

JELLENKOR

1

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

LANTOS FERENC: *Hadereg*. 1964.

Számunk szerzői:

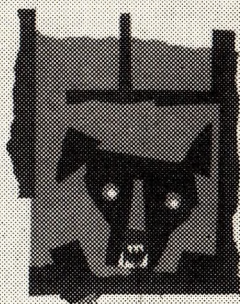
BARTÓK JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BODRI FERENC
BORBÉLY SÁNDOR
DÉVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
HÁRS ÉVA
ILLÉS JENŐ
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOCZOGH ÁKOS
KOLTA FERENC
KÓNYA LAJOS
KOVÁCS PÉTER
KÖVES ISTVÁN
LÁSZLÓ LAJOS
MAKAY IDA
NEMES ISTVÁN
OLSVAI IMRE
RÓNAY LÁSZLÓ
RÓZSA ENDRE
RÓZSA LÁSZLÓ
SÓS ENDRE
SZÖLLÖSY KÁLMÁN
TAKÁTS GYULA
TÜSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS
WEÖRES SÁNDOR

Képek:

BORSOS MIKLÓS
ERDŐS JÁNOS
M. KEMÉNY JUDIT
KÓS LAJOS
LANTOS FERENC
MARTSA ISTVÁN
NÁDOR JUDIT
SOLTRA ELEMÉR
TIHANYI LAJOS
UITZ BÉLA

Bertha
Bulcsu,

Füstkutya

Két novelláskötet után első regényével jelentkezett a Pécssett élő fiatal prózairó. A *Füstkutya*-ban Bertha Bulcsu új szemszögből, szokatlan írói módszerrel közelíti meg a mai falu átalakulásának kérdéseit.

„A lendületes, sokszínű életet szeretem, azokat az embereket, akik valamilyen formában a teljességre törekednek, a cselekvő hősöket, akik tengerre szállás előtt nem kötnek életbiztosítást...” – mondja könyvéről az író. Központi alakja Krizek, az üzemegység-vezető a fordultatos cselekmény ellenére is belülről ábrázolt „lirai” hős, jellemképlete Bertha korábbi novellahőseire emlékeztet. Ugyancsak novelláit idézik, de új összefüggésekben, megváltozott funkcióval, a sajátos légkör, a szimbólum felé hajló elemek, s a humoros-ironikus előadásmód.

A különböző jellegű formai elemek együttes belső feszültséget, ellentmondásokat is eredményez a műben, s bizonyára érdekes vitákra nyújt majd alkalmat.

IX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM
1966. JANUÁR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR versei: A jövődő költészet, Spirális	3
TAKÁTS GYULA versei: Véletlen nem lehet, Öreg vincellér portré	5
KENDE SÁNDOR: Szomorú emberek (elbeszélés)	6
MAKAY IDA versei: Értelmem ellen, Babona, Elégia	13
KÖVES ISTVÁN: Ella Fitzgerald (vers)	14
RÓZSA ENDRE versei: Apám, Egek, Madrigál	15
KISS DÉNES: Az elsőbbség jogán (hangjáték)	17
KÓNYA LAJOS versei: Az ősz elé, Ötven sor a mellúszás ütemére	22
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Első napok a városban, Nyár	24
VIDOR MIKLÓS versei: Dal, 42, Egy régi prэшáznaál	25
LÁSZLÓ LAJOS: Szigeti krónika	26

ÉLET ÉS KULTÚRA

NEMES ISTVÁN: Az irodalom felelőssége	34
HÁRS ÉVA: Baranya megyei képzőművészeti díjasok	38
TÜSKÉS TIBOR: Két szobrász - két út	43
BODRI FERENC: Martsa István mártírszobráról	49
SÓS ENDRE: Földes Imre	52

Kiállítási napló

KOVÁCS PÉTER: „Nyolcak és aktivisták”	60
KOCZOGH ÁKOS: Nádor Judit és Erdős János művei Pécsen	64

Könyvekről

OLSAI IMRE: Kodály Zoltán: Visszatekintés I-II.	66
DÉVÉNYI IVÁN: Monográfiák XX. századi magyar festőkről	69

IFJÚSÁG – MŰVÉSZET

RÓZSA LÁSZLÓ: Demitizálás és ifjúság –	73
SZÖLLŐSY KALMÁN: Ifjúság, könyvek, könyvtárak – – – – –	78
KOLTA FERENC: Eredmények és gondok	83

MÉRLEGEN

ILLÉS JENŐ: Németh László: Irgalom –	87
BORBÉLY SÁNDOR: Bihari Sándor: Utó- hang a megpróbáltatáshoz – – – –	90
FUTAKY HAJNA: Solymos Ida: Vendég- várás – – – – –	91
RÓNAY LÁSZLÓ: Vissza az életbe – –	93
BARTÓK JÁNOS: Nyelvművelő levelek –	95

KÉPEK

BORSOS MIKLÓS rajzai – – –	5, 43, 45
SOLTRA ELEMÉR: Alvó nő – – –	12
M. KEMÉNY JUDIT: Lépegető madár –	21
KÓS LAJOS: Szegényasszony (foto) –	39
Árnyjátékosok munka közben (foto) –	41
MARTSA ISTVÁN: Mártírszobor – –	51
TIHANYI LAJOS: Kis ház pálmákkal –	61
UITZ BÉLA: Régi orosz templom – –	63
NÁDOR JUDIT: Kerámia rács, hallal –	64
ERDŐS JÁNOS: Ház – – – – –	65

MŰMELLÉKLETEN

BORSOS MIKLÓS rajza	
SOLTRA ELEMÉR: Terv mozaikhoz, Ülő nő	
LANTOS FERENC: Vád, 1965. I–II.	

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 24. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára.

65-4716 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

WEÖRES SÁNDOR

KÉT SZONETT

A JÖVENDŐ KÖLTÉSZETE

Kristály-angyal-zene! szűz régiód adósa
a harci korszakok tűntén vesztes szavam
– ámbár az átfutó csaták ponyváiban
hevítőbb volt a bor, illatosabb a rózsa,

az ideiglenes, a formátlan, a kósza,
s a telt virág ölen a hervadás-iram –
immár a folyton-új és folyton-hasztalan
helyett fordul feléd a szó-habok hajósa,

változó céljait levetve, égi rend
vezesse, szerelem tiszta harmóniája
melyben nincs láz-lökés, nyugalmasan teremt,

míg imádottjain felragyog glóriája,
ő maga megfakul, fülében pőre csend,
szemében angyalok szent geometriája.

SPIRÁLIS

Meghagyva még az elhozó
távolság méretébe szőtt
de módjait feláldozó
tétlenné változó erőt

egynek kiért az elmaradt
és kelni már nem érdemes
semelyik napi virradat
vesztetten tartogat nemes

részesedést a forgandóból
hová hallatlanul löködött
a kiáltás amit lerombol

másnak formál győzelmi gőgöt
határtalant a pusztá szomj hol
az édesség megmérgeződött.

VÉLETLEN NEM LEHET

Jeges domb fölött tüzes szivárvány,
mintha égne a két karom ágán.

Szívem fölött kegyetlen hidegbe
villog, mint egy edzett sarló-penge.

Szilánkos hóban állok alatta,
lábam körül térdig csont-avarba.

Mint fehér kupola, olyan most e tető.
Ez az árva cseléd-temető.

Csont-cementből, jéggel borítva
világít a bádog alkonyatba.

A kertjében madár sose dalolt!
Se szobor! . . . Se Krisztus! . . . Lombja se volt.

A részvétlen üres nyugalom,
mint kard fekszik e halmokon

s alattuk névtelen had és történelem!
– Lecsapta! . . . S ki védi? . . . Nincs kegyelem,

csak ez a zsenge szivárvány
feszül égnek a két karom ágán? –

Aztán ez is az isten-hírével
elcsillan hideg koszorú ivével

jeltelen, mint ez a cseléd-temető,
ha a tavasz ekéssel lép elő . . .

De váratlan, mintha tüzes tinta
lángoló betűkkel történelmet írna,

szikrázik a jégbe, átsap a papírra
e téli szivárvány pirosa,

s hogy itt állok, véletlen nem lehet,
soraid közt tiszta történelem.

ÖREG VINCELLÉR PORTRÉ

Mekkora katlan! – Akár
egy óriási zöld-szirmú virág.
Porzói nádak, sasharaszt
s bibéi szilvás, lila fák.
Olyan e katlan, mint egy zöld virág,
az aldrovandák, a húsevők közül...
Egy apró prэшáz zümmög át
és kelyhe szélére leül...
Az ablakán egy öreg vincellér kinéz.
Nincs rajta hús, csak sárga csont.
Mintha lerágta volna e virág,
e zöld-színű kehely!...
S vésett aranybetűk a csillagok
Csiszolt, kék márványuk a hold.

BORSOS MIKLÓS rajza

Szomorú emberek

Géber M. Mihály kinyújtotta lábát, ültében eltolta magát íróasztalától, kényelmesen hátradőlt, ropogtatta vállát, majd széles szertartással elővette cigarettatárcáját, körülményesen nyalogatta a szivarka szopókás végét, s miután újabb szertartással végre rá is gyújtott, hátravetette a fejét. A hamú először is, másodszor is jobbra tőle szépen a földre hullott. Amikor a körmére égett: bágyadt melankóliával lehajította fejét. Ezentúl az ablakot nézte, a próbálkozó esőt.

Bálint Péter is kinyújtotta lábát, és eltolta magát az íróasztaltól. Géber M. Mihályra nézett, s tekintete ott feledkezett a kolléga arcán. Csodálattal bámulta a kényelmes, ünnepi elterülést, a lassú, fennkölt mozdulatokat és a cigarettafüst lendületes kacskaringózását. Ő sohasem dohányzott. A füstölés ártalmosságairól ugyan nem voltak elvei: egyszerűen csak nem szokott rá, és nem szokott le; viszont úgy érezte, hogy a cigarettázóknak megmagyarázhatatlan, titkos tekintélyük van. Férfiak és nők előtt egyaránt. Sárgás mutatóujj, nikotinos fogak, öngyújtó, hullámzó füst, összehúzódo szemhéjak... Tekintély...

Ha kínálták, így háritotta el:

– Négyéves koromban dohányoztam utoljára; köszönöm.

Ilyenkor rendszerint nevetni szoktak; tehát úgy érezte, meg kell magyaráznia:

– Akkor beleszívtam apám Trabuccójába, máig elég belőle.

Ez azonban nem volt igaz. Egészen egyszerűen azért nem szokott rá, mert látta diáktársait, hogy milyen kinnal és erőszakkal vágnak hozzá eleinte jópofát; látta, hogy nem ízlik nekik, hanem azért csinálják csak, mert nem szabad, s mert azt hiszik, ettől válnak nagyfiúkká; később pedig, felnőttek között, úgy érezte, azok sem kedvtelésből teszik, hanem üres megszokásból, egy bizonyos rítus szerint, társasági nagyképűségből; – ő viszont nem akart ilyennek látszani, inkább mesét talált ki:

– Négyéves koromban... – bólogatott szomorúan.

Géber M. Mihályt azonban csodálta. Ezt a nyugalmat, a kényelmes, tűnődő semmittevést... – úristen, hogy tudja élvezni a pillanatot, a jó levegőt, a csendet! Semmi másért nem irigyelte Gébert, csak ezért; annyira irigyelte, hogy néha összeszorult a gyomra, s keserű sav jött fel a torkán, mint az éhezőknek. Ilyenkor fogadkozott, hogy itthagynak mindent, hivatalt, idegeskedést, a főnök ráncigálásait, a piszkálódást, tülekedést, a hővégi remegéseket, tüzelő-gondokat, családot, nyavalyatörést, mindent – és Tahitiba vándorol, és pucéron, nadrág nélkül döglik majd három évig egy fa alatt, s még gyümölcsért sem kapaszkodik fel, hanem megelégszik azzal, ami a lombok közül a fejére hullik.

Sajnos azonban tíz percig se tudott nyugton maradni: – valamilyen „ügy érdekében” mindig felpattant az asztaltól, állandóan tevékenykednie kellett. Diákkorában, az érettségi szünet első napjaiban például, amikor pajtásai inkább csak a Trefort kerti bókászásról főztek haditervet: – ő addig-addig kellemetlenkedett a fizika tételek rendszerezésével, hogy nem lehetett elhallgattatni, hanem ki kellett tuszkolni a balkonra, rázárták az ajtót, tanuljon ott egymagában, ha nem bírja ki másképp. Azért végül az ő bizonyítványa se lett jobb a többiénél. Ezen érdemes volt sokáig szomorúkodnia.

... Addig a szombat délig tehát semmi se történt másképp. Az esőt is csak egy darabig nézték, aztán sóhajtván és kabát nélkül hazaindultak.

Katonai behívó várta otthon mindkettőjüket. SAS jelzéssel.

Bálint Péter néhány percig állt csak bénán szobája küszöbén. Izzadni kezdett, majd tüstént munkába fogott: lehányt magáról mindent, felforgatta a szekrényt, másik ruhát húzott, berohant a vécébe, aztán elcsörtetett hazulról. Egyszerre úgy érezte, tö-

mentelen dolgot kell hamarjában elintéznie: ismerősöket keresett fel, üzeneteket hagyott, rendelkezett, segítséget kért, majd késő éjszakáig csomagolt, iratait bőröndökbe rakta, értékesebb képeit leakasztotta a falról, – de hajnalig se végzett mindazzal, amit akart. Ez még jobban lehangolta, és tehetetlen-fáradtan dőlt ágyába. Képtelen volt elaludni.

Géber M. Mihály mindenekelőtt jól megfürdött, legalább félóraig terpeszkedett a langyos vízben. Felesége bőséges uzsonnát készített közben, sok gyümölccsel és két pohár vörösborral. Estefelé moziba mentek, utána a Kulacsban vacsoráztak, majd sétálva indultak haza, szellőzködtek, és nem beszéltek. Amikor az asszony szedegetni kezdte a szekrényből a másnapi útra való holmit: Géber M. Mihály lehunyta már az ágyban a szemét.

A SAS behívóval nem kerültek ki a frontra, csupán Erdélybe. Árkokat és fedezékeket ástak, de olyan akaratos, szívós agyagban, hogy első este kiejtették az evőkanalat, annyi hólyag gyúlt hirtelen a tenyerükre. Magas hegygerinc alatt húzódott meg a századuk, fáztak. A lötyt kávé reggel kihűlt a csajkában, mire mindenkinek jutott. Azt mondták, ez rosszabb a frontnál, erről a szakadékról az isten is megfeledkezett, azért nem fújja szét felette a ködöt. Víz a falu tán soha nem látott: szomjukban még az asszonyok és a gyerekek is pálinkát ittak, de pohárszám, és olyan befőttesüvegből, melynek az aljában valamiféle futó növény élt, és annyira erős volt, hogy a bakanép bizony nem bírta, – bor viszont nem termett. A szalonnát, amit a mozgókonyha osztott, zsákokban hozták, és mire a csajkatetőre került, fekete volt a homoktól: bármeddig vakarhatták bicskával, csak ropogott.

Bálint Péter honvédnek jutott eszébe, hogy ki kellene sütni, különben eldobhatják mind! Tizenketten feküdtek együtt, földes szobában, pokrócon: mindannyian helyeselték.

Bálint Péter végre elemében volt: megint intézkedhetett. Mihelyt a többi szállás elcsendesült, azonnal munkába fogott. A ház előtti árok fahidjának feszült neki, és szuronnal meg gyalogsági ásóval ki is szabadított három egészséges lécet. A felhasogatás már könnyebben ment, és a sütés még gyorsabban. Tizenketten ütket a tűz körül s csöpögtették a szalonnaszirt a komiszkenyérre. Nyeltek, melegedtek, fénylett a homlokuk.

Csakhogy a hamut tüstént szét kellett volna fújni utána, eltüntetni a hidlopás bűnjelét, és vízszintesen elhelyezkedni a takaródó után. De nem mindenkinek akaródzott elmozdulni a langyos parázs mellől: Géber M. Mihály honvéd például félkényékre támaszkodott, a bicskáját rég eltörölgette, és elégedett mosollyal figyelte a szellő játékát a bohóckodó pernyepekkel.

Mikor észrevették a közeledő készütséget: csaknem késő volt. Mintha egyszerre bokrosodott volna meg mind: ráugráltak a maradék parázsra, és tevékenykedni kezdtek hirtelen a szerelésükkel, egyik a pokrócot rázta, másik a sátorlapot terítette a bejáratra, mintha a szállásrend esti helyreállításával lennének elfoglalva. A készütségnarancsnok nézte egy darabig a szorgalmatos sürgést, és természetesen káromkodott. Valahonnan azonban váratlanul füttyszót hallott. Felkapta fejét, visszalépett az utca közepére, és elcsörtetett.

Mindenki mindent ledobott a kezéből. A homlokuk még fénylett, és röhögés indult. Megúszták hát!

Ahogy eszmélni kezdtek: egyre indulatosabban röhögtek, csapkodták egymás hátát, és köptek is sűrűn.

Egyszerre vették észre, valamelyikük majd felbotlott benne: Géber M. Mihály ugyanúgy ült még mindig a maradék hamu fölött, bakancsa orrával rugdalta rá az elszóródott fahulladékokat, és maga elé nyújtotta karját, forgatta a tenyerét, melegedett, élvezte a langy füstöt, mintha kirándulás után pihenne gyümölcsfák alatt.

Bálint Péter nyaka kivörösödött, kiáltani akart, de a többiek épp akkor hagyták abba a röhögést. Szó nélkül mozdult a szája, és zsiros csajkáját nekivágta a falnak.

Most haragudott meg bajtársára és kollégájára először.

A második eset, sajnos, nehezebb következményekkel járt. Nő miatt kezdődött.

Lányüzőben leselkedtek a pálinkázó falu ablakai alatt. Másfélóra hiányzott még a takaródóhoz; – biztosak voltak benne, hogy valami sikerül addig.

Sikerült is. De nem egészen. Túl jól esett ugyanis a séta a csillagokat bújtató fák alatt: a hűvösben szívesen közelebb bújtak a kendő nélkül kiszökött lányok, és a katonák kemény karja – ahogy illik – szorosan ölelt; – de kifutottak az időből. Amikor a trombitaszót meghallották, gyorsan és gondolkodás nélkül, engedelmesen megegyeztek, hogy másnap beszöknek a városba.

Másnap vasárnap volt: – délelőtt körlettakarítás, délután semmi. Gyalog kellett beszökni a városba, mert a vonaton túl sok feljebbvaló utazott. Még hozzá nem is, hogy gyalog, hanem a közutat is elkerülve, toronyiránt, az erdős hegyoldalban. Fűtötte őket az izgalom, a szökés öröme és a bizakodás. Géber M. Mihály cigarettázott az erdei úton, Bálint Péter egyszer-kétszer nótába fogott.

A mozi előtt lett volna a találkozás.

Volt még idejük. Bálint Péter meg akarta venni a mozijegyet, Géber azonban hülyeségnek tartotta, inkább a folyópartra gondolt.

- Megvesztél?! Ilyen hidegben?!
- Majd bemegyünk valahová.
- Annyi pénze a papának sincs.
- Bízd rám.

S a lányok még mindig nem jöttek.

Fáztak. Bemerészkedtek volna a mozi előcsarnokába, de kezdődött az előadás, és a pénztár környéke elnéptelenedett: ott nem ácsoroghattak, feltűnő lett volna.

– Óriási hülyék vagyunk! – dünnyögött Bálint Péter. – Együtt kellett volna jönnünk a lányokkal.

- A te ötleted volt.
- Enyém a csodát!
- Neked van a legtöbb eszed mindig.
- Így adódott.

Fájt a hátuk az ácsorgástól. Felváltva sétáltak a sarokig és vissza.

Veszedelemesen elmúlt az idő. Égtek a lámpák már mindenütt, nemcsak a mozi ház falán.

Géber M. Mihály azt mondta, vonattal menjenek vissza.

– Egy megálló az egész! – tiltakozott Bálint Péter. Rosszkezdvében amúgy is szívesebben járt volna egyet.

– Egy megálló – hagyta helyben Géber honvéd. – A fene bóklászik este az erdőben!

- A vonaton elkapnak.
- Nem kapnak.
- Lusta krapek vagy.
- Lusta.

A vonaton Bálint Péter a peron sarkába húzódott, s oda akarta ráncigálni a barátját is a viszonylagos sötétbe. Géber beült azonban mindjárt az első fülkébe, keresztbevetette lábát, hátradőlt, s egyszál cigarettáját nemesen kihúzta a gyűrött katonazseb mélyéről.

Legalább három tiszt látta meg őket a vonaton.

Azonnyomban, szerencsére, egyikük se ripakodott rájuk.

Leszállás közben Géber M. Mihály meg is jegyezte:

- Na látod! . . .

Bálint bólogatott.

Hanem aztán reggel, mindjárt az ébresztővel, a napos a nevüket kiáltotta:

- Kihallgatásra!

A sorban, egymás mellett állva, Bálint Péter könyökkel oldalba taszította Géber M. Mihályt:

- Főkos! . . .

Jánosi főhadnagy úr ítéletét pedig feljegyezte a századírnok:

– Hat nap laktanyafogság!

Nem mertek hunyorogni, de oszolj! után Géber honvéd gyorsan visszaadta az előbbi oldalbataszítást:

– Laktanyafogság... – nevetett, és kezdődő tokája reszketett. – Laktanyafogság! Jó, mi?

– Ne röhögj, még nem úsztuk meg.

– Hát hol itt a laktanya?!...

...Hamarosan el is felejtették az egészet: – tovább vonultak Kolozsvár felé, majd még tovább, s amikor hónapok múlva visszafordultak: mindenki a leszerelésről beszélt már.

Karácsony előtt indult meg a katonaszerelvény nyugatnak, az anyaország irányába.

Négy napig döcögtek, végül Rákoson kirakódtak, majd Kerepesig gyalog tettek meg az utat. A vagonokból előmászva, a hosszú törődés után keservesen nehéz volt a szerelék, gyötrő az erőltetett menetelés. Mire sötétedett, már a káromkodáshoz is fáradtak voltak. Némán tiportak egymás sarka nyomába, – de nem kívánták a pihenőt, hanem csak húzni, húzni tovább, gyerünk! gyerünk! oda kell érnünk már! Képzeletükben fényesen csillogott a szürke községi iskolaépület, ahová nyáron bevonultak, ahol annakidején elébük dobálták a komiszruhát, ahonnan elindultak.

Sötét volt minden, mire odaértek. Szinte észre sem vették, olyan leszegett fejfel nyelték a gyalog-port; – hanem amikor az eleje megtorpant, a következő sorok harmonikásan összepréselődtek.

Nem fogtak már semmihez: – az udvaron, a folyosókon, a szobákban a falhoz szorultak, és néhány perc múlva gőzölögve, nyitott szájjal aludtak.

A tartalékosokat reggel útnak eresztették – civilruháért.

Hogyne ért volna vissza délutánra, aki tehetett, hiszen karácsony készülődött!

Polgári ruhában, hónuk alatt a madzaggal átkötött papírcsomaggal, melybe a bakancs is befért, szállingóztak vissza már dél felé, és ugrált szemükben a fény, hogy süti ám az asszony a szentesti tortát! Nahát, hogy épp szenteste érkeztek meg! Csoda, tisztára csoda! Kétszeresen ünnep az ünnep!

Az iskolaudvarban összegyűlve, idegenül kezdték mustrálni egymást: már nem voltak egyformák, – hirtelen és egyszerre paraszt lett az egyik, poros nadrágszárral és bekecsben; svájci sapkában a másik és kopott bőrmellényben; a városi fiúk revers felikabátban; – és Géber M. Mihály, ő persze, az udvar közepén, hosszú, bélelt fókabundában. Nem ült le, most sem, de csak azért nem, mert a drága bundát féltette.

És dobálták be, szólítás szerinti sorban, a szolgálatvezetőnek a zubbonyt, a nadrágot, a két pár kapcát, kinek mi szerepelt a terhén. Az írnok gépiesen töltötte ki az igazolásokat, bélyegző, aztán gyerünk be a főhadnagy úrhoz: aláírás!

Bálint Péter papírját a főhadnagy úr a fiókba lökte.

Géber M. Mihályét is.

– Hat nap laktanyafogság!

Bambán felakadt a szemük.

És még ötnek volt hátra hasonló büntetése.

Egyikük száján kifutott:

– Itt...?

– Most! Végeztem!

Kint a folyosón, egy-körben toporogtak. Géber begombolta a fókabundáját:

– Leszerelés után nincs joga... – okoskodott.

– Leszereltél?! – támadt neki Bálint Péter. – Kaptál papírt?!

– Civilben nem tarthat vissza.

– Hát menj haza!

... Mire besötétedett, mindenki eltűnt. Szentestés fénnel az arcukon, ünnepi lak-

mározások előzetes jóízére csámcsogva kapkodtak, rohantak, és csiklandós asszonytörténetekkel heccelődtek, mások pedig cécótlanul csak felugráltak a helyiérdekűre.

Ők heten, az emeleti tanterembe zárva, a magas ablakból, üvegnek szoruló homlokokkal bámészkodtak utánuk.

Kivéve Géber M. Mihályt. Ő a szoba közepén rótt a padsorok hosszát.

Még akkor is, amikor a többiek rég leheveredtek már a fal tövébe szórt szalmára, és elnyúlva, dühösen bámulták a mennyezetet.

Csakhogy még dühösek sem lehettek eléggé nyugodtan, mert folyvást ott forgoledött az orruk előtt a fókabunda.

– Dögölj már le! – fortyant oda egyikük.

Géber M. Mihály lefékezett, egyenesen állt, és kigombolta a bundáját.

– Ide?! – szólalt meg, és a szalma szélére taposott.

– Hát vedd le.

Sértődötten elfordult. Legyezett a kezével, így jelezte, hogy piszkos itt minden. Ráfújt az egyik padra: fehér felhő gomolyodott tőle.

Nem tudtak elaludni. Különösképp Bálint Péter nem. Meg akarta fojtani Gébert.

Az isten se tudta, hány óra lehetett, összevissza harangoztak a faluban. Meg más-honnan is idehozta a szél a harangok hangját. Egyik abbahagyta, másik kezdett bele rögtön.

Itt meg ez a bundás! Zsebkendőt terített az első padra, és óvatosan leereszkedett az élére. Aztán megint felállt, és kezdte a járkálást előlről.

És aztán újból harangoztak valahol...

Le kellett volna oltani a villanyt... Nem lehetett: – ennek sétálnia kellett...

Megint harangoztak...

Bálint Péter felugrott a szalmáról, és váratlanul nagyot kiáltott:

– Leverem a harangját!!!

A többiek is megfordultak fektükben.

Volt, aki felkönyökölt:

– A sztálinorgona verjen bele!

Egy harmadik felpattant, és nekiugrott az ablaknak. Addig rángatta, amíg felszakadt.

– Megfulladok!

– Nyughass! Szenteste van... – dünnyögte egy bajszos.

– Imádkozz! – vinnyogott a szomszédja.

– Szenteste!

– Szenteste!

– Gyerünk a templomba!

– Ki jön templomba?! – kiabált Bálint Péter.

– Gyerünk a templomba!

Már senki se lustult a szalmán.

– Szenteste van!

– Gyerünk harangozni!!!

Kabátokat, nadrágszíjakat kötöztek össze, és kezdtek ugrálni az emeletről.

Géber M. Mihály hűvös megvetéssel nézte az örületet.

...Egy hosszú óra múlva tűntek fel a csapzott, izzadt fejek újra az ablakban. Géber még ekkor is a pad szélén ült a szétterített zsebkendőn.

Csupa zsír volt némelyikük ruhája, sáros és meszes, ahogy behenteredett az ablakdeszkáról: vastag kolbász, kis-kerék disznósajt, lábosnyi tepertő, csöpögő hurka vonszolódott velük odakintről, amennyit elbírtak.

A bundában gubbasztó bajtársat nem is látták; – hanem olyan dühösen, tékozló kapkodással faltak tenyérből, szalmáról, újságpapírból, röhögve és hanyattvágódva, ökölrel szétkent maszatos képpel, hogy horkolva, puffogva, szétvetett lábbal, kigombolt nadrágszárral meredtek nemsokára a magasba.

- Szenteste van...
- Az anyja istenit...
- Mért nem harangoznak...? - szuszogott az egyik.
- Bim-bam... - böfönt a másik.
- És a többi is:
- Bilim-balam...
- Szenteste...!

Jóval később, amikor mind hortyogott már: alighanem a főkabundást is elhagyta ereje, s mégiscsak közéjük dőlt, - mert mire világos déltájt a tanteremajtó felvágódott, Jánosi főhadnagy úr a szalmán találta az egész népet, mind a hét vitézt.

Lóháton trappogott fel az emeletre, s az ünnepet dicsérő, emlékezetes kedvében, hősi kardjával lekaszabolta a folyosó párkányairól a télre otffelejtett, száraz muskátlítóveket.

S lóháton, a tanterem közepében, elszörnyülködött:

- Mi ez a disznóól?!!!

A kolbász- és hurkamaradék közül felpislogó zsíros marconák, mihelyt felfogták, hogy ló áll előttük, egymásután felugráltak a szalmából.

Mielőtt azonban a főhadnagy úr szava másodszor is csattant volna: - a ló mellett beosont világos esőkabátban valaki. Mosolyogva, előretárt karral, tenyerén cukorzsinnyel áthurkolt selyempapír csomaggal libbent egyet, majd rázkódó sóhajjal Géber M. Mihály mellére zuhant:

- Drágám...
- Összeölelkeztek.
- Drágám...

A csomag az iskolapad lapjára került.

- Drágám...

A többiek bambán álltak. Nyelniük kellett volna, s prűszköltni, - de félniük is, mert nem tudhatták, mi következik, hiszen a ló is nyugtalankodott, meg rajta az ember éppúgy; - irigység azonban nem kerülgette őket, pedig látták, hogy lekvár ütötte át a selyempapírt.

- A szentesti torta...

S csak azért nem pukkadtt ki a nevetés, mert a főhadnagy úr megunt a romantikát, s rácsapott kardjával az ajtógerendára:

- Mi ez itt?!!!

Valóban: - mi ez itt? - nézegették egymást.

- Tolvajok! Hazaárulók!

Megsarkantyúzta lovát s előreléptetett, a tanterem közepébe. A karddal leért a földig, s a hegyével döfködött a szalmán hagyott hurka- és disznósajtmaradékokba.

- Perzsavásár! Lakoma! Disznóól! - hadonászott összevissza.

Géber M. Mihály összefonódva állt fiatal asszonyával még mindig, - feléjük is cdavágott: - erre még szorosabban bújtak egymáshoz.

- Disznóól! Tolvaj banda! Összeszedni!!!

A harangozó padlásán ejtett látogatásról tehát alighanem tudomást szerzett már (a panaszos alkalmasint meg is kínálta két pohár reggeli erősítővel), mert egyre vörösödött:

- Kevés a hat nap, mi? Tizenkettő! Istentelen bitangok! Szenteste! Tolvajok! Összeszedni!!! - csapkodott kardjával a zsíros maradék felé. - Visszavinni! Tizenkét nap! Megtanítom én a disznó népséget!

Kezdték hát szedelődzködni. A tizenkét nap hallatára néhánynek eszébe jutott a szilveszter; hogy az is így...

Bálint Péter, civilben, ha a járdaszélen sétált, s felcsapódott mellette egy parkoló luxusautó ajtaja, mindig elérzékenyült. Mert tulajdonképpen és legbelülről mindig is vágyakozott a kényelemre, a nyújtózkodó életre; - puritán felháborodással megvetette mégis a semmittevést, mert ő maga nem bírt nyugton maradni. Szenvedett saját lázától, a kapkodástól; - de nem tehetett mást, legfeljebb dühös volt azokra, akik tudták élvezni a percet, a semmit, a jó evést - s közülük ezt az egyetlenegy,

Géber M. Mihályt mégis tisztelte, felnézett rá, vagy gyűlölte, vagy tisztelte is és gyűlölte is egyszerre – azelőtt, civilben.

Most azonban: – amikor a főhadnagy úr újból az ajtófára csapott kardjával – a szedelődzködő álmosok közül előreugrott, kikapta Géber honvéd kezéből az átlekvárosodott karácsonyi csomagot, hogy az ölelkező pár ijedten nekidőlt a falnak, – és kiment vele a folyosóra.

A többiek a megvagdalt kolbászkoszorúval s a fél lábos tepertővel, némán vágódtak Bálint honvéd nyomába.

– Visszavinni! – kiáltott hátrafordulva nyergében a főhadnagy úr utánuk. – Tolvaj banda!

S csak a rémülten otffeledkezett, asszonyába kapaszkodó Géber feje fölött hadonászhatott már:

– Tizenkét nap! Megtanítom a disznókat!

SOLTRA ELEMÉR: Alvó nő

ÉRTELMEM ELLEN

Mint ki magára zárta zárait,
s eszelős, széttört szavakat rakosgat,
zárlak – eleven rögeszmét – reám
magam ellen is konok oltalomnak.

A halott fölött virrasztó hisz így.
Értelme ellen. Így várok reád.
Mintha hinném: a könyörgés elér,
Szólítalak. – Úgy, mintha hallanád.

BABONA

Rögeszmés játék: Megteritek
neked naponta. Árva asztal.
Lobban a szomjúság, s elizzik
a mindig-üres poharakban.
Neked zuhog a víz a kádba
és szintjén – akár a vágy – már átcsap.
Az ajtók mindig nyitva vannak.
Mióta nem jössz?! Mióta várlak?!
Rovásba rejtlek, falra írlak
titoknak
jelnek
babonának

ELÉGIA

Szűzeknek feszes ijú vágyát
nem hozom. Sem nyárölű asszonyok
fényes gyönyörét, termő csókját
s – mint a sokkoltak – multat sem hozok

Így jöttem: kifordított tenyérrel,
nincs szégyenem, nincs ékességem.
– megtörött kenyér, kiömlött borok –

Nem tudom nevét az örömnak
És szavam fogy arra, ami fáj
csupasz vagyok
Akár a Karsztok.
Árva cella, mely magányt se' zár.

ELLA FITZGERALD

A blues vallás

A blues az Élet a Születéssel és a Halállal

A blues a remény

Mert bluest az énekel akinek nincsen pénze

Mert bluest az énekel akit nem szeret senki

Mert bluest az énekel akinek másszínű a bőre
vére s ezért víz alá nyomják megalázzák
hogy legyen miért lenézni megvetni

Ezért élnek olyanok akiknek a blues vallás
és blues az Élet a Születéssel és a Halállal

Amit Isten dörögött a világot gyúrva az blues

Amit Ádám magányában dúdolgatott az blues

Amit Éva zokogott mikor a kietlen földről
visszavágyott az Édenbe az a blues

Amit Mária zümmögött fiát altatva az blues

Amit Péter felelgetett a kakasnak az blues

Amit Mária zokogott mikor fiát levette a
keresztről s megmosdatta az a blues

A blues vallás

A blues az Élet a Születéssel és a Halállal

A blues a remény

Mert bluest énekel aki önfeledten alkot

aki egyedül fél

fiat anyát testvért szeret

Mert bluest énekel ki elhagyja a közös aklot

ki rettegve él

s messzire néz egy sírdomb felett

S azok helyett akiknek torkuk béna s csak szívükben él a vágy
az Igazság születése és a Rossz halála a

Tökéletes megalkotása és beletörődő eltemetése után
azok helyett dalol zokog

kiált fel s ráfelel

a blues – Ella Fitzgerald

APÁM

Ráncaid élesednek,
fényképeid fakulnak,
mint pénz a lyukas zsebből,
az évszakok kihullnak
eszméletedből, és ha
az este jön, lefekszel,
s mint rég emlére, csókra,
most összes szerveiddel
egy végét járó csikkre
csüggesz, a kis parázsban
varázsszemek bozsognak,
s csukódó szempilládban
már úgy bújdosik széjjel
az ébren kezdett álom,
mint ismerős vadorzó
a kék erdőhatáron;
s míg képeid közt virgódsz,
s a kulcsok és a késed,
az öngyújtód, a szipkád
ott bolyongnak a fényes
számlapú régi vekker
foszforos búvőkörében;
s üres pohár kering a
kancsó kerületében;

leheleted a higgadt
sötét közegbe kulcsol,
fölkacsozik a lámpán
ablakon túl, a telt hold
testére, mint az inda,
és súlyos szakítással
rántja le mind a mélybe
egy erős horkanással,
padlódat begurulják
nagy, hideg, sárga gömbök,
egyikük sem törik szét,
és mindegyik csörömpöl,
jaj, nem ilyen golyókat
láttál te ott a kertben
egy nyári délelőttön,
kilencszázhuszonegyben,
amikor anyámékhoz
háztűznézőbe mentél;
akkor rózsák virultak
az üveggömbök mentén,
a karón úgy lebegtek,
szétküldve póre csóvát
kész reflektorok voltak
azok a régi rózsák!

Az emlék pásztájukba,
mint balga kis nyúl, dermed,
és mutatók pörögnek,
és hadarják a percet,
és hajnalt üt az éjfél,
s te már nem is csodálsz,
hogyan névtelen örvénybe
sodor alá az ágyad,
így lesz ez, így marad már,
és nincsen rá segítség!

Szegény apám, az éjjel
megint sokat beszéltél!...

EGEK

anyám hazavár vacsorára
főtt krumplit héjaz szó kenyeret
egy kristály hagyma belsejében
könnybe forognak a gyermeki egek
közepén izzó üvegkörhinta
ülései repeső pillék
húnyó éjjelilámpánk körül
most zsong dönög az egyedüllét
a fogyó holdnál megterítesz
föltálad üres tenyered
porszem csilléje ing a sugáron
szállít csillámló percek
öled gyémánt fűrtökbe gyűrűz
megitatsz csengő szomjúsággal
a holt levelek az évek mélyéről
águkra tündöklőn visszaszállnak
májusfák etetik lángszalagokkal
az újszülött sármány eget
asszonyágyé kod érc-madara
csőréből etet éhen veszejt

MADRIGÁL

Tél van s tűnődöm: milyen furcsa,
hogyan áttetsző vállad az égbolt kulcsa.

A zúzos út is, ha lábad nyitja,
nyílik virrasztó kankalinra.

Mégis meggyötörsz, gyönyörűm,
élsz éhem lángján, gyöngyös ölyűm,

vagy te szomjajnak szablyán-villó dél,
szívemnek vérivó verőér.

Márványlapokba simult villám-
nézésed szísszenve férceli pillám,

érlelsz önmagam mosolyában,
világra nyíltan – s beléd zártan.

Kiért magáért érdemes élnem,
add, hogy a példánkon reméljem:

megfogy a föld majd egykor a kínban,
egymásban vet tört csak, csókjainkban.

Mert hitem elhagy, s az Egyetem
kökoszorúér lesz szívemen.

Az elsőbbség jogán

Hangjáték

(Messziről felbúg a sziréna. Rendőrsíp szól. A tanú hangja utcazajból erősödik fel.)

TANÚ: Iszonyatos! Most aztán ítélje meg, ön rendőr! Ítélt meg és jelentse fel ezt a gyilkost!

RENDŐR: Rendőr vagyok, nem bíró. Az a kötelességem, hogy a tényeket összeilleszszem, megfigyeljem a történések láncolatából hol hiányzik valami? Ki nem vette figyelembe a társadalom érdekében hozott szabályokat, törvényeket... *(Más hangon)* Tessék kérem tovább menni!

TANÚ: *(Felháborodva)* De én mindent láttam, mindent! Tanú vagyok és tanúsítom is, hogy ez az ember, ez a gépkocsivezető, gyilkolt! Ez az ember elvetemült! Én mindent láttam elejétől a végéig!

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Lassan beszél)* Igen én vezettem ezt a teherkocsit, amit itt láthatnak felcsúszva a járdára, összetört hűtővel, betört ablakkal. *(Emeltebb hangon.)* De nem én vagyok a hibás! Én betartottam a szabályt! Én szabályosan közlekedtem. Ezt bebizonyíthatom, megnézhetik! Megnézhetik és kimérhetik! Én betartottam...

RENDŐR: *(Közbevetésként)* A tényeket megvizsgáljuk... *(Más hangon)* Kérem, menjenek tovább! Ne csoportosuljanak!

TANÚ: Gyilkos! Üristen! Itt nem lehet vita. Miért nem tartóztatják le?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Én a főútvonalon jöttem, lassan. Féknyomom nincs is. Azoknak meg... Azoknak. *(Elcsuklik a hangja)* Nézzék! Több méteres féknyomuk van! Legalább százszal jöttek! Én betartottam minden szabályt. Betartottam. Igaz rendőr elvtárs?

RENDŐR: Ez, azt hiszem... tény.

TANÚ: *(Közbevetésként)* Tény! Tény! *(Gúnyolódva.)* Betartottam minden szabályt... Betartottam...! Betartottam! De a legfőbbet, éppen csak a legfőbb szabályt nem tartotta be! Ezért gyilkos!

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Készen)* Én betartok

mindig minden szabályt. Csak velem szemben nem tartják be. Velem szemben nem... Én mindent megpróbáltam... Az életben sok mindent... *(Felemeli kissé a hangját)* Engem nem lehet letartóztatni! Engem öt gyerek vár. *(Kiáltva)* Öt gyerek vár!... Én aztán mindent megpróbáltam az életben. Mindent becsületesen.

TANÚ: De látnia kellett azt a másik kocsi! Látnia kellett, hogy már nem tudnak megállni. Gyilkos ez!... Én mindent láttam. Tisztán láttam. Ő is láthatta. Meg kellett volna állnia a szabály ellenére is. Annak ellenére, hogy neki volt elsőbbsége! Hát nem értik?!

RENDŐR: *(Ingerülten)* Értem én, értem hát...

TANÚ: Akkor mire vár? Mire...?

RENDŐR: Kovács László gépkocsivezető szabályosan közlekedett. Ezt könnyű megállapítani. Ha azok is ilyen szabályosan...

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Felszakad belőle.)* Tudtam! Tudtam, hogy így van!

RENDŐR: Itt vannak az igazolmányai. El is mehet. Majd hívatni fogjuk, ha kell. Hallja? Elmehet.

TANÚ: Miért engedi el? Miért?... Részeg is! Nem látja, hogy tántorog? Ivott, a gyilkos!

RENDŐR: Kérem, hagyja abba! Mindent ellenőriztünk. Nem ivott szeszt. Gépkocsiját jól karban tartja, fékjei jók...

TANÚ: Akkor is gyilkos! Ezt nem tagadhatja senki! Hallgassák ki a kocsikísérőt, majd az megmondja. Meg kell mondania!

RENDŐR: A kocsikísérő aludt, semmit sem tud. Itt ébredt fel.

TANÚ: Biztosan hazudott!...

Változás

GÉPKOCSIVEZETŐ: Én szabályosan vezetek. Engem nem is foghattak volna ott. Éppen engem, aki bejártam az országot, de sehol se jutott lakás. Azt mondták tíz éve, hogy csak menjek le Zalába, majd ott

lesz lakás... Nem lett! Nem és nem!...
De lett még három gyerek. Elvetetni nem lehetett őket. Miért? Jogom van annyi gyerekekhez, ahányat csak akarok!
(*Utcazaj, hang: Nézd, hogy nekem jött! Ez részeq!*)

GÉPKOCSIVEZETŐ: (*Motyog.*) Bocsánat...
Józs! Hát szólj valamit! Hol rontottam el?... De legalább törődne velem valaki! Legalább jönnének ki megnézni, hogyan lakunk. Én ellátom a munkámat becsületesen, mások miért nem látják el? Én bírom abban, hogy gondolnak rám. Hiába! Én mindig minden szabályt betartottam. (*Kiáltva*) Nem kellett volna! Sohasem kellett volna! Az én kezemben volán van... Az övékében ceruza... Ők azzal nyomorgatnak naponta hivatalukban... Mert az miféle szabály, hogy öt qverekkel egy szobában kell laknom? (*Kiált*) Hát az miféle szabály?... Ki csinálta ezt a szabályt? Pokolba az ilyen szabállval!...

KOCSIKÍSÉRŐ: Laci bácsi! Mit csinál? (*Kiabál*)

(*Üvegcsörömpölés, kiabálás: „Megörült! Beveri a kirakatot! Vigyázzanak! Rendőr! Mentők.”*)

Változás

TANÚ: Én mindent láttam. Itt lakom szemben a betorkolló utcával.

RENDŐR: Kérem, hogy mindent megfontolva, ismétélje el, amit látott, mielőtt a szóbanforgó szerencsétlenség bekövetkezett.

TANÚ: Hét óra lehetett, még teljesen világos volt. Könyököltem az erkélyen és néztem azt utcát. Már nem volt nagy a forgalom. Jól láttam mind a két kocsit. A főútvonalon jött tőlem jobbra a pótkocsis teherautó, elég lassan, úgy, hogy lett volna ideje fékezni, lett volna...

RENDŐR: Csak a tényeket kérem.

TANÚ: Velem szemben pedig jött a személygépkocsi az utcában. Foghíjjas telek, belátható útvonal... Akár hiszi, akár nem, rossz előérzetem támadt...

RENDŐR: (*Közbevág*) Már kértem, hogy ezt mellőzze...

TANÚ: Kérem, ahogy gondolja. De meg kell jegyezmem, hogy ez nem légből kapott rossz érzés volt. Magam is vezetek, már öt éve van kocsim...

RENDŐR: Folytassa.

TANÚ: Mondom, jól láttam mindent. A teherkocsi legfeljebb negyvennel jöhetett...

RENDŐR: A személykocsi?

TANÚ: Az Opel? (*Kis szünet*) Hatvannal-hetvennel...

RENDŐR: (*Megjegyzí*) A mérések szerint legalább százszal jött...

TANÚ: Akkor is fékeznie kellett volna a teherkocsinak, hiszen jól láthatta, hogy az már nem tud fékezni... Vagy...

RENDŐR: Felismeri a két kocsit?

TANÚ: Fel, sajnos. A szörnyű dolog után lerohantam és telefonáltam mentőért, rendőrért. Igen, ezek azok a kocsik. Mit is beszélek! A másíkról alig lehet felismerni, hogy Opel Caravan. Iszonyatos látvány volt. Amíg élek, nem felejttem el... Szándékos emberölésnek voltam tanúja...

Változás

GÉPKOCSIVEZETŐ: (*Magának mondja, miközben kinyitja a kocsiajtót és be is csukja*) Hála az egeknek, mára vége. Erre a hétre vége... Jónapot elnök elvtárs!

ELNÖK: Jónapot, Laci! Végeztek?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Persze, hiszen hajnali négytől, ameddig láttunk dolgoztunk mindennap. Kacifántos egy agronómusunk van. Összeugrok még vele egyszer, az biztos!

ELNÖK: (*Nevet.*) Nem érdemes. Jót akar az...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Jót hát, de csak magának. Még ebédidőt sem engedélyezne, ha tőle függne.

ELNÖK: Háát...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Ma egész délelőtt ideges voltam, még szerencse, hogy nem csináltam valami karambolt. El voltam készülve rá, hogy ma is itt akar tartani annak ellenére, hogy úgy melóztunk egész héten, mint a barmok. Hiszen nagyon kell a pénz!

ELNÖK: No, jól van. Hoztam egy kis barackot a gyerekeknek. Na, ne tiltakozzék, fogadja csak el... Na, ne vicceljen, csak nem gondolja, hogy visszaviszem? Még azt hinnék a népek, hogy magamnak lop-tam...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Köszönöm elnök elvtárs. Hiszen jólesik. De van ez tíz kiló is.

ELNÖK: Nem baj, elegen vannak hozzá.

GÉPKOCSIVEZETŐ: Az igaz...

ELNÖK: Majd vegye fel a kísérőjét, a sarkon várja...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Köszönöm... (*Felbúg a motor, indít*) Hétfőn korán reggel jövünk.

(*Kis ideig motorhang, megy, rázkódik a kocsi. Fékezés, de a motor nem áll le.*)

GÉPKOCSIVEZETŐ: Józsi! Mehetünk!
KOCSIKÍSÉRŐ: *(Hangja közeledik)* Nahát, Laci bácsi! Már azt hittem, hogy ma is csak késő este szabadulunk. Egész nap attól félttem, hogy bele kell vesznünk abba a vadállat agronómusba...

GÉPKOCSIVEZETŐ: El kellett mennie valahová. Jobb, hogy legalább ma nem kellett veszekedni. Én is fel voltam rá készülve. Egész nap hergeltem magam, hogy ha törrik, ha szakad, ma elföhessünk korábban. Nem azért dolgoztunk éjjel-nappal, hogy egy ilyen barom még a teljes szombatot is elvegye.

KOCSIKÍSÉRŐ: De én azért nem félttem ám! Gondoltam, hogy Laci bácsi majd megmondja a magáét, és eljövünk. *(Kocsiajtó nyílik és csukódik be.)* Mehetünk. *(Motor-tűrázás. elindulnak.)*

GÉPKOCSIVEZETŐ: Rágyújtasz?

KOCSIKÍSÉRŐ: Kösz. Maga csak ennél maradt?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Ez a legolcsóbb... *(Szüntelen motorzaj)*

KOCSIKÍSÉRŐ: Mondja csak, Laci bácsi, járhatok én magával máskor is?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Persze, öregem. Jól megvagyunk. Csak egy kis vagányság hiányzik mindkettőnkől, azt hiszem. Te, vár Magdi este?

KOCSIKÍSÉRŐ: Vár hát. De ma meglepem, előbb felmegyek hozzá. Már nyolcra el is készülhetek... Hát még ha ilyenmel mehetnék, mint az, ami szembe jön... *(Autó zúg el mellettük.)* Állatian hajt.

GÉPKOCSIVEZETŐ: Nézd csak, maszek! Fecskefarkú Sevró. Azannyyuk úristenit! A Skoda már nem is jó nekik.

KOCSIKÍSÉRŐ: Laci bácsi is szeretne kocsit?

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Hosszabb csend után)* Hát persze... De minek... Minek a fenének az nekem! *(Érődik, hogy nagyon is szeretne.)*

KOCSIKÍSÉRŐ: Ezt nézze meg! Új Opel! A szentit, de klassz! Én is ilyent vennék...

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Nevet)* Vennél... A szentségit, hogyan előz a barom... *(Kikiabál az ablakon)* Azanyádúristenit, te strici! *(Befelé)* Ezek miatt van a baj. Menek, mintha csak az övék lenne az út.

KOCSIKÍSÉRŐ: Azt figyelje, ami mögöttünk jön: Már nagyon türelmetlen, előzni akar.

GÉPKOCSIVEZETŐ: Látom, csak akarjon. Mit tehettek? Annyian mennek a Balatonhoz, aki nem oda tart, az nem is ember.

KOCSIKÍSÉRŐ: Bántja valami Laci bácsit?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Ehh!... Na, menj csak! *(Elzúg egy kocsi, kifelé kiabál)* Mit integetsz?

(Befelé) Integtetted, pedig nem is tehettem róla, hogy nem előzhetted.

KOCSIKÍSÉRŐ: Ennél jobbra már nem húzódhatunk... Én is ki vagyok ám!

GÉPKOCSIVEZETŐ: Szundits egyet, hogy friss légy a randin.

KOCSIKÍSÉRŐ: Jó, megpróbálom...

Változás

ASSZONY: *(Kellemes hangú, negyven év körüli nő.)* Kaptam disznóhúst.

GÉPKOCSIVEZETŐ: Jó, tálalj, mert sietek, és csak szombaton jövök haza. Igaz, nem vagunk messze, de csak tovább dolgozhatunk, ha nem kell hazajönni. A gyerekek?

ASSZONY: A két kicsi a kertben van...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Minek engedted? Mindig veszekedés van belőle. Már annyit hallottam emiatt az asszonytól, hogy mi csak a szobát béreljük, a kertet nem...

ASSZONY: Nem is azért szól! Tudod, hogy van neki egy kis veteményese, azt félti... Jóétvágyat!

GÉPKOCSIVEZETŐ: Köszönöm. A nagyobbak?

ASSZONY: A játszótérre mentek labdázni.

GÉPKOCSIVEZETŐ: Marika is?

ASSZONY: Igen, de ne szólj bele, attól még nem fiúsodik meg, hogy szeret a bátyjai-val együtt lenni. Ők se bánják. Itt benn lehetnek eleget a télen... Készítsek valamit?

GÉPKOCSIVEZETŐ: Nem kell, lesz ott. Van elég pénzed?

ASSZONY: Még van, de...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Mi az a de?

ASSZONY: Semmi, minek mondjam, ha úgy-sincs arra pénz...

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Lecsapja a kanalat.)* Azért még nem kell titokzatoskodni, én is tudom, hogy nincs pénz *(kiabálva)*, én is tudom, hogy mi a helyzet, én is...

ASSZONY: Akkor miért nem találsz valami mellékes munkát? Miért? Másnak akad, csak te vagy olyan...

GÉPKOCSIVEZETŐ: *(Ingerült, mérges.)* Milyen? Na, mondd, milyen?

ASSZONY: Ne kiabálj, légy szíves!... De csak tudnál valami jól fizető mellékést ta-

lálni! Valami mellékes munkát... De te sohasem tudtál...
GÉPKOCSIVEZETŐ: (Keserűen.) Itt a mellékes csak a fekete fuvar... Annyit meg nem ér az egész hétszentség! Na, ezt az ebédet is jól eltoltad!...

Változás

(Egyenletes motorzaj, de jól hallani, hogy kocsik jönnek szembe és elsuhanak, elzúgnak hátra.)

GÉPKOCSIVEZETŐ: Jönnek, hogy jönnek, százával jönnek. Nincs vége-hossza a sor-nak. Ezeknek mindnek van lakása? Vagy úgy élnek, mint én? (Kikiabál.) Az anyád-úrstenit villogtatod, hova mész? Nem látod a táblát? (Halkul a motorzaj, fékc-sikorgás, sorompót eresztenek le, hallani a harangot, leáll a motor.)

KOCSIKÍSÉRŐ: (Felriad.) Mi az? Hol va-gyunk?

GÉPKOCSIVEZETŐ: (Kiszáll, kintről.) Kelen-földön. Nem szállsz ki? Jól esik egyet nyúj-tózni.

KOCSIKÍSÉRŐ: Kiszállhatok, bár alig várom, hogy megérkezzünk. (Vonat közeledik, kint beszélgetnek.) Nézze, szemben már mennyi kocsi összegyűlt. Húha! De klassz Merci! Ez aztán a kocsi! (Vonat elzakatol, sorom-pót felhúzzák, beszállnak, indulnak.)

GÉPKOCSIVEZETŐ: (Kis egyenletes motorzú-gás után.) Na, itt már alig van forgalom, szinte kihalt a város. Nézd, nézd csak, hogy menekülnek a hétköznapiak elől!...

KOCSIKÍSÉRŐ: Hát ami azt illeti, nem rossz az... Laci bácsiéknak is jó lenne.

GÉPKOCSIVEZETŐ: És akkor felakaszthat-nám a szánkat a szegre. Én öregem, a sza-badságom alatt többet dolgozom, mint más-kor. És így megy ez már évek óta. Utálom a nyarat. Utálom!

KOCSIKÍSÉRŐ: Nem a nyár az oka. (Kis szünet után.) Azt hiszem, egy ilyen kertes házikó lenne jó a gyerekeknek, ahol... (Elhallgat, más, gyorsított szavakkal, izga-tottan.) Nézze csak! Hogy jön az a ba-rom!... Látja?!... Fékezniük kell!...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Látom hát, valami hülye maszek... (Közbevág a kocsikísérő hangja.)

KOCSIKÍSÉRŐ: Ez nem tud megállni! All-junk meg, Laci bácsi!

GÉPKOCSIVEZETŐ: (Rekedt, rikácsoló han-gon, növekvő dühvel.) Én járok a főútvo-nalon! Legalább itt legyen elsőbségem!

Máshol úgyszincs! Máshol... (Közbekiált saját magának, szinte egyszerre a kocsikísé-rővel.) Fékezz már, te barom! (Fékc-sikorgás, sikolyok, csattanás, üvegcsörömpölés.)
KOCSIKÍSÉRŐ: (Az előbbiuel egyidőben.) Fé-kezzen! Laci bácsi! Mit csinál?! Fékez-zen!... (Minden belevész a sikolyokba, csattanásba, csörömpölésbe.)

Változás

TANÚ: És most itt fekszenek csomagoló-papírral letakarva. A fiatal nő szandálja elgurult a járda széléhez. A napszitta papír rövid. Két lába kilátszik alóla. Azokon kar-colást sem látni. Fialasszony volt. (Más hangon.) Miért nem takarják le már?... Húsz éves volt. A férje vezette a kocsit. Ő talán még megmarad, elvitte a mentő annak a fiatal férfinak a feleségével együtt, aki itt fekszik, szintén letakarva. Neki csak új-ságpapír és cementeszák darab jutott. Nem lehetett több huszonhét évesnél... Annak a kettőnek, de szörnyű ébredése lesz a kór-házban! Jobb lenne talán, ha...

Zene

KOCSIKÍSÉRŐ: Nem kell engem jobban be-kötni... Minek ez a nagy kötés az arcom-ra? Ugye a szememnek nincs baja?... Nem fáj nagyon. Csak az üveg vagdosott ösz-sze... Laci bácsi! Hol van a Laci bácsi?

TANÚ: Mindegyik a pártját veszítette el... (Emelt hangon.) Én láttam mindent, de a törvény nem lát. A törvény csak a külső nyomokat méri, a külső mérhetőket. A bel-ső mérhetetlent nem... (Kidáltva.) De azért a gyilkos gyilkos marad!

KOCSIKÍSÉRŐ: Itt van hát Laci bácsi? Hol sérült meg? Maga is az arcán?... Igen, az arcán...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Én akkor el is me-gyek... Azt mondták, elmehetek... Csak valamit nem találok... Seholy sem találok...

KOCSIKÍSÉRŐ: Mit, Laci bácsi?

GÉPKOCSIVEZETŐ: A barackot... a gyere-keknek... A barackot...

KOCSIKÍSÉRŐ: Laci bácsi! Laci bácsi. Nincs barack... Itt nincs barack. Itt halottak vannak.

TANÚ: (A kocsikísérőhöz.) Maga hazudott! Maga nem aludt! Maga is gyilkos!

KOCSIKÍSÉRŐ: Nem igaz! Én aludtam. Alud-tam! Én csak itt ébredtem fel. Én nem lát-tam semmit... Jöjjön már Laci bácsi!

TANÚ: *(Valamivel nyugodtabban.)* Ha aludt volna, súlyosabban megsebesül...

KOCSIKÍSÉRŐ: *(Közbevág és elszólja magát.)* Hiszen lassan jöttünk... *(Észbekap.)* Mondta a Laci bácsi, hogy...

TANÚ: *(Közbevág.)* Na ugye, hogy hazudott! Gyilkosok!

KOCSIKÍSÉRŐ: *(Nagyon ideges.)* Jöjjön már Laci bácsi! Jöjjön! Ügysincs barack, csak halottak vannak... *(Erősebb utcazaj.)* Gyorsan! Menjünk minél messzebb! Ne álljon meg!...

GÉPKOCSIVEZETŐ: Én jártam a főútvonalon! Enyém volt az elsőbbség! Józsi! Miénk volt az elsőbbség!... Csak a miénk! *(Mind jobban kiabál.)*

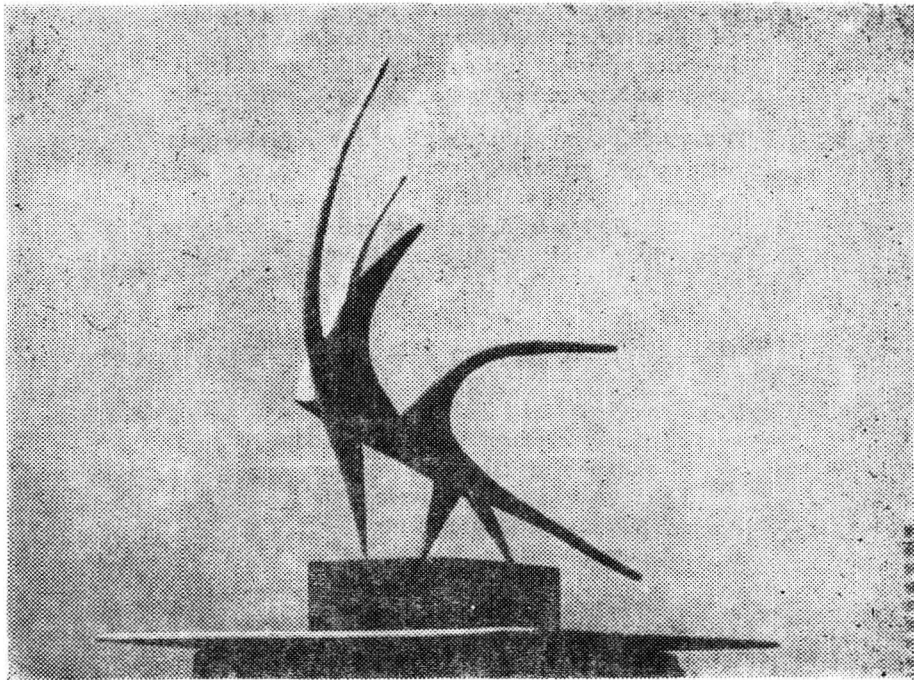
KOCSIKÍSÉRŐ: A mienk! A mienk hát! Laci bácsi, hova megy? Várjon! *(Üvegcsörömpölés, kiáltások.)* „Örült! Beveri a kirakatot. Rendőr! Mentők!” Laci bácsi! Mit csinál? Úristen! Mit csinál...?

(Mentőautó közeledik, tékcsikorgás.)

TANÚ: Most fel fogja jelenteni?

RENDŐR: *(Fáradtan.)* Igen, most feljelentem közbotrány okozásért és a népvagyonyban okozott kárért... *(Rendőrsíp szól.)* Kérem, menjenek tovább. *(A mentő kis víjjogással elmegy.)* Kérem, tessék továbbmenni!

VÉGE.

M. KEMÉNY JUDIT: Lépegető madár

AZ ŐSZ ELÉ

Ősz, ősz, utolsó lobogás, fények kék tombolása,
ciklámenkörmű, korall szín-ajkú, lilaruhás nő!
Pókok ezüstös fátylakat szőnek báli ruhára,
szilvaillatú lila mezőkön mereng a költő,
a szomorúság koszorújával szelíd szívében.

Galagonyák és kökénybokrok közt vezet a mélyút,
egyre érettebb s csipősebb ízű csipkefa-csókok
s juharfa-ujjak integetése között, elédfut
a dombtetőről a temetőkert, amit kibontott
a vén sírásó, kínálva bölcsen az örök békét.

Néhány asszony jön rózsacsokorral arany mezőben,
s egy bontott mellű párka borongó kőszobra előtt
feketeruhás vénember kahol s húzza erőtlen,
remegő lábát, botozva nézi a szembejövőt,
kinek fekete fátylak lobognak pillantásában.

De még tombol a lengőszoknyájú, termékeny asszony,
almával, hamvas barackkal kínál, mustot kotyogtat
és murcit tele csobolyóiban, leül a parton,
ábrándos szemmel nézi a cinkos mosolyú holdat,
mosolyra húzván némelykor ajkát: ez volt az élet.

A zsenge tavasz, majd a rátarti nyár volt a vágyam,
örömeimnek bő forrása, a gondtalan arcon
vigaszom, üdvöm véltem felírva. Ám igazában
hervadás előtt a leghálásabb, mondják, az asszony,
sokat ígérő tüzek lobognak tekintetében.

ÖTVEN SOR A MELLÚSZÁS ÜTEMÉRE

Füsttel és szesszel, emésztő gonddal
öli naponta magát az élő.
Kiszikkadt számból a harsogó dal,
utamba undok lapulevél nő,
köpenyem, ernyőm a nehéz felleg.

Elfordulsz tőlem, almavirág arc,
pedig teérted tépek magamba,
szikár hegyormok sziklafalán hagysz,
szaggat a száraz szél foga, karma,
völgye fölött a lágy szerelemnek.

Ide futottam régi nyarakkal
töltött szívemmel a tó vizéhez.
Nyájból kimart vad – lágy hab vigasztal,
számkivetett szív jó szelet érez,
már meg-meglebben kibomló szárnyam.

Ez gyógyít engem, e ringató víz,
feszült idegem szálait oldja,
elmossa gondom, bút, haragot visz,
tisztá nyugalmat tölt csobolyómba –
de hűs hiányod eljön utánam.

Látom, hogy alszol összebogozva,
felébreds, zsibbadt karod kinyújtod,
hajad a fésűn sercegő boglya,
ajkad hullámos ívét kihúzd –
kinek szépítéd magad naponta?

Jöttem hozzád mint igaz szerelmes,
hitem, reményem tettem karodba,
kértelek sokszor, jó fekhelyet vess –
sosem jutottam belső zugodba,
ma sem ismerlek egészen, kedves.

Lásd, úgy vetem most magam a tóba,
mint akit óvnak égi hatalmak.
Egy kilométert úszom naponta,
selyem víz csókol, lágy mint a harmat,
ifjúnak érzem magam ilyenkor.

Ó, ifjúságom! Láttam e tájat
föl-fölbukkanni vérből, mocsokból.
Pokolból jöttem haza s tenálad
tértem magamhoz iszonyatomból.
Kis lepke sóhajt küldők utánad.

Ezen az oldott, fényteli tájon,
ahol a vaskos gátak ledőlnek,
hajoljon hozzám kedved, kívánom,
s mint alkonyatkor a búzaföldek,
lobogva gyúlj ki, réveteg álom!

Nyájból kimart vad – lágy víz vigasztal,
számkivetett szív jó szelet érez!
Kelj útra kedves, hozd el magaddal
azt a hitet, mely újra elég lesz
nekivágni egy év vadonának!

ELSŐ NAPOK A VÁROSBAN

Minek jöttél? Senkise hívott!
 Elegen vagyunk. Sziszegik
 szemek kertjébe idomított
 kígyók, megvadult idegek,
 párologják idegen arcok
 közönyös állóvizei, rekedt,
 nem is létező hangosbemondó
 repeszi vele az eget,
 kipufogócsövek gomolygó
 bűze böködi orrlyukadba,
 lelkiismereted árvize
 agyad gátjaira sodorja,
 és bámulsz a tegnapi partra . . .
 Minek jöttél? Senkise hívott!
 Húsvétra pingált álmaidra
 ráül kotonni a valóság,
 s költ majd arcodra rideg függönyt,
 füledbe hangtompító vattát,
 szeges ideget, könnyököt,
 vágnak meleg falusi estét,
 jószagú erdőt, üdezöld
 sóskázó rétet, frissvizű gyerekkort . . .
 Kakukfiók! Kakukfiók!
 Ordítod majd, ha megpillantod.

NYÁR

Galambokat fodroz
 szikrázóvizű ég,
 abrosznyi messzeség
 guggol egy bokorhoz.

Dombok közé feszül
 a hangtalan meleg,
 ha szél pendíti meg,
 egy percre felrepül.

Megakadt, lásd, a nyár,
 a rozs fölött remeg,
 rétinges emberek
 csapataira vár.

Készítsd te is magad,
 próbáld meg mennyit ér
 erőd, a bor, kenyér,
 mennyit a nyári nap.

Míg magad görbítéd
 feszes kékék fölé,
 a kötelek közé
 szorítsd be hitedet,

hogy összegyűl a nyár
 békésen, tüzesen,
 s a szikrázó vizen
 mindig ragyog madár.

DAL

Röppen a sárgarigó
szárnnyal született a világra
metszi derékban a fákat
gyászsuhanás a fűvön sebes árnya

Röppen a rézveretű nap
tág ívben szórja be sárga
mérges nyíllal a kertet
belehalnak mind a virágok a nyárba

42

Mennyi lehet még hátra? A lomb ing rá csak a szélben
lassan száll lefelé s tart a folyónak a füst
Mennyi lehet még? Kondenzcsikot ken föl az égre
s áthúz a horizont vásznain a repülő
Lenn vonatok dübörögnek kattog alattuk a váltó
míg el nem fárad az utazó dohogás
Minden szemhunyorításodba befér egy-egy éj s nap
kél zuhan újrafakad évszakaid sora és
sárkánytorkú idő nyeli őket hullnak az arcok
méretlen marad a mély szakadéokban a csönd
Mennyi lehet még? Mit kérded s ki feleljen? Amennyi
annyi s akármennyi – élni sok írni kevés

EGY RÉGI PRÉSHÁZNÁL

A szőlősgazda lenn pihen már
mély pincehűvösön a sirban
topáz gerezdről álmodik

Nehéz holdlángú éjszakákon
fölérez Hívja a dülőút
bebarangolni a hegyet

Az eperfa alatt a santa
padon várják a cimborák
rizlingijét dicsérgetik

Tempósan kortyolgatja velük
a kerti asztalnál az óbort
a kancsó újra megmerül

Nóta csavarogja be ismét
a présház mohos oldalát
élőkkel vigad a halott

S hajnal felé deres bajusszal
tántorog végig a sírok közt
a vén részeges temetőőr

Szigeti krónika

A motoros vontató még húz egyet a csöndesen úszó kompon, aztán dohogva elhallgat. A komp csak ezután elevenedik meg. Fakó tengerészsapkás révészek csörgetik a láncokat. A kikötés után megindul az autók, vontatók, szekerek, motorkerékpárok és gyalogosok serege. Berregés, túlkölés, benzinfüst, kocsizörgés. És mindebből imitt-amott kiszűrődik az emberi szó.

Naponként tizenkétszer fordul a komp a város és a sziget között. – Hány embert, hány állatot és járművet hoz és visz? – Nem készítettek még erről statisztikát. A révészek szerint minden nap egy falu lakosságának megfelelő nép úszik át a ringó Dunán a városból a szigetre és vissza.

Nagy választó a szélesen hömpölygő folyó. – Ezt már az is érzi, aki a sziget homokos partjairól visszanez a soktornyú kikötő városra, Mohácsra. Körülötte a dunántúli dombok kéklenek – itt a kopolyákban jegenyék és fűfák emelkednek. Túl pezsgés, mozgalmasság – itt megmeredt ridegség, amely azonban bővíli-hivogatja a látogatót. Túl rádió szól, a mellvédek mögött emberek sétálnak – itt az óriásfák lombjai közül legfeljebb vontatók, traktorok püfögése szüremkedik.

A kikötőtől nem messze áll a *Margitta* malom. Valamikor vízierővel működött, majd gőzzel – most liszt-cseretelep és az újmohácsi *II. Rákóczi Ferenc* termelőszövetkezet tulajdona. Padlásán durvaszövésű zsákokban elsárgult iratok. Az 1956-os árvíz idején mentették ide őket. Belőlük bárki megismerheti a sziget adatait és történetét.

„Az ország legnagyobb szigete és egyik legtermékenyebb földdarabja. Területe a bácskai résszel együtt 240 négyzetkilométer, körülbelül 42 ezer hold. Közigazgatás szempontjából kétharmada Baranyához, egyharmada Bács-Kiskún megyéhez tartozik. Úthálózat-fenntartás, villamos-energia szolgáltatás és vízgazdálkodás tekintetében azonban Kecskeméten és Baján intézik az ügyeket...”

Területének nagyobb részén száz évvel ezelőtt még erdő és nádas volt. A múlt század hetedik évtizedében készített földadó kataszteri nyilvántartások szerint csupán a magasabb folyóparti részekben húzódtak legelők, kaszálók és gyümölcsösök.

1870-ig teljesen árterület volt Mohács vagy hivatalos nevén *Margitta* sziget. A Duna árja szabadon bejárhatta és elboríthatta. Fekvése azonban olyan szerencsés, hogy nemcsak északról délre, hanem nyugatról keletre is lejt. Így a víz lassan levonulhatott róla. Ebben az időben sok kisebb-nagyobb fok szelte át. Ezek nevét a XX. században épült csatorna nevek ma is őrzik (*Kútsebes, Sártok, Kanda, Écs, Lög, Kónyica, Gémes, Pajta, Prokop stb.*). A mélyebb területeken állandó vízborítású tavak, mocsarak voltak. Ezek egy része még ma is megvan. Vízüket több módon is hasznosítják. (*Riha, Földvári tó, Karapancsai tó stb.*). Az 1876-os árvíz, mely az egész szigetet elborította, figyelmeztető volt a hatóságok részére. Hosszabb huza-vona után megépült a védőtöltés, amelynek oltalma alatt már többé-kevésbé biztonságban érezhették magukat a szigetiek.

A lakosság – hat-hétezer ember – néhány újabban keletkezett faluban, több településen és körülbelül háromszázötven tanyán él. A pontos lélekszám megállapítása nehéz, mert az újmohácsiak és dunafalvaiak egy része mohácsi, illetve dunaszekcsői lakos is.

A nép életében az 1956. március 13-án bekövetkezett jeges árvíz hozta a legnagyobb változást. Ekkor nemcsak a vályog- és vertfalak omlottak le, hanem a régi életforma korlátai is. Az újjáépítés során ugyanis megkezdődött a tanyavilág felbomlása, amely napjainkban is tart. Két jelentősebb település alakult ki – *Újmohács*

és Sárhát, valamint a már kifejlődőben lévő *Homorúd* mellett – a dunaszekcsői tanya-világból – Dunafalva.

*

Aki szidja a dunántúli és alföldi utakat – még nem járt a szigeten. Mert ha azok clykor rászolgálnak a szidalmazásra, ezek egyenesen átkot érdemelnek. Rosszak, gödrösek voltak a tavaszvégi árvíz előtt is, most méginkább azok. Kopottak, kátyúsak, és a mély lukakat a novemberi eső színültig megtöltötte vízzel. Az útmenti jelzőkövek szürkék a sártól. Ilyen a kikötőből *Újmohácsra* vezető „köves” út, de ilyen az *Újmohács–Homorúd*, a *Sárhát–Homorúd*, a *Sárhát–Baracska* közötti is. A *dunafalva–bajai* pedig még el sem készült.

Pedig ezeken az utakon bonyolódik le tavasztól őszig a Baranya–Bácska közötti forgalom jelentős része. Nemcsak a sziget népe takaríthat meg sok kilométeres kerülőt rajtuk, hanem a déldunántúli utazó is. Autóbuszok, szekerek, ezeken szállítják a tanulókat az iskolai központba. Csupán Sárhátról és tanyavilágából naponként 100 tíz–tizennégy éves gyerek utazik *Újmohácsra*. Talán ezért is emlegetik a szülők és nevelők egy újmohácsi általános iskolai kollégium létesítésének a szükségességét. Ezekre a fiúkra, lányokra ugyanis úgy tekintenek, mint az újmohácsi és sárhádi termelőszövetkezet leendő gazdáira. S hogy szükség van-e rájuk?

Az *újmohács–sárhádi* út mellett, a hajdani gazdasági szakiskola majorsági épületében van az újmohácsi *II. Rákóczi Ferenc* termelőszövetkezet központja. Irodájában a főkönyvelővel számítjuk ki a termelőszövetkezet gazdájának átlagos életkorát. A közös alakulásakor 1961 januárjában 48 év volt a gazdák átlagos életkora. Az idén: 52 év. Most az 582 főnyi tagságból 160-an öregségi járulékot élveznek, és már semmit sem tudnak tenni a közös érdekében. És tíz év múlva? Érdemes lenne őrizni a szigeti utakat, s méginkább a szigeti ifjúságot!

Az újmohácsi határban október második és november első felében mindenki elkáposztát ültet. Másfél évtizeddel ezelőtt még egy szál sem volt belőle a szigeten. Egy törekvő fiatalember, *Simonovics András* hozta át a városi kertekből. Az első évben csak néhány ölet ültetett. A következő évben már a rokonság is megpróbálta. Ma már a *II. Rákóczi* és az újmohácsi háztáji komoly versenytársa a Duna jobboldalán, szintén ezzel a primőrrel foglalkozó *Új Barázda* termelőszövetkezetnek. A szigetről és környékéről jövőre több mint száz vagon elkáposztát várnak. Hírük az április közepén induló hűtőkocsikkal eljut Svédországba, Dániába, Ausztriába, Csehszlovákiába. S holdanként több mint húszezer forint jövedelem kerül a közös kasszájába, a pénziarcákba...

Simonovics András az idén 42 éves és négy év óta a *Rákóczi* elnöke. Nem könnyű a dolga – éppen a mindig zsúfolt komp miatt. Mert ez szállítja el az üzemekbe az újmohácsiakat, s ez hozza a közösbe a mohácsi lakosság egy részét. A kétértelmű vándorlás legfőbb oka a termelőszövetkezet nehézségeinek. Az újmohácsi munkabírók üzemekben keresik a boldogulást, a városiak, akiknek a szigeten van a birtokuk, és nagyrészt már idősebbek, a komp járataihoz igazodva igyekeznek eleget tenni kötelességüknek. Csak a kompra járás és az átkelés elvesz mindkét csoport minden egyes tagjától napi másfél órát.

A nehéz körülmények ellenére a *Rákóczi* egyre nagyobb mértékben kertészkedik. Az idén már hetven holdon termeltek zöldségféléket, jövőre még nagyobb területen szándékoznak palántát ültetni. Előfordul, hogy napszámosok dolgoznak a kertben, pedig a termelőszövetkezeti gazdák munkaegységének értéke is növekedhetne a kiadott pénzzel.

Érdekes, hogy a munkaerőhiány, a természetes elöregedés sem akadályozhatta meg a közös gyarapodását. 1961-ben egy munkaegység értéke 20 forint, 1962-ben 29, 1964-ben pedig már földjáradék nélkül 40 forint volt.

Ez az egyenes vonalú fejlődés egyben a sziget lehetőségeit is sejteti. Mert nemcsak a primőrök termesztése nyújt jövőt és kedvező kilátásokat, az öntözés is.

Az újmohácsiak az idén már kertészetük minden övét öntözték. A sziget lehetőségei azonban ennél sokkal többet nyújtanak. A már megépült kandafoki és dunafalvi vízkivételi mű segítségével, a vízlevezető árkok felhasználásával az egész sziget öntözhető. És ahol a víz időben megjelenik, megkétszereződik a termés. Ennek pedig jó következménye lehet az állatállomány gyarapodása, a rendszerebb talajerő utánpótlás, amely elengedhetetlen feltétele az intenzív termelésnek.

Miközben a Rákóczi vezetőivel, gazdáival a sziget jövőjét tervezgetjük, felidőz-dik előttem az újmohácsi határ nyári képe.

Köröskörül hatalmas kukoricatáblák. Ahol a tavaszvégi árvíz következtében meg-emelkedett talajvíz nem nyomta meg a földet, nagyon bő termés ígérkezik. A dűlő-utak mentén óriási talpasmohar, embernyi magasságú vadcirok és feketenadály. A sziget jellegzetes gyomnövényei, és egyben annak jelzői, hogy a jövőben érdemes erőteljesebben alkalmazni a vegyszeres gyomirtást. Mégpedig hozzáértően, okosan. Mert a szigeten már próbálkoztak a leghatásosabb módszerrel, a Hungazinnal is, de azt mondják, eredménytelenül. Mint egy szakember aztán elmondta, későn és nem előírás szerint használták. A munkaerő hiánnyal küszködő szigeti szövetkezetek-nek azonban nem ajánlatos lemondani erről a nagy segítségről.

Egy másik dűlőben kender. De milyen kender! A magassága három és fél, négy méter. Holdanként negyvenöt mázsa! A kukorica mellett a sziget fontos növénye.

A makadám út mellett SZ-100-as meríti a földbe az ekéit. Fél méter mélyen dolgozik és legtöbb helyen még mindig televényes, jó termő talajt fordít fel...

A mélyszántással azonban óvatosan bánjunk – jegyzi meg a szövetkezet gazdája. Nem szabad alapos talajvizsgálat nélkül, sematikusan végezni ezt a munkát sem! A talaj rétegződése ugyanis változó, és ahol magasabban van a homok, már nem lehet ilyen mélyre engedni az ekéket.

Fácánok, őzek ugrálnak ki a bokrokból. A nyulak a vetések között és a barázdák-ban emelik fel a fejüket. Az egész sziget egy nagy rezervátum. A hatalmas vadállomá-ny azonban nemcsak hasznót hajt. A szigeti gazdaságok jegyzőkönyvei tanúskod-hatnak arról, hogy mennyi kárt tettek a növényekben. Két évvel ezelőtt a kincseket erő adventi kelkáposzta kétharmadát ették meg a nyulak.

A facsoportok, bokrok nemcsak a vadaknak nyújtanak bűvőhelyet, hanem az om-ladozó tanyáknak is. Távrolról olyan látványt nyújtanak a tanyai ligetek, mint a Horto-bágy délibábjai. Közelről azonban a pusztulás, az elhagyatottság biztos jelét tanúsít-ják, bár némelyiknél még az is látható, hogy nemrégén itt lakott a gazda. A gémes-kút rúdja az ég felé mered, a ház küszöbét belepte a folyondár, a polyvás sárral be-vakolt falból gallyökrék nyomul elő.

Ezek az elhagyott tanyák, ligetek és a kiszáradt kopolyák facsoportjai rendkívül akadályozzák a nagyüzemi munkát, a táblák kialakítását. Így tekintélyes nagyságú föld marad megműveletlenül. A gazdaságok most már hozzáálltak a felszámolásukhoz. Lánctalpas traktorokra szerelt talajgyalukkal egyszerűen elsöprik az útból ezeket a ligeteket. Nyomukban megvilágosodik, megszeli a táj...

Újmohácson száznyolcvan új ház épült a jeges árvíz után. A város árnyékában létesült új faluban, amely azonban közigazgatás szempontjából Mohácshoz tartozik, mindössze öt ház maradt meg a régi tanyákból. Mert Újmohács tíz évvel ezelőtt még nem létezett, a helyén és környékén csak néhány tanyacsoport volt. A lakosság Paprét, Sárhát, Homorúd szegényeiből verbuválódott, akik hajdan uradalomban vagy módos parasztnál szolgáltak. Bizonyos részük még 1945 előtt „önállósította” magát, néhány hold földet bérelt, később vásárolt is. Akik megúnták a tanyai élet nehézsé-geit, az árvíz után minden ellenkezés nélkül elfogadták a hatóság tanácsát, hogy egy településbe tömörüljenek. Nem bánták meg, szép iskolájuk, élelmiszer boltjuk van, valamennyi házban villanyvilágítás, rádió. És a házak egyharmadán televíziós an-tenna. Újság valamennyi házban található. A lakások egyharmada kétszobás, két-harmada egyszobás és valamennyi padlós.

Sokan viszont nehezen váltak meg a tanyától, a korlátlan állattartás lehetőségétől, a félig-meddig nomád élettől. Sz. József 45 éves volt, amikor az árvíz mindenét tönkretette. Az újjáépítés során azonban nem a hajdani tanyája helyén jelölték ki új otthonát. Mérgében a kemencét – az egyetlen épületét, amelyet a víz megkímélt – fejsze fokával verte szét. Csak azért fogadta el az új házhelyet, mert félt a büntetéstől. Beletelt két év is, mire megszokta, hogy átkiabálhat hozzá a szomszédja. Azt a napot azonban nem felejtí el, amikor téglából épült házában kigyulladt a villany. Annyira tetszett az addig csak petróleum lámpást égető embernek a világító körte, hogy – nappal is gyönyörködött benne!

Mint a sziget tekintélyes embere, ott volt azon az emlékezetes májusi tanácstag választáson is a mohácsi Bartók Béla művelődési házban, amikor a sziget árvízi kormánybiztosát, P. Sándort jelölték megyei képviselőnek. A következőképpen szólt a jelölt megválasztásához: „Nekünk, szigetieknek olyan tanácstagra van szükségünk, aki elintézi, hogy tanyáinkat azon a helyen építhessük fel, ahol apáink is éltek, és gazdálkodtak! Mi azt kívánjuk a mi megyei képviselőnkől, hogy intézze el: ne kényszerítsenek bennünket a költséges villany bevezetésére!... Egyszerűen mi azt akarjuk: hagyjanak bennünket járni a mi útunkon!...” Megtapsolták érte. Aztán felállt a jelölt is. Haragos, de nyugodt volt az arca, kissé fojtott, de határozott a hangja: „Emberek, ha engem megválasztanak tanácstagnak, ígérem, hogy minden örömmel azon leszek, hogy ne adjanak maguknak a régi helyre építési engedélyt, és *minél előbb* villanyhoz jussanak.” Sz. József így számolt be a gyűlés további történetéről: „Néhány percre dermedt csend volt. Aztán őt is megtapsolták. Jobban mint engem. Megválasztották tanácstagnak, mi pedig örökre hálásak vagyunk neki, hogy akkor ellenünk, valójában mellettünk beszélt.”

A falu – vagy külváros csinos téglaházainak, televíziós antennáinak szomszéd-ságában szántóföldek. Aztán egy-két kilométernyire omladozó tanyák, sövényházak. Az egyik udvaron fakókendős, őszhajú öregasszony szorongatja a dűledező kerítés oldalát. Fájós lábú kutya és néhány szürke baromfi kószál körülötte. Három hete temette el a férjét. – Azóta – úgy mondja – még egy éjszakát sem aludt végig. Várja a szövetkezet autóját. A kórházba viszik. S mielőtt búcsúznánk, megfogalmazza a törvényt:

– Nem jó egyedül élni – még a szigeten sem...

*

Újmohácstól Sárhátig körülbelül hat kilométer az út. Az előző szakasznál is rosszabb. A szürkén világító alapkövek nagyokat löknek a teherautók, vontatók gumikerekeire. A szekerek ideges dőcögéssel morzsolgatják a kilométereket. A sárhátú *Uj Ut* elnöke, P. János fáradtan száll ki a terepjáróból.

– Az utolsó hold kukoricát szedjük... feneketlen ez a sár...

– Nehéz volt az év. Árvíz, aszály, esők, munkatorlódás...

Az alacsony, barna fáradhatatlan ember azonban a fejét rázza.

– Nemcsak ez. Nekünk, szigetieknek minden év nehéz. Ez a vidék nem kényezteti fiait. Nem szabad itt engedni se az árvíznek, se az aszálynak, se a tunyaságnak. Akkor van haszon is. Nézze – s körülmutat a karjával – nyolcvan évvel ezelőtt erre még nádas és erdő volt minden. Aztán átjöttek Mohácsról a legeltető-emberek, és hogy ne aludjanak a szabad ég alatt, négy oszlopra tetőt emeltek maguknak. Amikor hidegedett az idő, befonták rőzsével, vesszővel és becsapták törekes sárral. Néhány nagy fát is kiirtottak, ott jobban nőtt a fű, ott legeltek az állatok. Rengeteg sertés nevelkedett itt. Nagyrészt sokacok legeltettek, az én őseim a század elején jöttek ide a Bácskából. Akkor az itt élők már 15–20 holdas parasztok voltak, hiszen annyit foglalhattak, amennyit csak akartak. A bevándorlók meg elkezdtek vásárolni olcsón a földeket, úgyhogy egy-két évtized alatt a mohácsiak visszamentek a városba, meg

a töltés mellé. Mi pedig meggyökeresedtünk, mert itt laktunk télen-nyáron. A negyvenes évek elején Sárháton már nem volt ritka a harminc mázsás kukorica.

A viszonylagos jólétet azonban nem tükrözte a lakáskultúra. Primitív ágy – inkább priccs –, összetákoltsz asztal, pad, rakott tűzhely, búboskemence volt a bútorkészletük. A jobb módúaknak két-három, a szegényebbeknek egy szobájuk volt döngölt földes padlóval. Apró ablakok bocsájtották a fényt ezekbe a lakásokba.

A régi, a legtöbbször természetes vagy mesterséges dombon épült tanyákból az 1956-os árvíz után a sárháti határban csak néhány maradt. A múlt rekvizitumaként áll még K. Dezsőé. A „lakóház” egy négyszögletes, földes szoba. A „gazdasági épület” két nyárfából épült disznóól, meg egy kocsiodalából összeállított „kifutó”. Ezekben az ólakban azonban ötvenkét disznó rőfög!

*

K. Dezső, hatvan év körüli szikár férfi, az akácfa alatti szabad tűzhelyen bográcsban fülleszti a krumplit a disznóknak. Gyanakvó tekintetű, szagot tartó beszédű ember. Amikor azonban meggyőződik arról, hogy nem adóügyben járok nála, kinyitja még a rogyadozó kukoricagöré alatti kutricák ajtaját is. Kövér egerek futkároznak az ott lihegő nyolc-tíz Cornwall sertés hátán, hasán. Nem értem, miből tartja ezt a sok állatot.

Ravaszokan elmosolyodik.

– Háztajból, feleséldből, meg veszek is takarmányt. Tavasztól őszig meg legelnek. Akkor kevesebb kell. Almot a baracskai tsz-től kapok – mutat a két nyárfa közé szorított szalmakazalra – aztán, amikor trágya lesz belőle, jönnek érte vonatával.

– Rengeteg pénzt kap ezekért.

– Sok is a kiadás. De én csak csinálom. A feleségem most is kukoricát tör Baracskán. Résziből, hogy legyen takarmányt.

– Rászorul erre a küszködésre?

K. Dezső lehajtja a fejét. Nem szól. Talán tíz perc is eltelik így. Aztán megindul a kondér felé, de a fejét még mindig nem emeli fel. A köd nyúlósan ereszkedik rá. Fojtogat. K. Dezső most száraz ágakat tördel, aztán kinyitja a tűzhely ajtaját. Felszítja a tüzet. Amikor a rözse lángja megvillan a szemében, csöndesen megszólal.

– A fiamnak kell a pénz. Kilenc éve átment. Nemrég írta, hogy szeretne hazajönni. Én meg azt válaszoltam, hogy várjon addig, amíg eladom a disznókat. Néhánynak az ára rámegy... Lehet, hogy jövőre eladom az anyákat.

A szövetkezet egyik brigádvezetője mondta el később, hogy K. Dezső fia Kana-dában dolgozott egy fűrésztelepen. Az öreg nagyon sajnálta, mert egyetlen gyerek volt, de az idei nyáriq semmi közelebbit nem tudott meg róla. Mindig várta, addig nem akarta felszámolni a gazdaságát. Háttha jön a gyerek, akkor eladózik és Mohácsra mennek. Augusztusban jelentkezett is, azóta az öreg mindent elkövet, hogy minél több disznót hizlaljon.

A közös vajon kihasználja-e a nagy terület, a termékeny föld és a gazdag letelek lehetőségeit? – Sertéstenyésztés szempontjából – igen. A major területén épült korszerű ólakban a Cornwallok százai híznak. S ebből származik a közös fő jövedelme. Az istállóban azonban jóval több szarvasmarha elférne. Szakemberek szerint nem állja meg a helyét a szövetkezet vezetőinek az érvelése, hogy szarvasmarhát nem érdemes tenyészteni ezen a tájon. Nemcsak azért, mert az ugyanilyen feltételek között gazdálkodó dunafalviaknál nagyon is megéri, hanem azért is, mert enélkül nem valószínű meg a szigeten az intenzív termelés, az öntözés általánossá tétele. Öntözés híján pedig a táj természeti adottságai parlagon hevernek. Tudományos mérések szerint ugyanis a szigeten a csapadék kevesebb, viszont a napsütéses órák száma jóval több, mint Baranya más tájain. A meleget kihasználva, a csapadékot a Duna vizével mesterségesen pótolva sokkal többet termelhetnének, mint most. Azon a földön, ahol négy méteres kender, embermagasságú talpas mohar, negyven mázsás kukorica, hús-

mázsa búza terem – megnő a silókukorica, a szója, a napraforgó is. Sőt öntözés esetén évenként háromszor is kaszálhatnak ugyanazon a helyen. Így pedig már bőven jut takarmány szarvasmarhának is.

*

K. István háza viszont a „központ”-ban van. 1956 nyarán épült. Akkor a nagy kapkodásban kisebb ablakokat raktak az utcai szobára, az idén nyáron kivették a takarékból a negyvenezer forintot és megkezdték a renoválást. Ebben nemcsak új ablakokra jutott, hanem a hajópadló tetejébe parkettára is. Sőt bútort is vettek.

K. István sertésgondozó. A munkáját igen jól ellátja. Újságot, könyvet azonban nem olvas. Vagyis az újságot mégis kézbe veszi, akkor, ha hazajön szabadságra a katonafia. Ő mindig hoz magával egy Lobogó-t, azt átlapozza. Rádiót sem hallgat. „Hol van most háború?” – „Valahol Kubában.” – Nemcsak a világpolitikában járattan, hanem szakmájában is. Tőle hiába kértem mennyi takarmányból állítanak elő egy mázsa sertéshúst. Fehérjéről, foszforról, szénhidrátról nem hallott. Ötvenöt éves. Az alváson kívül más alig érdekli. „Elfáradok” – mondja.

Azt mondják, a szigeten az első tanító 1912-ben jelent meg egy obsitos huszár-főhadnagy személyében. Később egy Prauda Margit nevű özvegyasszony tábla hiányában az ajtón tanította írni a pusztaiakat. Ötven év múltán azonban még mindig kísért a közöny, a nehézkesség, az állati munkától elcsigázottság mindent elborító sötétsége. Jómód és szellemi igénytelenség. Ha nem is jellemző, de figyelemre méltó tünetei Mohács szigetnek.

*

P. Mátyás Újmohácson lakik, de gyakran megfordul Homorúdon is. Most lecsatolja hátáról a pendlíző dobozt, amelyben a Rab Rábyt hozta magával, aztán a tenyérnyi igazgatói irodában leül az asztalhoz. K. Antal iskolaigazgató előtt egy lista áll – és az a filmes számára nem éppen biztató. Ebből ugyanis az derül ki, hogy 1959 óta lassan, de szívosan csökken Homorúdon a mozilátogatók száma. 1953-ban még létrát állítottak a vetítőterembe, annyian akarták nézni a Rákóczi hadnagyát vagy a Sztálinrádió csatát. 1959-ben a százötven személyes teremben már csak 135-en ültek az Őfelsége kapitánya vetítésekor. Most a Rab Rábyra, amelynek minden városi moziban nagy sikere volt, mindössze 90-en vettek jegyet.

P. Mátyás elkeseredése érthető, hiszen havonta 400 kilométert utazik hátán a filmdobozzal. Nyáron a motorjával, kerékpárjával elég könnyen megjárja ezt az utat, de ősszel és télen gyalog – nem könnyű dolog a kulturális misszió! – K. Antal röviden megadja a sikertelenség magyarázatát: a községben ötvenkét televízió van. Ahogyan vásárolták a televíziós készülékeket, úgy csökkent a mozilátogatók száma. Persze, ha jó filmeket hoznak, lesz közönség, ha nem is mindig annyi, mint kezdetben. Inkább azt fájjalja, hogy még mindig nincs a községben filmvetítésre, tsz-községgyűlés megtartására és egyéb rendezvények lebonyolítására alkalmas helyiség. Így aztán az a fura helyzet adódik, hogy az iskolában nemcsak tanítanak, hanem filmet vetítenek, ismeretterjesztő előadásokat tartanak, tsz-községgyűlést bonyolítanak le, lakodalmat rendeznek és misét mond a pap.

Az első téglákat pedig már 1943-ban megvásárolták a kultúra hajléka számára. Azt elvitte a háború, a későbbiek az árvíz. Most azonban már ássák az alapját a tanásháza mellett. Volt egy kis pénzük, megkezdték. Majd folytatják a községfejlesztési alapból – és talán némi állami segítséget is kapnak hozzá.

Az 1956-os árvíz felbontotta azt a kilenc tanyacsoportból álló települést (Riha, Barátokméhese, Csebe, Kutas, Boóg, Alsólög, Újfok, Balázsszállás), amely Homorud környékének lakóit magába fogadta. A már 1962-ben önálló Homorud az árvíz utáni újjáépítés során lett tulajdonképpen község. Negyven család közben elköltözött Mohácsra, így 1949 óta 1960-ig több mint háromszáz emberrel csökkent a tanyavilágból

alakult Homorud lélekszáma. Pedig a község egyre jobban korszerűsödik. Villanyvilágítást kapott, a gépjavitó állomáson vízvezeték is van.

A közös élet kimunkálását ezen a vidéken a homorudi földművesszövetkezet alapító tagjai kezdték el (Novics Pál, Szidonya József, Hegedüs István, Harczy Sándor és még kilencen). Nemcsak a földművesszövetkezet termelőcsoportját alakították meg, hanem a tanyai lakók egy közösségbe tömörítését is megindították. Újfok-Balázsszálláson épültek azok a szövetkezeti kölcsönrelétesített házak, amelyek – miután csak az alapjuk volt téglá – az árvíz alkalmával összedőltek. A szövetkezeti gondolat azonban tovább élt. 1957-ben először szakcsoport, majd ismét termelőszövetkezet formájában. Néhány éves küszködés után a homorudi Kossuth most már megadhatja gazdáinak a tisztességes jövedelmet. Sokat segít ebben a sárháti termelőszövetkezet elnöke, P. János, aki vállalta a homorudi szövetkezet irányítását is.

A lögi csatorna mellől, a hatalmas akácok alól már elszállították a szivattyút, amely augusztusban kiemelte a vizet és a Mannesmann csöveken keresztül karbamiddal dúsítva a kukoricákra juttatta. A nehéz tavasz, a munkától túlszűfolt nyár és ősz azonban meghozta a fáradság gyümölcsét. Ötven mázsás kukoricatermést takarítottak be az öntésföldekről. A víz, amely több mint 100 napon keresztül fenyegette hajlékaikat, veszélyeztette földjeiket, végül így szegődött a szolgálatukba.

*

Újmohácson, Sárháton és Homorudon mohácsi és bácskai hatás érvényesül a termelési hagyományokban, a családi szervezetben, a még imitt-amott meglévő népviseletekben, az élő nyelv fordulataiban. A sziget északi felében, Dunafalván a dunaszekcsői életből kölcsönzött motívumok érezhetők. Ez természetes is, hiszen tizenöt évvel ezelőtt Dunafalva még „Dunaszekcső-sziget” volt. Az itt élő öregek még ma is úgy emlegetik, hogy „a város” – a fiatalabbak viszont konkurenciát teremtettek a „város” termelőszövetkezetének.

Hogyan? – S. Pál elnök szerint a dunafalviak új életének kovászát az a nyolcvan technikai hallgató jelenti, akik közül az első csoport már érettségi oklevelet is szerzett. A szentlőrinci mezőgazdasági technikum kihelyezett osztályaiban tanulták a nagyüzemi gazdálkodás elméletét. Gyakorlatát pedig abban az egyre javuló munkában tanúsítják, amelyet a Kossuth termelőszövetkezetben naponként végeznek. Az elnökkel együtt, mert ő is technikai tanuló.

Közülük kerülnek ki a brigádvezetők, akik a hatalmas, hater holdas határban minden tanyát, minden táblát ismernek. Az ő emberismeretük, szakértelmük mozgatta meg három évvel ezelőtt a tanyásokat. Addig ugyanis a tanyaiak nemigen vettek részt a közös munkában. Később került a földbe a takarmánynövények magja, alig lett abban az évben takarmányuk. Ez olyan zavart okozott az állattenyésztésben, hogy az állomány egy részét el kellett adniuk. Emellett a takarmánytápokért sem tudtak csereterményt adni, adósaik lettek a Terményforgalminak. Nem csoda, ha ebben az évben a munkaegység értéke alig volt húsz forint a Kossuthban. Az elmúlt évben viszont negyvenket forintot fizettek. És adósságuk sincs.

A tanácselnök, B. Ferenc szintén dunafalvi. Szerinte a még meglévő tanyák okoszerű kihasználása – a már említett brigádvezetők közreműködésével – szervezettebbé, olcsóbbá teheti a termelést. Területi brigádokat szerveztek ugyanis, amelyeken egy-egy tanya gazdálkodási központot is jelent, vagyis nagy munkaidőben ezekről indulnak ki a brigádok a körzetükben elterülő földekre. Így kevesebb utazgatással, hatékonyabban működhetnek a tanyások a közös földeken.

Okszerű decentralizáció? Alkalmazkodás a tényekhez a cél érdekében? Azt hiszem mindkettő. De a következmény nagyon is egyértelmű: a közös boldogul, a gazdák elégedettek.

Papkert erdő. – Szeremlei tájszólással beszélő asszonyka kínál apró, száraz süteményekkel. A homoki sillerhez autoszifonos üvegből spriccel szódát. Férje kukoricát hordott a padlásra, bejön egy kicsit a konyhába melegedni. Negyven év körüli férfi,

a háború jóvoltából fél Európát bejárta. Bütykös ujjaival a viaszosvászon terítő koc-káin játszik. A konyha bútorzata nem a legújabb divat szerint készült, de tiszta, ren-des. Köves a padlózata, a szoba földes.

Beszélgetés közben kiderül: ők már nem tartják magukat tanyai embernek. Télre mindig beköltöznek az öregekhez a faluba, s most épül a lokalizációs töltés közelében az új házuk. Tavasszal azt is berendezik.

A konyhaszekrényen a Magyar Mezőgazdaság legújabb száma és a Szabad Föld.

– Van három láda folyóiratom a padláson – dicsekszik a férfi. Szakszerűen beszél a talajeletről, az állattenyésztés biológiai, kémiai tudnivalóiról. És Jókai, Mó-ricz, Sarkadi műveiről. Mert ezeket is olvassa havas téli délutánokon. Ez a tanyai ember már nem lesz gyökértelen a faluban!

Az udvarukon szántalpas deszkahombár. Ötven-hatvan mázsa gabona fért bele. Most tyúkólnak használják. A pajta padlásán nagyfogú deszkahasító fűrés. De a sertésólnak való deszkát már motoros fűrésszel hasították! A fészter egyik sarkában favázás eke. De a háztáji földet már gumikerekes traktor után akasztott hármassal szántották! A ház padlásán fatörzsből vájt csónak. Most már csak diót tartanak benne. Karácsonyig. Aztán üresen áll, míg megjön az új termés.

Özvegy K. Józsefné, született H. Katalin: „Én még Dunaszekcsőn születtem, de anyám azt mondta, hogy egyéves koromban átkerültem a szigetre. Mióta az eszemet tudom, itt laktunk. Akkor még nem volt védőtöltés a Dunán. Több ágbán folyt erre, a hátán uszályokat vontattak a Bácskából gabonával megrakva. Mind Bécsbe ment. Amikor az ősém született, akkor kezdték a töltést építeni. Onnan tudom, hogy anyám már várta az idejét, de nem volt mégsem benne biztos. És elindult Szekcsőre. De bizony, amikor visszafelé tartott, már annyira elnehezült, hogy amint lelépett a dereglyéről, összerogyott. Erre odaszaladtak hozzá a töltésen dolgozó emberek és annyira körülvették, hogy jó darabig nem láttam semmit sem. Aztán egy asszony, aki vizet hordott a kubikusoknak, kötényébe csavarva felmutatta az ősémet. Annyira sirt, hogy majdnem olyan kékvörös volt, mint a rongyos kötény...”

Kati néni Dunafalva legidősebb embere. 94 éves. Büszke arra, hogy a sziget leg-régibb polgárai között szerepel a neve, de becsüli az újat, a most kialakuló falut is.

A tervezéssel azonban évekkel ezelőtt volt egy kis félreértés. Mert a legnagyobb tanyacsoport, amelyből a falu fejlődött ki, ott volt, ahol Kati néni emlékezete szerint az első ásót leszúrták a töltés építésekor. Ahogy szaporodtak a házak, egyre beljebb húzódtak. Az 1956-os árvíz után azonban a mérnökök olyan tervet készítettek, amely szerint az új község ezektől a háztól is jó pár száz méterre a sziget belsejében kez-dődne. Így a tervezett új faluközpont a régitől egy kilométerre került volna. Hogy túlzott óvatosságból-e vagy meggondolatlanságból-e, de el is kezdtek építkezni ezen a tájon. Aztán mégis úgy látták, hogy kár annyira beljebb menni. Végül is a töltéstől néhány száz méterre alakították ki a faluközpontot. Az orvosi rendelő, a párház viszont már az elszett terv szerint épült. Így történt, hogy Dunafalva egyik legel-nyújtottabb községe lett a megyének.

A termelőszövetkezeti major gépműhelyében néhány traktor áll. Piros, zöld, szür-ke, ahány gyártmány annyi színű. Megviselte őket a vetés, a behordás és a mélyszán-tás. Egy öreg Hoffheren fiatal szerelő dolgozik. Ruhájából az olaj és vasreszelék sa-vanykás szaga árad, kezét finomra puhította a gépszír.

– Érdemes ezt még javíthatni?

– Többet ér uram, mint a Szuper Zetor!

Szerelőtársa megjegyzi:

– Akárcsak neked a sziget Dunaújváros után!

Nem késik a válasz:

– Nekem is van olyan erős kezem, mint a Hoffher foga. És meg is kapaszkodok vele ebben a földben. De megám Amíg csak gyökeret nem verek! – Elneveti magát, és tovább bagozza a baj okát.

Mohács-sziget, 1965. november.

NEMES ISTVÁN: *Az irodalom felelőssége*

HÁRS ÉVA: *Baranya megyei képzőművészeti díjasok*

TÜSKÉS TIBOR: *Két szobrász – két út*

BODRI FERENC: *Martsa István mártír-szobráról*

SÓS ENDRE: *Földes Imre*

KIALLÍTÁSI NAPLÓ

FŐNYVEKRŐL

NEMES ISTVÁN

Az irodalom felelőssége

Az irodalmi tudatformálás néhány kérdése

Az ideológiai irányelvek megjelenése a napilapok és folyóiratok hasábjain, ankétokon és értekezleteken igen széleskörű vitát bontatkoztatott ki. A tudatformálás lehetőségeinek kutatása, a különböző állásfoglalások arra készítetnek, hogy az irodalom alkotói, szakemberei – de olvasói is – újra átgondolják az irodalom társadalomformáló hatásáról alkotott fogalmaikat. Nagyon bonyolult korban élünk, az ember nehezen tájékozódik az ellentmondások útvesztőiben. Ilyen helyzetben fokozottabb szerepe van a legkisebb útjelzőnek is. Megnövekedik az irodalom felelőssége a társadalom előtt álló feladatok megoldásában. Jól érzékelhető volt ez az írószövetség közelmúltban lezajlott közgyűlésén. Fokozott gonddal vette számba mindazokat a követelményeket, amelyeknek érvényesítésével az alkotó irodalom a legnagyobb segítséget nyújthatja a nemzetre váró ideológiai és gazdasági feladatok megoldásához.

A történelmi materializmus szerint az irodalom és művészet szerepe a valóság visszatükröztetése. Tulajdonképpen az irodalom és művészet valósága is az adott termelési és társadalmi viszonyokra vezethető vissza, ezt a valóságot azonban mégsem közvetlenül tükröztetni, hanem úgy, ahogy az emberi jellemeken, élményeken, sorokon átszűrődik. Vagyis az irodalom és művészet közvetlen valósága a meghatározott természeti, társadalmi és gazdasági viszonyok között élő és cselekvő ember. Nem lehet tehát a műalkotástól csupán azt kívánnunk, hogy a közvetlen társadalmi valóságot tekintse az ábrázolás tárgyának. Az író, a művész leginkább az emberhez fűződő kapcsolatai alapján szerzi élményeit, aki a tőle független objektív világban él ugyan, de belső világa is van. Az irodalomnak és művészetnek az ember teljes valóságára kell tekintenie: az egyénre és a közösségre; a társadalmi, természeti és erkölcsi emberre; a külső és belső valóságra (vö.: Barta János: Bevezetés az irodalomelméletbe, Tankönyvkiadó, 1965.).

Az irodalom és művészet tehát sajátos megismerési és tudatforma, a valóságot a maga törvényeivel tárja fel, a maga módján járul hozzá a szocialista tudat kialakításához. A műalkotás szerepe nem korlátozható csupán az állami és párthatározatok nyomán követésére, a napi politika szolgálataira, illusztrációs feladatok teljesítésére. A művészet a valóság újrateremtése, s értelme ezért nemcsak a valóság feltárása, hanem az emberi egyéniség gazdagítása, nevelése is.

Mivel a műalkotás középpontjában a cselekvő ember áll, érzékeny az emberi viszonylatok konfliktusaira, a tudat zavaraira, sőt a problémákat gyakran a politikánál és tudománynál is előbb jelzi. S ha az irodalom és művészet elé olyan követelményeket állítunk, amelyek nem teszik lehetővé az emberi viszonylatok ellentmondásainak érzékeny jelzését, a realizmus kárára végbemenő fejlődésnek is tanúi lehetünk. A felszabadulás óta eltelt 20 év irodalma számos példát szolgáltat erre.

Közvetlen a felszabadulás után, a forradalom ún. romantikus szakaszában népünk elfogadta, sőt szívesen fogadta azokat a követelményeket, amelyeket a szükség kényszere diktált. A háborús évek oly sok megpróbáltatása és létbizonytalansága után nem csupán rendezett, konszolidált körülmények között, hanem a háború előtti társadalomtól elütő, új társadalomban akart élni. Ebben az időben az MKP még kisebbségben volt, de általa, a kommunista erkölcs követelményrendszere által képviselt *közérdek* tökéletesen egybeesett a kommunista eszményt még nem vallók magánérdekével.

Számos történelmi példa igazolja, hogy a forradalmi sorsfordulók hősi tettekre sarkallják a néptömegeket, s a nagy változást az irodalom is jelentős művekben örökíti meg. A felszabadulás nyomán bekövetkező új honfoglalást is követi íróink alkotókedvének felélése, maradandó alkotások megszületése. A *közérdek* és *magánérdek* ellentmondása akkor is jelen van, midőn már nincsenek „látványos csaták”, s a szocializmus építésében a mindennapos szívós aprómunka követelménye lép előtérbe. A helyes politikai és a felvilágosító tudatformáló nevelőmunka ekkor is eredményesen áthidalhatja a nehézségeket. Ám az ellentmondások elmélyülnek, ha a forrásait nem kutatjuk, a tüneteket nem orvosoljuk. Vak engedelmességet követelünk, olyan embereszményt állítunk példaképnek, aki a direktívákat feltétel nélkül végrehajtja, a kételkedőket, magyarázatra szorulókat leintjük. S leintjük az irodalmat is, amely pedig érzékeny membránként jelezne a jószándékkal küzdő ember kérdéseit és kétélyeit.

Átmenetileg lehet sikereket elérni a szocialista népgazdaság fejlesztésében úgy is, hogy túlnyomórészt a követelés érvényesül. Példát nyújt erre az a néhány év, amely történelmünkben a fordulat éve után következett. A tudatformálásnak és a tömegek ellenőrző szerepének kikapcsolása azonban megbosszulja magát: elidegenedést, ellenszegülést forral, érzelmileg nagy tömegeket eltaszíthat a szocializmus ügyétől, s a szocializmus ellenfeleinek bázisát erősíti.

Az ötvenes évek elején nem csupán a közvetlenül központi sugallatra működő tudatformálás és felvilágosítás hanyagolta el feladatát, hanem az egész felépítményrendszer. Nem tölthette be szerepét az irodalom sem. Amikor megszülettek a sémákban gondolkodó, előre elgondolt társadalmi viszonyokban mozgó, minden akadályt különösebb nehézség nélkül legyőző gáncsnélküli hősök, és a szematizmus többi keltője, végső fokon a valóság hiteles feltárása szenvedett csorbát.

Az irodalompolitika dogmatikus módszerét, az aktuális feladatok szolgálatának követelményét rég elvetettük. A múlt torzulásairól mégis beszélnünk kell, mert a szematikus irodalom még ma is érezteti hatását. Mai, árnyaltabban, gazdagabban, színebben fejlődő irodalmunk gyakran elégedetlenséget vált ki azok között, akik az ötvenes évek szematikus irodalmán fejlődtek olvasókká. Másrészt egyes rétegek figyelmüket kizárólag az irodalomban jelentkező káros nézetekre összpontosítják elsősorban, ezeknek bemutatásából vonják le következtetéseiket. Tovább menve – néhány mű hibáit rávetítik az egész irodalomra, s így az irodalommal szemben előítéletet formálnak, botránkyót keresnek benne, azt feltételezik, hogy a politikai célkitűzések ellen hangol, akadályozza a fejlődést. Ez a szemlélet elítélő megjegyzéseivel a valóságot hitelesen bemutató, a hibákat és eredményeket egyaránt feltáró iro-

dalomtól olvasókat tántorít el, nehezíti közönségbázisának erősödését. Így csökkenek a negatív jelenségek elleni küzdelem esélyei, hiszen ezek között számos olyan van, amelyet érzékeny reakciójával éppen az irodalom tudatosít. De csökkennek a szocialista erkölcsi normák meggyökeresedésének lehetőségei is. Mert képes-e akár-milyen meggyőző szónoklat vagy hatásos agitáció valamely embereszményt olyan vonzóvá tenni, mint az emberi viszonylatokat, tetteket, jellemeket érzékeltesen fel-idező, esztétikai értékekkel telítő műalkotás?

Aligha tagadható, hogy mai irodalmunk valóságtudata az elmúlt években szocialistább, eszmeileg telítettebb lett. Behatolt a közelmúlt történetébe, nyomon követi a társadalom átalakulását, figyelemre méltó segítséget nyújt az erkölcsi problémákban való eligazodáshoz.

Mivel az irodalom és művészet jelentős hatóerő az emberi társadalomban, *felelőssége* is igen nagy. Irodalmunk történetét szemlélve szólnunk kell *sajátosan nagy tekintélyéről* is. Következik ez történelmünk jellegzetes alakulásából. A polgári forradalmak Magyarországon Martinovicstól kezdve elvetéltek. A polgárosulásért, a nemzetté válásért folytatott küzdelmek kerülő útra, a felépítmény szférájába terelődtek. Az irodalom már a felvilágosodástól kezdve nem mellékes tartozékként, hanem a mozgás fősodrását követve „vagy éppen mint a nemzeti-társadalmi emelkedés fősodra kap szerepet a polgárosulásért, a nemzetté válásért folytatott küzdelemben” (l. A magyar irodalom története, Ak. 1965. II/5.). A reformkor s a forradalom nagy írói (Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, Petőfi) pedig már a politikus író szerepét vállalták. A politikus írói magatartás aztán Adyn, József Attilán, a népi írókon át mindmáig következetesen féltve őrzött haladó hagyománya irodalmunknak. Ezért figyeljünk az útvesszők táján más nemzeteknél szokatlan figyelemmel az írók és az irodalom oldaláról érkező jelzésekre.

A magyar irodalom nagy alakjai a haladó mozgalmak oldalán vállalták a küzdő író szerepét. Irodalmunk történetének nagy útjelző egyéniségei „a jó ügy mellett” tudatosan vallották elkötelezettségüket. Ars poetica-jukban művészi elvüknek fogadták a nép ügyének harcos szolgálatát. Soha nem élt bennük fontolgotó óvatosság az „örök emberi humánus” álláspontjáról.

A magyar irodalom történetének fővonala is arra int tehát, hogy íróinknak pártos elkötelezettséget kell vállalniuk. Nem is lehet másként, hisz minden műalkotás egyúttal társadalmi-világnézeti állásfoglalás is. A legmagasabbrendű művészetnek is megvannak az osztálygyökerei. A műalkotás elválaszthatatlan egy adott korszak eszmei mozgatóerőitől, befolyásolja magatartásunkat, irányítja tetteinket.

Igen ám, de Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila, sőt még az ógörög művészet is osztályharcos viszonyok között alkotott, mi pedig a szocializmust építvén osztály nélküli társadalom felé haladunk, a szocialista népi állam eszméjét munkáljuk, szövetségi politikát hirdetünk – szólalhat meg az ellenvetés. Noha a szocializmus gazdasági bázisa már jórészt kialakult, a társadalomszervezés feladatait is elvégeztük, az emberek tudatában az idealista és marxista eszmék, erkölcsi normák között még heves csaták dúlnak. A gazdaság és az ideológia között szoros az összefüggés, de *a lét nem határozza meg automatikusan a tudatot* – olvashatjuk az irányelvekben. Viszont a tudat lemaradása a népgazdaság fejlődését is megakasztja, fékezi, lassítja, visszalépésre is készítheti. A tudat csatáinak frontján nagyon is szervezett hadállásokra van szükség. Az elhagyott tüzelőállást azonnal az ellenfél szállja meg. Így a különféle polgári filozófiák sajnálatosan elönyomulnak és ideológiai zavarokat okoznak.

A mai irodalompolitika nem várja irodalmunktól a gazdasági célkitűzések, társadalmi és kulturális feladatok direkt szolgálatát. De várja, hogy – Köpeczi Béla szavával – „a maga sajátos eszközeivel segítse az emberi tudat átalakítását s ezzel együtt a szocializmus építését”. Ehhez pedig tudatos elkötelezettség szükséges. Régi igazság, hogy lehet csatát nyerni ösztönös sugallatra, a véletlen hadiszerencse kegyelméből is, de háborút megnyerni nem, ehhez nagyon is megfontolt taktikára van szükség.

A mai kor képletének bonyolultsága már önmagában is megköveteli a tudatos-ság nagyobb súlyát a művészi ábrázolásban. A kor ellentmondásainak, főként az elidegenedés összetevőinek feltárása nem lehetséges a realista ábrázolás hagyományos eszközeivel, Diószegi András kifejezésével „elégtelen a pusztán képi úton történő megközelítés”. A bonyolult absztrakciós tevékenység érzéki úton nem deríthető fel, az ábrázolásban a gondolati, racionális megközelítésnek fokozott szerepet kell juttatni. A szocialista realizmusban az értelmi elemek metodikai hangsúlya is megnövekszik (vö.: Diószegi András: A realizmus vita – az ideológiai konferencia tükrében, Kritika, 1964. 11. sz.).

A mai viszonyok között alkotó író és művész lehetőségei és kötelességei egyaránt megnövekedtek. Az irodalom és a művészet a megnövekedett feladatoknak csak úgy felelhet meg, ha frontját tisztázza: kikapcsolja az ösztönösség túlsúlyát, az intuiciót alárendeli az értelem ellenőrző kritikai tevékenységének. Szükséges ez ahhoz, hogy képes legyen meglátni a teljes életet: a visszahúzó jelenségeket éppúgy, mint a megvalósult értékeket. Az értelem uralma megóv az indokolatlan pesszimizmustól, az egyéni útvesztőkből fakadó szorongások kivetítésétől.

Nem elég azonban az egész életet bemutató korszerű művek alkotásának feltételeit megteremtünk, hanem a kész alkotásokat az olvasók kezéhez el is kell juttatnunk. Sőt azt is el kell érünk, hogy az érdeklődő a jó könyveket értő módján forgassa. Az *ismeretterjesztés korszerűsítésére* is szükség van tehát. Vannak az ismeretterjesztésnek, a népművelésnek számottevő eredményei. Valósággal forradalmi fel lendülés tapasztalható az olvasószolgálat kiteljesedésében. A komoly könyvek millióit juttattuk el a vidéki olvasókhoz is. A felszabadulás után a klasszikus kultúra valóságos reneszánsza ment végbe Magyarországon. Sajnos azonban a nagyközönség ízlése ezen a téren is megrekedt, többnyire Petőfinél, Aranyánál, Jókainál, Mikszáthnál, a legjobb esetben Móricznál tart még. Az olvasó spontán éreklődésére bízunk a válogatást. Nem irányítottuk figyelmét a modern irodalomra, főként a szocialista jellegű művekre. A nagy mesélőkhöz szokott olvasó a mai összetettebb, az olvasó intellektusát is igénylő művekkel alig tud valamit kezdeni. Nem lebecsülendő veszélyt jelent ez, nagymértékben nehezíti, hogy az irodalom a tudatformálásban reá váró szerepet betölthesse.

Tudvalévő, hogy egyes káros nézetek makacsul megülednek a tudatban, így bizonyos témákra, mint pl. a *nacionalizmusra*, a tudatformálásban ismételten vissza kell térnünk. Maradványai még ma is igen erősek, noha húsz év alatt – jól-rosszul – sokat foglalkoztunk vele. Nemcsak az egyoldalú könyvterjesztés, hanem hibás irodalompolitikánk is hozzájárult a XIX. századi irodalom súlyának megnövekedéséhez, mert egyidőben irodalmunk követendő eszményképét egyoldalúan a XIX. század nagyjaiban jelölte meg. A XIX. század legjobb művei a függetlenségi harc akkor nagyon pozitív és előremutató légkörében születtek, s kétségtelenül haladó hagyományaink legjavához tartoznak ma is.

Aki azonban az olvasásban nem tud eljutni a XX. századba, egyes XIX. századi művek nyomán könnyen telítődhet nosztalgiával a „hagyományos magyar” hősködés, nemzeti ellenállás iránt.

A nagyközönség figyelmét sokkal erőteljesebben kell tehát a mai modern szocialista irodalomra irányítanunk. Tagadhatatlan, az érdeklődők eddig is megismerhették mai irodalmunk egyes alkotásait, de megfelelő tájékoztatás híján nem figyelhettek annak teljes gazdagságára, színeire, a szocialista realizmus biztató jeleire. A fogyatékos népszerűsítésben nemcsak az iskolán kívüli ismeretterjesztés, hanem az *iskolai oktatás* is hibás. A legutóbbi évekig még a középiskolai oktatás is alig jutott túl a két háború közti irodalomra, s a mai fejlődésről – főként a művekről – most is még csak morzsákat nyújthat. Sőt a felsőoktatásban is csak mostanában kapnak fokozottabb hangsúlyt az utolsó évtizedek eredményei. Mindennek következménye az is, hogy nincs egészséges, életerős *szocialista közvélemény*, amely jótékonyan visszahatna a műalkotásra, s befolyásolná, biztosítaná annak egészséges fejlődését.

A szocialista tudat kialakítása, erkölcsi normáinak megszilárdítása nehéz feladat. Nyilvánvaló, hogy az irodalom nem egyetlen, s főként nem a legfontosabb eszköz arra, hogy a társadalmi valóságot elemezze, a visszahúzó jelenségeket művészi szinten bírálja, a mai ember elé korszerű szocialista eszményképet állítson. Társadalmunk mégsem mondhat le mindarról, amit az irodalom a valóság felfedezésével, a tudat formálásával népünk és országunk szocialista fejlődéséhez adhat. A viszony azonban kétoldalú: az író is kötelezi arra, hogy tudatosan vállalja a magasrendű szolgálatot.

H Á R S É V A

Baranya megyei képzőművészeti díjasok*

Ez évben a harmadik alkalommal döntött a Baranya megye tanácsa, Pécs megyei jogú város tanácsa és a Szakszervezetek megyei tanácsa képviseletében összehívott zsűri a művészeti díjak odaítéléséről. Három esztendő és három alkalom nem elegendő ahhoz, hogy történeti távlatból mérhessük fel a magasfokú művészi alkotás ilyenfajta elismerésének eredményeit, mégis, egy-egy ilyen állomás, a művész életében a pillanatkép rögzítése – arra ösztönöz, hogy visszatekintsünk.

A művészeti díjakat először 1963-ban osztották ki azzal a céllal, hogy évről-évre a legjobb, legeredményesebb művek alkotóit jutalmazták velük. A díj fokozata: nagydíj (10 000 Ft), I. díj (5000 Ft), II. díj (4000 Ft), III. díj (3000 Ft). A bírálóbizottság döntése a három év alatt a következőképpen alakult:

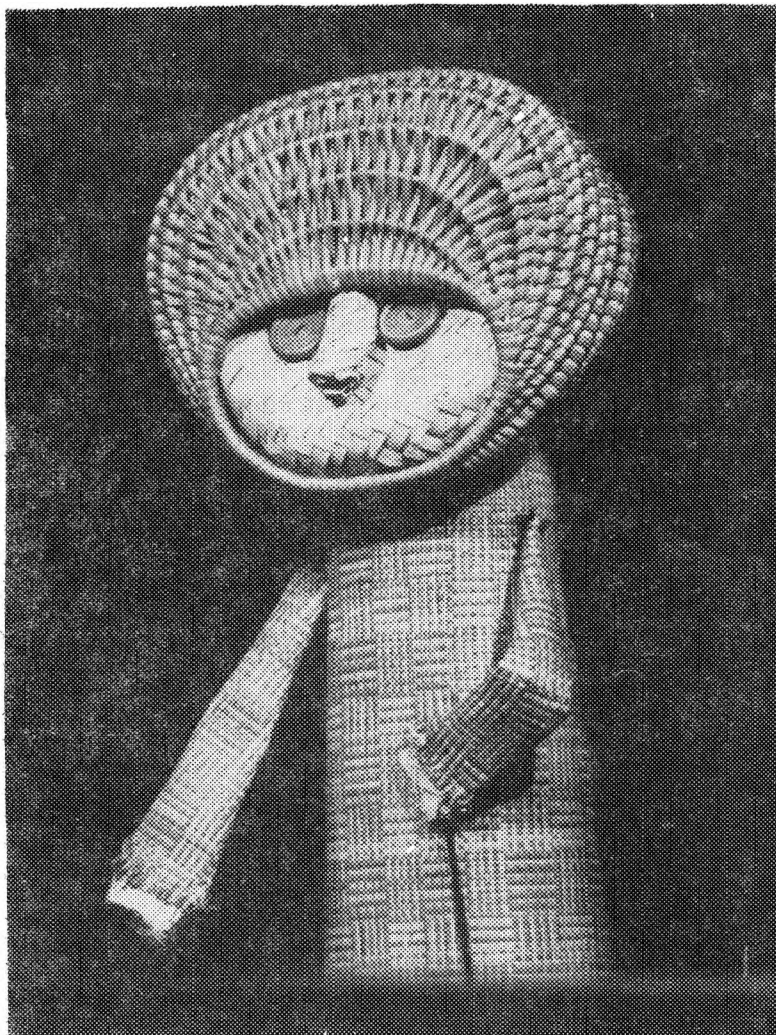
	1963	1964	1965
Nagydíj:	Martyn Ferenc Munkácsy-díjas festőművész	Simon Béla festőművész	–
I. díj:	Kelle Sándor festőművész	–	Soltra Elemér festőművész
II. díj:	Bizse János festőművész	–	Lantos Ferenc festőművész
III. díj:	Vida Dezső festőművész	Fürtös György keramikumművész	Kós Lajos bábkoreográfus, grafikumművész

A nevek mögött művekre, művészi magatartásra gondolunk: Martyn Ferencnél egy életmű többszáz, kitűnő alkotására és arra a tevékenységre, amelyet a pécsi és déldunántúli művészeti élet előbbrejutásáért immár negyven esztendeje folytat. Bizse János és Lantos Ferenc e város szülötte, s nevük a felszabadulás után újra induló kiállítások katalógusaiban már 1945–46-ban szerepel. Simon Béla és Kelle Sándor

* Az 1965. évi megyei művészeti díjakat november 7-én három kategóriában osztották ki. Az irodalmi díj I. fokozatát *Pákolitz István* kapta Messzenézó c. verseskötetéért, II. fokozatát *Bertha Bulcsu* Harlekin és szerelmese c. novelláskötetéért, III. fokozatát pedig *Arató Károly* Utcai közzjáték c. verseskötetéért. A kitüntetett művészek köteteiről korábban már beszámoltunk. A jelen írásban ismertetett képzőművészeti díjasokon kívül a zeneművészeti díj II. fokozatával tüntették ki *Tillai Aurélt* kóruskompozíciójáért és a kórusművészet fejlesztésére irányuló eredményes tevékenységéért.

nemrég ünepezték művészi munkásságuk 25 éves jubileumát. Soltra Elemér nemcsak figurális kompozícióival, hanem a dél-dunántúli területi szervezetben viselt titkári tisztségével is ismertté tette nevét a képzőművészet iránt érdeklődők előtt. Vida Dezső Siklóson él, hallatlan szorgalommal dolgozik, önerejéből kiváló eredményeket ért el. Főleg rajzol és nagyon jelentős rajzpedagógiai munkát végez. Kós Lajos csak néhány éve tevékenykedik Pécsen, úgy ismertük meg, mint rajzoló, grafikai munkákban járatos művészt, ám egyszerre más területen, a bábjátszásban és bábutervezésben elért eredményeivel vonta magára figyelmünket. Fürtös György a Pécsi Porcelángyár fiatal keramikusművésze, 1963-ban önálló kiállítással mutatkozott be a pécsi közönségnek.

A bírálóbizottság döntését, a három esztendő díjait művészi eredmények, küzdelmekkel, erőfeszítésekkel megtett utak, igényes munkával létrehozott alkotások igazolják. E művek közül a legutóbbi díjak odaítélésénél a zsűri azokat vette figyelembe,

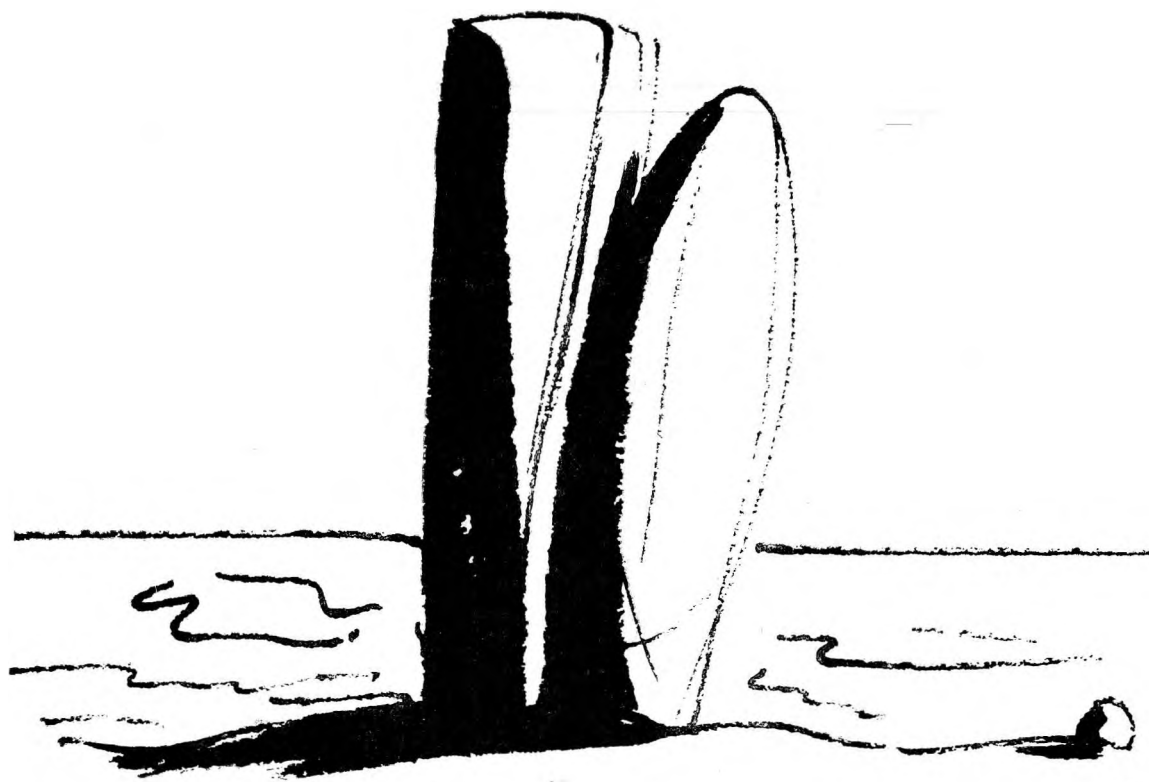
KÓS LAJOS: Szegényasszony (Pákolitz István: Aranytojas című bábjátékából)

amelyek természetüknél és feladatuknál fogva a közönség szélesebbkörű izlés-nevelését, vagy a közvetlen népművelést szolgálják.

A művészeti díj I. fokozatát így *Soltra Elemér*, a Képzőművészeti Alap megbízásából 1962-ben készült mozaik kompozíciójáért nyerte el. (Az újmecsekalljai „Legényszálló” előcsarnokának falát díszíti.) A mozaik-kép három ülő munkás alakját ábrázolja. A pihenő testek, karok, vállak, lábak szép ritmusban, festői rendben kapcsolódnak egymáshoz. A mozaikrakás technikája fegyelmezett szerkesztést, síkra vetített festői látást kíván a művésztől. Soltra ezen a képen – talán nem is annyira szándékolt elhatározással, mint inkább a murális feladat követelményeinek engedve – először lépte át azt a határt, ami a térben elhelyezett, perspektivikus kompozíció és a jelzésrendszerében elvontabb, síkszerű ábrázolás között éles vonalat húz. Ez a vonal elmosódott, a szigorú téri képszemlélet feloldódott és a mozaik falképen szerencsés egyensúlyban ötvöződik a sík háttér elé ültetett alakok térben szemlélt egymásmögöttsége és a testek széles, felületi síkokra bontása. Soltra Elemér szívesen munkálkodik az alakos ábrázolások területén. Talán el sem tudná képzelni, hogy monumentális megbízást, falképet, vagy pannót másként oldjon meg, mint az „ember” festői megfogalmazásával. Alakjai mindig nemesen ünnepélyesek, szépek és robosztusak. Az egészséges, erős, formás ember az eszménye, amilyennek talán valójában is látni szeretné: emelkedett, győzelmes emberségében, kiegyensúlyozott, gondoktól, problémáktól mentes, tökéletes harmóniában.

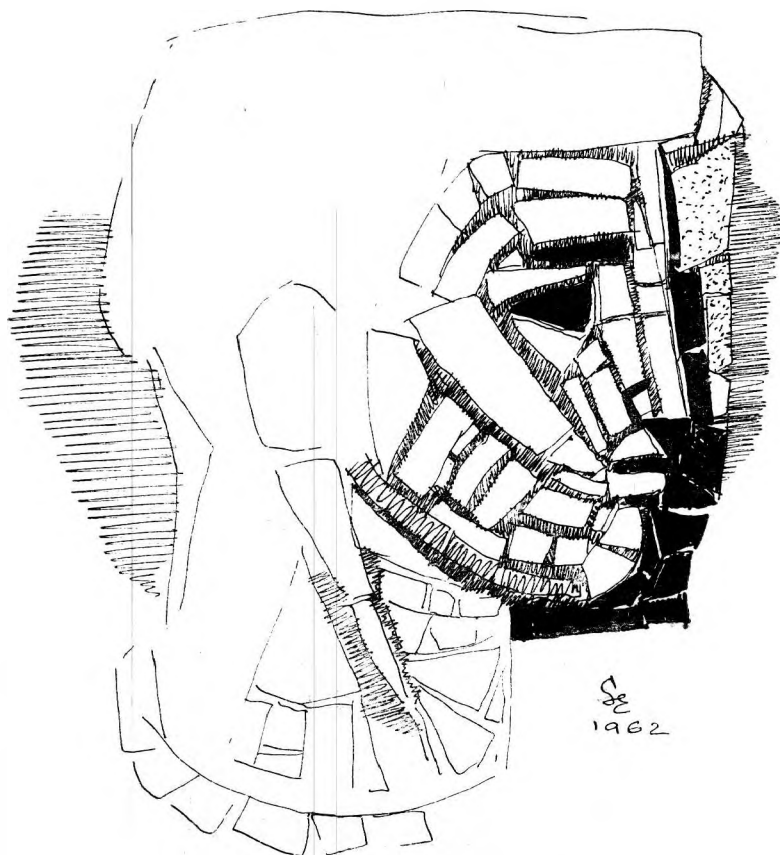
Az újmecsekalljai mozaik-kompozíció elkészülte óta Soltra Elemér festői látása még tovább egyszerűsödött, a sikokkal való szerkesztés, a lényeges tartalom kiemelése ma határozottabban, céltudatosabban jelentkezik művészetében, mint pár esztendővel ezelőtt. Mélyfényű kék – fekete – vörös színei így tisztább festőiséggel, a képi kifejezés szolgálatában vállalhatnak olyan fontos feladatot, amely nemcsak a „szép” külsőt, hanem a belső tartalmat is érvényre juttatja. Ezt a törekvést látjuk érvényesülni a legutóbbi nagy, sokalakos kompozícióján, a Tanárképző Főiskola Gyakorló Általános Iskolája számára készített nyolc négyzetméteres pannón. Itt is a kedvelt, mélytűzű színekkel alakította a formákat, de a színek már a szerkesztés nélkülözhetetlen elemei. Célszerű rendjük ezáltal nemcsak a kép téri viszonyait érzékelteti, hanem segíti az ábrázolás tartalmi megértését is. A jellemző, jól megválasztott és alkalmazott színegyüttes utal a gyermek vidám, tiszta érzelmvilágára, felidézi az otthon, az iskola meleg hangulatát. A festmény kompozíciója három részre tagolt: középső felületét a pedagógusnő és a gyermek meghitt, szép együttese, jobb- és baloldalát pedig az iskolába induló és az iskolai teremben, gyakorló műhelyben tevékenykedő, játszó gyermekek alakjai töltik be. Az újmecsekalljai mozaik-képen elindított festői gondolat és szerkezeti, komponálási rend e festményen továbbfejlődött, a színek kifejező erejével gazdagodott.

A Művészeti díj II. fokozatát *Lantos Ferenc* festőművész kapta, a Borforgalmi Vállalat számára 1964-ben elkészült mozaik művéért. Lantos több mint egy esztendőig dolgozott a tíz négyzetméteres mozaik falképen, kedvezőtlen munkakörülményei következtében háromszor is újra kellett ragasztania a nedvességtől levált metlachi lapocskákat, s a rendelkezésére álló kicsiny hely következtében az egész művet együtt, összességében mindvégig nem láthatta. Annál elismerésre méltóbb, hogy a kész kép mégis egységesen összefogott kompozíciós rendben közvetíti az ábrázolás művészi mondanivalóját: a szüret, a vidám nyár, a napsütéstől villódzó szőlőskertek, domboldalak örömet teremtő, életteli hangulatát. A képen öt álló alakot látunk, amint szőlőfürtök, tőkék között tevékenykednek: ketten egymással szembefordulva, kezükben poharat tartva koccintanak, a jobb szélén hajladozó nőalak szőlőt szed, mellette puttonyos alak áll, a baloldali férfi a prés mellett várakozik. A testek, mozdulatok, szőlőfürtök egymástól nincsenek élesen elhatárolva, a történet, a szüreti cselekmény feloldódik a mozaik-kövecskék fehér-kék-barnászvörös vibrációjában. – És éppen ezzel – a figurák el-elűnő és elővillanó, kontúrvonalakkal csak helyenként jelölt ábrázolásával – éri el a művész azt a hatást, amellyel a kompozíció a valóságos szüret, a szőlőhegyen ide-oda járó, éneklő emberek, napfényben tükröző színes ruhák minduntalan változó pillanatképének állandósult jelképévé válik.

BORSOS MIKLÓS rajza

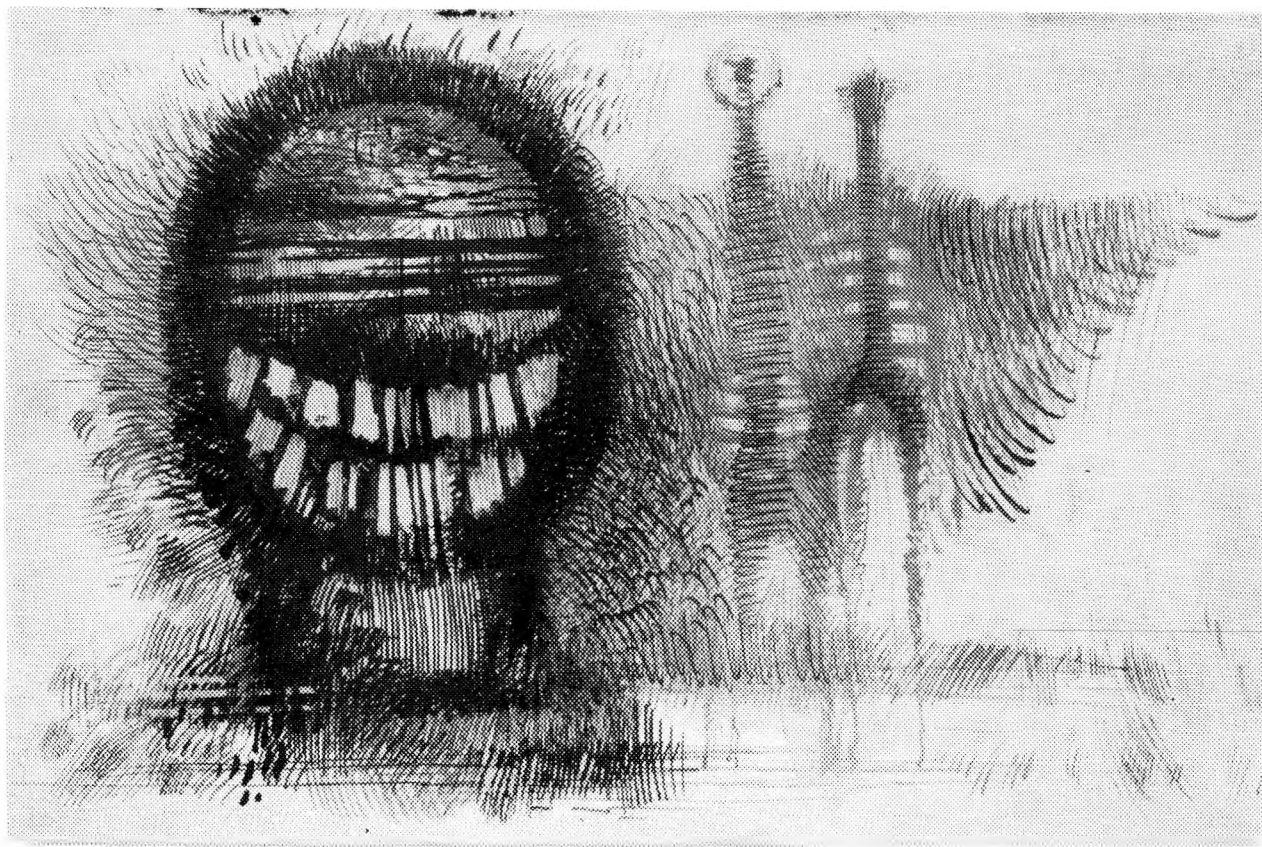
BM

SOLTRA ELEMÉR: Terv mozaikhoz

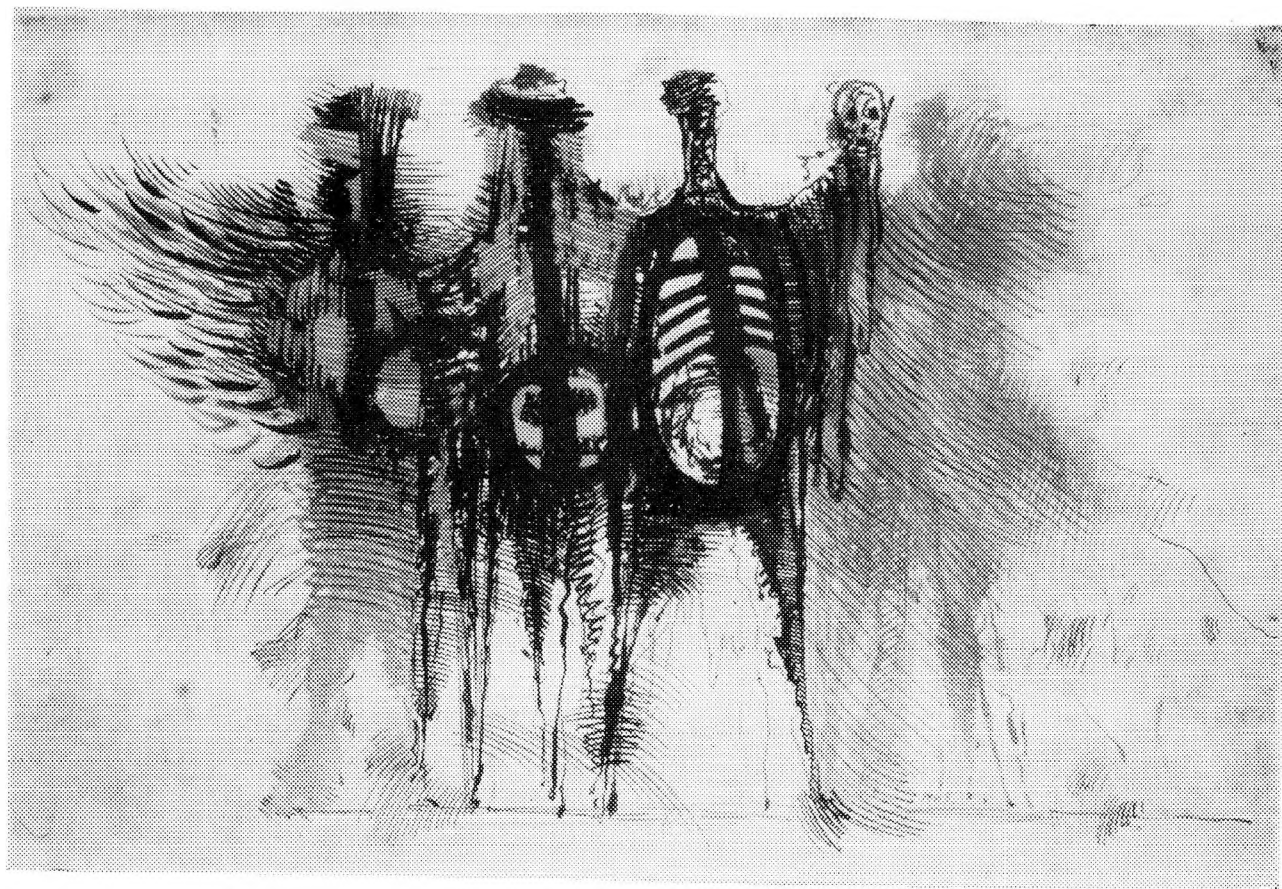

SOLTRA ELEMÉR: Ülő nő

LANTOS FERENC: Vád. 1965. 1.

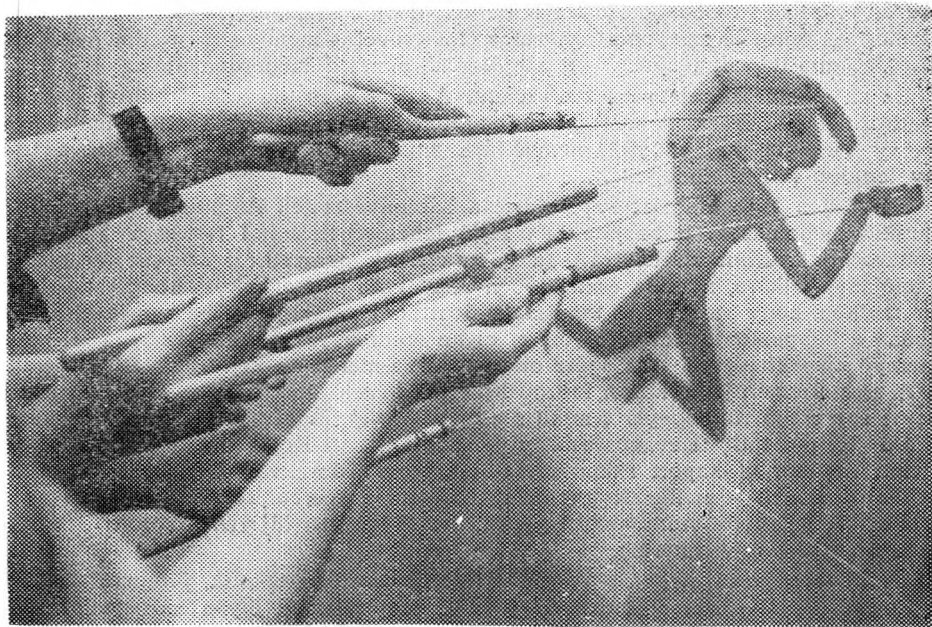
Lantos Ferenc 1964–1965-ben mintegy harminc rajzot készített az agresszió, a háború ellen.
Az itt közölt művek e sorozatból választott lapok.

LANTOS FERENC: Vád. 1965. II.

A mozaik falkép mellett Lantos Ferenc méreteiben kisebb, de tartalmi igényességében nem kevésbé jelentős rajzokat készített. A háború, az értelmetlen, bűnös agresszió elleni állásfoglalásból született őszinte emberi megnyilatkozások ezek a magasszínvonalú rajzok. Művészi szándékuk pontosan az ellenkező hangulatot ébreszti a szemlélőben, mint Soltra Elemér nemes pátoszú emberalakjai. Nem a szétáradó, boldog nyugalom, hanem az agresszió ellen lázadó, a boldog nyugalmat féltő ember életérzése ölt képi formát általuk. Az élet a maga bonyolult összetettségében valóságos: a legfejlettebb civilizáció eszközeinek barbár pusztítóereje, az atomháború kísértő réme és az emberi humánus nem-et kiáltó ellenállása egységében. Lantos Ferenc rajzsorozata ezt a nem-et, a meggyőződésé vált tiltakozást erősíti meg a nézőben. Nem konkrét eseményt, nem a háború egy-egy epizódját rajzolta le, hanem az agresszió, a pusztítás jelképeit teremtette meg a művészet sajátos eszközeivel. Szuronyos harcosok sötét tömege a fekete tus foltjaiból kél életre, az ecset járása izgatott, hevült érzelemtől fűtve alakította formájukat emberi, vagy démoni képpé. Az ábrázolások tömörsége, az alakok és a felettük lebegő súlyos fekete felhő tömeghatása a lapokon is, a nézőben is feszült atmoszférát teremt. Az érzelmek, gondolatok gyűrűje tovább hullámszik, a rajzok, miként a vádbeszéd, a háború, az agresszió soha jóvá nem tehető következményeit is láttatják.

Lantos Ferenc sokrétű művészi munkásságában az itt vázolt ecsetrajzok fontos állomást jelentenek. Érdeklődésének középpontjában eddig is az élet valóságának művészi ábrázolása állt s ezt igyekezett is a leglényegesebb, legáltalánosabb jellemzőiben megragadni. A tartalmi és formai kifejezés egysége azonban – úgy érezzük – korábbi művein nem jutott ily átütő erővel érvényre. Mecseki, balatoni tájakat ábrázoló rajzai, festményei a ritmikus, téri szerkesztés kísérletei voltak s a megtalált formai elemekhez kereste a megfelelő tartalmat. Figurális ábrázolásai emberi érzelmeket, jellemrajzokat közöltek – itt a lényegre törekvő tartalmi kifejezés mellett a még kissé idealizáló, a hagyományokhoz jobban kötött forma maradt vissza. A mo-

Arnyjátékosok munka közben
(Balázs Béla: *Fekete korsó* című arnyjátéka. Tervezte, rendezte: Kós Lajos)

zaikrakás puritán szűkszavúságot követelő módszere Lantos Ferenc rajzművészetére is visszahatott. Természetesen, magától értetődő egyszerűséggel vall a világról, művészetével örül a szépnek, a jónak, de kiméletlenül ostromozza az emberi haladást gátló agresszív támadást.

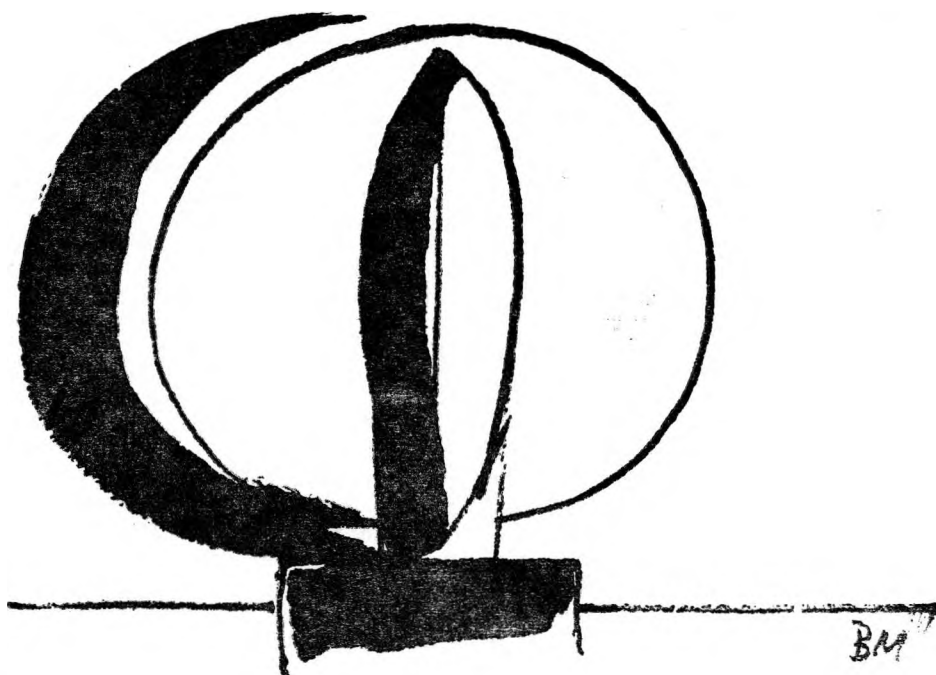
Soltra Elemér is, Lantos Ferenc is, a festői alkotómunkán túl nagyon sokat fáradtak és tettek annak érdekében, hogy a képzőművészet szeretete, ismerete elmélyüljön az arra fogékony emberekben. Az a rendszeres művészi tevékenység, ami városunkban sok évtizedes hagyomány, a képzőművészet művelői mellett más területekre is jellemző. Nem véletlen, hogy Pécsen Budapesten s az országban másutt is, mint fontos kultúrközpontot, a fejlődő, haladó művészet otthonát emlegetik. Írók, zeneművészek, színészek, balettművészek, az építészet, képzőművészet, iparművészet területén alkotók, fotóművészek – együtt alakítják, kölcsönös egymásra hatással és egyazon szándékkal e város, a művészetek iránt érdeklődő emberek ízlését, egyre magasabbá váló igényességét. Talán éppen ennek a felismerése vezette a bírálóbizottságot ahhoz az elhatározáshoz, hogy a művészeti díjasok sorát bővítse s esetenként a művészi gyakorlat más területein munkálkodó alkotókat is jutalmazzon. Ezt a megfontolást követte akkor is, amikor a képzőművészeti díj III. fokozatával 1965-ben nem szorosan e művészeti ághoz tartozó alkotást, hanem egy ezzel ugyan összefüggő, de lényegében sajátos, önálló utakat követő művészetet, a bábjátszás eredményeit méltányolta.

Kós Lajos 1961-ben költözött Pécsre és ekkor vette kezébe a Művelődési Ház bábegyüttesének vezetését. Az első esztendő a technikai előkészületekre szánta: újjáépített színpad, rendbehozott műhely – 1962 tavaszára már lehetőséget teremtett a diákokból verbuválódott kis csoportnak a bábjátszáshoz. Kós Lajos új célokat tűzött az együttes elé: a Pécsen élő írók, zeneszerzők alkotásait vitte színre. 1964-ben 22 darab szerepelt műsorukon, 87 előadással. Az együttes tagjai Kós tervei szerint maguk készítik a bábukat, díszleteket is. Önfeláldozó társadalmi munkával, másnaponként tartott próbákkal, az előadások nagy számával elérték, hogy a pécsi bábo-sokat az ország legtöbbet játszó társulataként tartják számon. Kós Lajos arra törek-szik, hogy a művészi színvonal fokozatos emelésével a mennyiségi eredmények mel-lett a „legjobb teljesítményt nyújtó bábjátszók” címet is megérdemeljék.

Ez az elhatározás nem pusztá szólam. A „Két bors ökröcske” bábszínpadi be-mutatója nemcsak hazai közönsége előtt aratott tetszést, hanem az 1964 májusában, Karlovy Varyban megrendezett nemzetközi amatőr bábfesztiválon is, ahol az első négy legjobb között emlegették.

Kós Lajos 1948 óta tart kapcsolatot a bábművészettel. Állandóan új tervek, új technikai megoldások, a bábjátékban rejlő lehetőségek mind teljesebb kiaknázása foglalkoztatják. Mint az UNIMA (a bábművészek nemzetközi szervezete) magyar szekciójának titkára, minden esztendőben részt vesz a nemzetközi kongresszusokon, bemutatókon, hogy ott szerzett tapasztalatait itthoni munkájában hasznosíthassa. Leg-újabbban a bábpantomín területén ért el olyan eredményeket, amelyek – a televíziós képernyő közvetítésével – az egész ország előtt ismertté és kedveltté tették együtte-sét. A zene ütemére ritmikusan mozgó kesztyűs kezek játéka ötletességével, újszerű-ségével egy csapásra megnyerte mind a zsűribizottság, mind pedig a közönség tetszé-set, s a „Ki mit tud” televízióverseny győztese között Kós Lajos együttese is részt vehetett a jutalmul kapott skandináviai utazáson. Moszkva, Leningrád, Helsinki, Stockholm, Berlin – nemcsak útiélményt, hanem a szereplések és sikerek egy-egy állomását is jelentette számukra. Az 1965. évi Művészeti díj III. fokozata – e sike-rek és eredmények elismerése.

Öröm számunkra, hogy megyénk, városunk vezetői értékelik, jutalmazzák az itt élő és alkotó művészek eredményeit. Öröm, hogy vannak olyan művészeink, akik az értékelésre és jutalomra méltók.

Borsos Miklós rajza

TÜSKÉS TIBOR

Két szobrász — két út

(Naplórészletek)

Tihany, 1965. július

Már az utazás más minőségbe emel. Kimozdít megszokott környezetünkől, a benzinfüstös, motorzajtól reszkető utcák világából, vonatra vagy autóba ültet, s megajándékoz a változó táj képével, a sebesség izgalmával. Az utas hátradől a párnás ülésen, hűnyt szemére az emlékek alaktalan köde telepszik, köteleket old el magában, s a várakozás kapui nyílnak meg benne. Ha kipillant a leeresztett ablakon, bókoló akácokat, nyurga nyárfákat lát, aranyban úszó, sárga gabonátáblákat s az ég kék rajztábláján jeleket rajzoló madarakat. Fölfedezi, amit a technikai civilizáció üvegfallal, vasbeton oszlopokkal, csörömpölő gépekkel zárt el tőle, a természetet, az ég és a víz, a föld és a levegő valóságát, örömét.

Földváron hajóra szállunk, s a hajó megcélozva a karcsú nyakát előrenyújtó tihanyi félszigetet, sebet karcol a Balaton szikrázó tükrén. Víz és fény, a két őselem találkozásának határán lebegünk, a vonalak fellazulnak, minden sejtelmes és meghatározatlan lesz, a távolságok a végtelenben feloldódnak, a horizont eltűnik, a tárgyak elvesztik súlyukat. A Balaton Szántódnál kinyúló két karja kehelyként tartja maga fölé a félszigetet.

– Ezek a papok tudták régen, hova kell építkezni! – mondja valaki a hajón,

hangjában nem annyira megrovással, inkább a látvány iránti elismeréssel és csodálattal. Épület és táj, architektúra és környezet szerencsés találkozásából született az a látvány, amely a hajón érkező utast Tihanyban fogadja.

A kikötőből még jódarab kaptató víz a tetőre, az öklelő szarvakkal álló apátsági templom elé. Ahogy lépcsőről-lépcsőre följebb emelkedik az ember, ahogy előbb a parti fákkal, majd a háztetőkkel, a levegőben villogó sirályokkal kerül egymagasságba, aztán szusszanásnyi pihenőre megáll és visszanéz az alatta maradt víztükörre s a kikötő betonfészkében pihenő hajókra, úgy tölti el egyre jobban valami játékos kedv. Akkor éreztem ilyet, amikor először ültem repülőn, nem félelmet és szorongást, hanem ámulatot és csodálkozást, a kerek alól kifutó földcsíkok, az építőköcsökké zsugorodó házak, a bogárnyi emberek láttán. A játék izgalma és öröme fog el, csak az izzadságot törölő zsebkendő vesz tudomást a megtett útról és a fáradságról.

A táj és a természet varázslata akkor sem enged el, amikor a hajdani kolostor-épület öles falai közé lépünk. Ami a termekben fogad, tulajdonképp a kinti világ folytatása. Valami jelképes van abban, hogy *Borsos Miklós* szobrai, az elmúlt évtized java termése itt kerül először a nyilvánosság elé. A nap sárga foltokat rajzol a padlóra, az ablakon a tihanyi belső tó tükrére, távoli, szelídvonalú dombokra, zöldsörényű hegyekre látni. A természet utánunk jön akkor is, amikor a hűvös kiállítási termekben járunk. Borsos Miklós az esztendő jórészét kőhajításnyira innét, a fél-sziget északi részén tölti, s ezeket a szobrokat is a legtágasabb műteremben, kertjének árnyékában, olajfűzek és mandulák alatt faragta. S ha már a kiállítást nem lehetett ugyanabban a kertben megnyitni, több volt, mint szerencsés gondolat a szobrokat itt a közelben, az apátság épületében, ember és természet találkozási helyén tární a látogató elé: e tájon születtek, itt is élnek igazán.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a napfényben, fűzfák alatt, kőasztalon dolgozó, szobrai a legutolsó kalapácsütést és simítást is maga végző Borsos Miklós valami természetelvű művész volna. Amit csinál, pontosan ellenkezője annak, amit a naturalizmus kíván. Ezek a szobrok nem formájukban, hanem tartalmukban tapadnak a természethez. Az utat nem visszafelé teszik meg, nem hasonlítani akarnak a valóságra, nem utánozni akarják azt. A művész a látványból indul ki, aztán eltávolodik tőle, a látvány élménnyé, emlékképpé formálódik, majd szimbólumban keményedik meg. Ez az alkotói folyamat sokban emlékeztet arra, amit Egry József mond naplójában a művészetről: „Először a látottakat ismertté, az ismerteket tudottá, a tudottakat élménnyé, az élményeket magasztossá kell tennünk, hogy művészetet hozzassunk létre.” Borsos Miklós pedig ezt írja egyik vallomásában: „Ha már elfordult a modern művész a lomposá vált régi műzsáktól, idegenül nézve őket, amint bádognál bádoglényük ül a múzeumok homlokzatán, hova fordulhat, mint a természet mindig újat jelentő elemeihez? E koncentrált szemlélődésből alakulnak ki azok az új formák és képek, melyek sem nem a természet tagadása, csak az elkapott nézőpont helyett máshonnan nézett természet; sem a hagyomány tagadása, csak a pléhműzsák kora lélektelen hagyományának az elvetése. S helyette sokkal régebbi, de élőbb hagyományhoz fordulva alakítja korunk művészetét.”

Borsos nem másolja tehát a természetet, hanem bele akar hatolni titkaiba. A természetet faggatja, vallatja, akárcsak a tudós, de más módon, más eszközökkel. Borsos szobraiban szimbólumokat teremt, jelképeket fogalmaz meg. Nem megmintáz, hanem újrafogalmaz, költ. A természeti formákról lehánt minden fölösleget és esetlegeset, s a tárgyakat szimbólummá emeli.

A kiállítási termék mellett, a folyosón néhány rajz is várja a látogatót. Nem műhelytanulmányok, nem vázlatok, hanem önálló értékű alkotások, s a szobrász-Borsos megértéséhez is megrövidítik az utat. Az egyik fehér lapon három sötét ecsetvonás. Egy függőleges, egy – az előbbi végéhez alul kapcsolódó – dőlt, és egy középmagasságban húzott vízszintes. Egy tárgy (vagy alak), ennek árnyéka, és az egész térbe helyező horizont. Az egész kép annyira egyszerű, kifejező és képzeletet mozgató, mint egy Weöres Sándor egysoros. Például: „Szárnyötét”. Vagy: „Tojáséj.” Vagy: „Hiány teste, árnyék.” Három ecsetvonás (vagy három szó) a végtelen tér

érzékeltetésére képes. Az egyszerű, a világos, a tiszta persze nem azonos a szimplával. Borsos a végső kérdésekre, az örök problémákra, a létezés értelmére keresi a választ. S a szobrok nyelvén megfogalmazott, három dimenzióba állított „szavai” épp oly egyszerűek, mint az imént említett rajz. Mintha önmagukat faragták volna ki ezek a szobrok. Csakhogy ez épp oly képtelenség, mint az embernek egyedül megtanulni beszélni. A művész az, aki feloldja a némaság kövekre rakott pecsétjét, s a szobrok vallani kezdenek.

Mondandójukat már az anyag meghatározza. A sima, hófehér, halványan erezett márványok a tisztaság nyelvén szólnak. Az éjszaka titokzatos, sejtelmes homályába

BM

BORSOS MIKLÓS rajza

burkolóznak a fekete kövek. A költőportrék és az önarckép a durván megmunkált vörösmárványtól kapták színüket. Az *Álom*, a *Tenger* és a két *Lighea* félig lecsiszolt, félig durván hagyott felületét a zöld láva határozza meg. Borsos kezébe veszi a követ, s addig nézi, forgatja, amíg megtalálja azt az egyetlen lehetséges formát, amit ki lehet bontani belőle. Nem elképzeléseit erőszakolja az anyagra, hanem az anyag törvényeit, a rejtett erek útját követve jut el a szoborhoz. Ahogy Michelangelo mondta: Munkám csak az, hogy a fölösleget lehántsam vésővel. Vagy ahogy Babits vallotta: Nem az énekes szüli a dalt: a dal szüli énekesét.

A *Napozó* előtt állok. A márvány vízszintesen futó erezetén, mint könnyű fátylon tűnik át a női test telt formája. Akt-torzó. Két karját, könyökben behajlítva feje mögé emeli, s ezzel a test kehelyformát kap. Az arc és a test kitárulkozó melegsége a láthatatlan fényforrást, a napot sóvárogja. A feltartott karok fölé a Balaton tág ege kívánczik térül. Lent csak combközépig tart a szobor. Ami az antik szobrászat ránk maradt emlékeinél kényszerű hiány, itt tudatosan vállalt hagyomány, s arra figyelmeztet, hogy az értékmegjelenítésben a csonka, a torz tökéletesebb lehet, mint a teljes, a naturálisan hű.

Nő medailonnal. Mellszobor. A test teljesen lesimitott, puha felületével ellentétben a nyakban függő Arany János érem aprólékosan kidolgozott, élesvonalú rajz. A ködbeburkolt, húnyt szemű, sejtelmes mosolyú arc szembe, az érmen Arany profilban néz. Borsos művészetének hatása mindig lírai. Csodálat van a szoborban, és rácsodálkozást, ámulatot vált ki a nézőből.

Canticus canticorum. Két egymáshoz tapadt forma. Az egyik szögletes, keménvonalú, határozott, a másik tojásdad, lágy, enyhén döntött. A két fej – hisz egy pillanatig sem kétséges, hogy a nézőben leghamarabb egy férfi és egy női fej képzete társul a szoborhoz – szembenéző része, mintegy az arc tengelyét, az orrsövény vonalát jelölve, élesen elkeskenyedik. A férfi és a nő képzetét, a kéthangra éneklés hangulatát, a zenei ritmusokat pusztán formai, szerkezeti elemekkel ébreszti föl a művész. A szerkezetnek fontos szerepe van Borsos szobrain, s a művész ebben is az igazi – nem akadémikus – klasszikus hagyományokkal tartja a rokonságot.

A kiállítás utolsó termében, az ablak mellett, a sarokban áll *A szent*; fotomásolatát a kiállítás plakátján és a katalógus címlapján is látni. Ha akarom, egy fényudvarával együtt köbbedermedt gyertyaláng, ha akarom, elkeskenyedő emberi arc, körülötte a dicsőség és tisztaság glóriája. Persze, ahogy a formát látva a gyertyalángthasonlat jutott eszembe önkéntelenül, ugyanúgy nem lehet véletlen, hogy ennek a gyertyaláng-formának Borsos, amikor a szobrot elkeresztelte, ezt a nevet adta: *A szent*. Fény és hősiesség egymásnak akár jelzői is lehetnek, akár pótolhatják is egymást. Sőt az is teljesen mindegy, hogy írunk-e egyáltalán valamit a szobor alá. Itt a pusztá forma, a felület megmunkálása, a konstrukció maga „beszél”; ahogy a függesztett tányéralakú test tengelyébe beleépül a karcsú gyertyaláng, a vonalaknak, a tömegelhelyezésnek is jelentése van.

A néző aktív közreműködése, csodálata nélkül ezek a szobrok persze nehezen tártják föl titkukat. Abban ugyanis alig hiszek, hogy a pusztá formanyelvi tanulmányok közelebb visznek bármiféle művészet megértéséhez. Miért van az, hogy gyakran zeneileg alig iskolázott emberek székhzeptapadó figyelemmel hallgatnak Bartók-zenét, félművelt intellektuelek viszont kotnyeles fölényeskedéssel szólják le a népdalt is? Rácsodálkozással és ámulással kell ezeket a szobrokat nézni. Hiába van megvalakiben a formanyelv ismerete, ha hiányzik a lelki tartalom, az érzelmi kultúra a megértéshez. Kevesek értésénél ezért többet jelent sokak csodálata. Pontosabban: mindenfajta megértésnek csak a csodálat és az ámulat lehet az alapja.

Borsos Miklós szobrai az ámulat és csodálat felkeltésével az egyetemes művészet jelentős értékeinek megértéséhez nyitnak kaput.

József Attila sorait mormolom magamban, amikor becsukódik mögöttem a kiállítás-terem ajtaja:

S az érzelmek is csendesen
mozdulnak, benn a szívben ringatóan,
emlékezés visszfénye, szerelem
hatalma ring, mint a nagy víz a tóban.

Én nem értem, csak nézem az egészet...

*

Székesfehérvár, 1965. augusztus

József Attila a kalauzom akkor is, amikor *Vilt Tibor* szobrainak fehérvári kiállítására megyek. A véletlennél többet jelent a tény, hogy a költő, ha élne, épp egyidős lenne a szobrásszal. Ugyanabban az évben születtek Budapesten. József Attila sorait magára alkalmazva, két szó átköltésével (csak az nézze szobraimat...) ez a művész is elmondhatná:

Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
aki a semmiben hajóz
s hogy mi lesz, tudja mint a jós,

mert álmaimban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris és a szelíd őz.

A fehérvári múzeumban – melyre a közelmúltban néhány művészettörténeti jelentőségű kiállítás, Csontváry festményeinek, Ferenczy Noémi gobelinjeinek s legutóbb Kondor Béla rajzainak bemutatása már felhívta a figyelmet – furcsa és szokatlan kép fogadja a látogatót: egy másfél-négyzetméternyi felnagyított szürke foto a kiállításához vezető folyosó falán. Felirata: *A műhelyből*. A szobrászművész műtermének egyik sarka. Aki színes függönnyel eltakart üvegfalú szobát, intim félhomályt, forgatható mintázóasztalt, művészettörténeti albumoktól tarka könyvespolcot, szerzőszámok „költői” rendetlenségét várja – egyszóval mindazt, amit az kiállításnak. Egy olyan szobrásszal van találkozásunk, aki tudatosan szakít mindenféle hagyománnyal, hátat fordít annak, amit a „nyájás” néző vár a művésztől, ez a szobrász tudatosan vállalja a mesteremberek hagyatékát, munkahelye: officína és nem műterem, s amit csinál, a legjobb értelemben vett mesterség, alkotó tevékenység, és nem szemfényvesztő, a nagy gesztusokkal épp a lényegét leplező, a valóságos problémákat megkerülő „művészet”.

S ez a kép azt is megéreztetni, hogy ezek a szobrok elválaszthatatlanok koruktól, a tudományt isten helyett maga fölé emelő embertől, a benzinfüstös, csörömpölő utcáktól, hangrobbanástól lyuggatott égbolttól, a sebesség megszállottjaitól, a bennünket körülvevő technikai civilizációtól. Ez a művészet természet és ember viszonya helyett az ember és a gép, a technika és a humánus dilemmáját kutatja, a háború, a félelem, a szorongás béklyójából akarja az embert feloldani, a Kentaurban szimbolizált önpusztítás tragikumát s a Bohóc-jelképezte szépséget, játékosságot és tisztaságot akarja megmutatni.

Az utolsó látogatási napon léptem a terembe. Már bontották a kiállítást, a paravánokat, az állványokat már elmozdították, új, üres tárlókat toltak az asztalok közé. A rendetlenség szinte illett ezekhez a „szabálytalan” szobrokhoz. Az újabb meglepetést a szobrok mérete okozta. Az újságokban korábban látott reprodukciók hatalmas méreteket, gigantikus arányokat sejtettek, ehelyett tizenöt-húsz centi magas szobrok fogadnak, kéttenyérvnyi domborművek néznek rám a falakról. Mi okozza a nézőben ezt az arány-tévesztést? A *Közöny* című kompozíció előtt állok összehúzott szemmel. Olyan ez a szobor, mintha tengeren hajóval valami lakatlan szigethez közelednénk,

s a parton szél- és esővíz hányni sziklákat, vulkánikus erőktől egymásrahányt követ látnánk. Valami világvégi szomorúság, kőbezárt fájdalom van ezekben a formákban, s közelebb lépve az arasznyi bronzszoborhoz, ismerem fel a szögletes kockákra torzult arc tömegét, a szem és a száj kemény vonalát, az arcból kiugró orr s a fejre dobott kalap formáját. Mi növeli meg ezeknek az apró szobroknak méreteit? A bennük feszülő drámaiság. Olyanok ezek a szobrok, mintha dinamittal volnának töltve. Az anyag megválasztása, a felület megmunkálása, a test szerkezete, a formák kölcsönhatása eredményezi azt a robbanó erőt, ami tízszeresére növeli méretüket. Az aránytévesztés persze csak a nézőben van. A szobrász a nagy formákat látja akkor is, amikor apró fémdarabokkal és hegesztőpisztollyal dolgozik. Nem barkácsol! Aki gyufaszálakból miniatűr házat épít, pontosan tudja s ez a létrehozott formán is látszik, hogy valaminek kicsinyített mását készítette el. Vilt Tibor néhány centiméter drótot, egy állat lapockacsontját veszi a kezébe, és monumentális hatást tud kelteni.

Nem szobadiszeknek, hangulatos disztárgyaknak készültek tehát ezek a szobrok. Anélkül, hogy felnagyítanák őket, robbanó erővel vannak tele. A kis formákban rejlő drámaiságot s a nagy méretekre törő igényt jól példázza, ha a 25 centiméteres *Kentaurt* (1960) és az életnagyságú *Figura kígyóval*-t összehasonlítjuk. A szobrászi gondolat, a téma rokon, a méret különböző, a hatás azonos. Ezeknek a szobroknak az igazi méretük az „életnagyság”. Közterekre, gyárak elé, panel-elemekből épült modern lakótelepek udvarára kíváncsoznak. Füst, motorberregés, gépzúgás az igazi környezetük, és nem intim szobabelső, leeresztett függöny és félhomály. Milyen leverő volt látni a kiállításra jövet az egyik keskeny fehérvári utcán, modern lakótelep szélén egy életnagyságú, görögös diszkoszvető szobrot. A hátralendülő kéz falba ütközik, a mozdulat előtt is hiányzik a tágas tér. Az alak törpévé zsugorodott. Az antikvonalú sportszobor disszonáns hangon feleselt környezetével.

Vilt szobrai a mi világunk igazi látomásai. Szuperszónikus repülők szállnak el fölöttük, neonbetűk világítják meg őket, némán suhanó autók vetnek rájuk árnyékot. Hagyni kellene, hogy ezek a szobrok kilépjenek a kiállítási terem falai közül, igazi méretüket fölvegyék s hozzájuk illő környezetbe kerüljenek. E szobrok alkotója csak olyan valaki lehetett, aki két világháború szörnyűségét élte meg, aki tudja, milyen a tank-taposta arc, a háború után kiegészített szemmel világba meredő gyerekfej, aki látott halálba menő, élettől búcsúzó barátot. Vilt ezért fogalmazza újra a művészet „örök” témáit, a Piétát, a keresztfrefeszítést, a bohócot, s mindúntalan és kimeríthetetlenül az emberi arcot. Ám a visszatérő témák valami egészen új nyelven, új kifejezési formákban szólnak itt: a *Figura kígyóval* az antik mitológiát már nem ismerő, de új félelmekkel, háborúval és halállal küzdő ember drámája, új Laokoon; a *Krucifix* (1955) a hitetlen embernek is élményt adó átköltése a szenvedésnek, olyan bátorsággal, amire egy dilettáns vagy egy valamivel is kisebb művész sosem merne vállalkozni; a *Hamlet* a modern ember „lenni vagy nem lenni” kérdésén töpreng; a *Romeo és Júlia* rézdomborítás mai szerelmeseket félt; a *Kötéltáncos*, a *Bohóc gitárral és virággal* az igazi szépségre int.

Hol van a helye a magyar művészet történetében ezeknek a szobroknak? E formanyelv létjogosultságát csak közvetve igazolja, hogy a természet is létrehoz olyan alakzatokat, amelyeket e kiállításon láttunk, hogy a *Közhőny* vagy az *Ülő alak* szélkoptatta, tengervízmosta, óceániai szigetek partján álló kőekre emlékeztetnek. Vilt Tibor szobrászi nyelve leginkább az expresszionistákra emlékeztet. Ez a művészet nem hangulatokat ragad meg, hanem lelki tartalmakat rögzít és fejez ki. Ez a nyelv nem lírai, hanem drámai: a szobrokban asszimetrikus formák feszülnek egymásnak. Láttam „modern” szobrokat, amelyekről lerítt, ha megkopogtatnám a fémfelületet, kongó hang. Vilt szobrai tömörek, súlyosak, apró méretük ellenére s akkor is, ha huzalokat, drótgubancot rak az emberi agy helyére (*Anatómia*). Nyugtalan érzékenység vibrál a művész ujaiban, formái inkább véletlenszerűek, mint előre s tudatosan megkomponáltak. Ennek talán csak rajzvázlatai s domborművei látszanak ellentmondani. De ez utóbbiakon is otthagyja az ujjnyomokat, a bőr redőzetét, egy pillanatig sem tagadja, hogy kezemunkája alakította ki a formát. Nem „esztétizál”, nem tünteti el

az anyag belső törvényeit, a forrasztás dudorait, a dróthurok végét. Sőt mintázó anyagul választja a parafát, a gipszet, a plasztelint, a drótot is.

Az 1926-ból való életnagyságú, fából mintázott *Önarcképtől*, ettől az egyiptomi szobrokra emlékeztető archaikus formától, hosszú út visz a művészet művészetét jelképező, 1965-ből származó *Allvány és szobor*-ig. Vilt művészete az ötvenes években teljesedett ki s eredményei ma érnek be. Művészete egyéni utat jelent szobrászatunkban, s ez a művészet az egyes ember lelki drámáját fejezi ki. Az egyes ember drámáját, de nem a magánosét. Az emberét, akinek „szívében néha elidőz a tigris és a szelid őz.” A *Figura székkal* az elhagyott társakért kiált, a *Magány* társakat hív, a *Szorongó* a félelem feloldását sóvárogja, a *Kentaur* (1956) az önpusztító kegyetlenség ellen tiltakozik. Az ember számára mindig megmaradnak olyan kérdések, amelyeket csak önmaga tud s önmagának is kell megoldania. Az individuum felelősségére, az egyes ember lelki harcára figyelmeztetnek s az emberi élet tiszta, szép formái után sóvárognak ezek a szobrok.

*

A két kiállítás: modern szobrászatunk egy-egy külön útja. Borsos Miklós művészete a Természetbe vezeti vissza az embert, a kö nyelvén beszél, klasszikus hagyományokat idéz. Vilt Tibor szobrai az ember helyét a modern gépi világban keresik, anyaguk a fém, s expresszív hatással élnek. Borsos művészete lírai, Vilt szobrai csupa drámával telítettek. Két külön „világ”. A művészi kifejezés hőfoka s korunktól elválaszthatatlan humanista tartalma teszi a két alkotót egymás rokonává.

BODRI FERENC

Martsa István mártírszobráról

A *Művészet* 1965. évi hatodik számában Péter Imre az április 11-én húsz éve szabad Auschwitz magyar lágermúzeumának művészeti alkotásairól ír. Cikkében főleg a pannókkal és a tablókkal foglalkozik, és „végezetül” említi csak meg a szobrokat, köztük Martsa István máglyára térdelő alakját is. Idézzük cikkének ezt a részét: „... Martsa István lemezről hegesztett szoboralakja a szenvedés végső tusájában élő tiltakozásként feszíti a kezét a magasba. A görcsös, emberformára tagolt témtömeg, mintha maga a föld égbetörő panaszkiáltását és átkát közvetítené egyik lábával a földről, másik lábával a halálra-kínzás eszközeül aljasított munkát jelképező talpfarakásról nyúlva a magasba.”

Nem is annyira vitatkozni szeretnénk e szépen faragott mondatokkal, inkább úgy érezzük, hogy a szobor és alkotói több szót érdemelnek; többet a *Tükör* március 23-i számának képriportjánál, Hubay Miklós rezignált lírai kommentárjánál is. Nemcsak a műben égő eleven politikum, de a benne inkarnálódott művészi elképzelések, technikai újszerűség is szót kíván; a szobor véleményünk szerint jelentős alkotás, szép találkozása a modern gondolatnak és megvalósulásnak, korszakos kölcsönhatása napjaink kollektív szellemi áramlatainak és korszerű művészi ihletettségének is.

Tudomásunk szerint a mártírszobor hosszú művészi és szellemi érlelődés eredménye; a teremtő folyamat többszöri kísérleti állomásait ismerjük; korábbi kovácsoltvas formáját, majd egy bronzbaöntött és a jelenlegi kiérleltiséget először megfogalmazó kispasztikai modellváltozatát végül ezt a hegesztett vasfigurát a sok vázlat

és az egyéb változatok között. Eredetileg a mauthauseni pályázat kiírása ösztönözte a művészt, majd Radnóti Miklós költő- és embersorsa érlelte benne a témát. De a pályázatra ez az egyalakos, egynézetű kompozíció elégtelennek bizonyult. Akkor *Makrisz Agamemnon* kapott végeleges megbízást sokalakos, körbejárható kompozíciójával az időközben már fel is állított emlékműre. Makrisz Agamemnonon egy pillanatot, a felszabadulást várók életet jelentő pillanatát ihlette meg, ennek a pillanatnak érzelmi összetettsége feszül a szoborcsoporthoz; Martsát az ezt megelőző esztendő érzelmének véres és meghajszolt logikája.

Ellenállás és megadás, panasz és átok: e kettősség párhuzamos jelentkezése jellemzi inkább a légerek lakóinak szellemét és magatartását a fegyverek hozta szabadságot megelőző években; és ez a kettősség érvényesül művészi megfogalmazásban a Martsa-szobron is. Átok és ellenállás: a felmeredő, szinte erőszakkal szétfeszített ujjú, magasba mutató jobbkezes és a görcsberándult, a földet már elhagyni készülő bal láb – panasz és megadás: a lehajtott és a jobbal szinte az áldozati keresztet idéző, arra merőleges, erőtlennül, tehetetlenül laza tenyerű balkar és a máglyára térdelő, de még feszülő jobb láb kontrasztos szimbolikájában.

Martsa István szobrai eddig az emberélet lágyabb élményeit és tematikáját őrzik (l. a Művészet 1964. évi februári számában N. Pénzes Éva cikkét és az itt közölt képeket: a *Kenyérvivőt*, a *Szerelmes párt*, és a jelenlegi szobor akkori megfogalmazását, mint egy Radnóti-emlékmű vázlatát). Az első és eddig egyetlen önálló kiállítása éppen tíz esztendeje, 1955-ben volt a Fényes Adolf-teremben, négy évvel a főiskola elvégzése után (l. Gogolák Lajos beszámolóját a Szabad Művészet 1955. évi 11. számában).

A nehéz sorban felnőtt (1912-ben született) – és emiatt sok évet más kétkezi munkákban eltöltött – művész előtt csak a felszabadulás nyitja meg az Akadémia kapuit, *Csorba Géza* felfedezte itt *Ferenczy Béni* növendéke.

Kisebb portrészobrok, állatplasztikák, parányi aktok és nagysikerű érmek jelzik az indulót, a tanítómester hatása érzik a korai alkotásokban, azok tematikai, hangulati és technikai megoldásaiban. Felszabadulás előtti életpályája sokban alliterál a *Vincent van Gogh*-el – öntörvényűségében és széles mellékíveiben mindenestre –, van Gogh képe a bakancsokról nemcsak a költő-Kassákot ihlette meg, hanem az éremművész Martsát is. Az 1964-es *Fiú függőön* lágyan harmonikus alakja szinte polemizál az egykorú mártírszoborral, szépséges derű és optimizmus sugárzik róla; az életbelépés, az életvállalás, a megtalált munka derűje és optimizmusa.

A máglyára térdelő már elszakadást is jelez Ferenczy Béni szellemi hagyományaitól; itt a borzalom harmóniája, a sorssal szembeszállni alig tudó ember tragikumának szépsége dominál, a görög etika megtisztító katharizálásának eszázadi és hasonlóképpen drámai erejű jelentkezése. Drámai erejű, mert a szobor állásfoglalásra, „dialogusra” kész, hiszen a dolgvégezetlen ellenállás és az értelmetlen mártíromság dualizmusa rétegeztebb, szerteágazóbb élményt és érzelmi telítettséget nyújt.

*

Kemény és élesen konkrét, merésztörésű vonalak élnek a szoborban: a domináns nemesen és kegyetlenül ível a jobb kéz felmeredő középső ujjától a bal láb elálló, kifeszített nagyujjáig, és – mint fentebb írtuk is már – a jobbra merőleges bal alsókar vízszintese őrzi a mártíromság, a kereszt jelét. A csonka melléktéma a jobbcomb és a bal felkar megtört egyenese. A két – egy síkba helyezhető – diagonális találkozásra hanyatlik a halálraszánt és a halált már megadóan válláló, előrebillent fej. Drasztikusra faragott, elnagyolt arcéleivel, villódzó fényű, tar koponyájával, erőtlen előrebukásával már a közelgő véget idézi, a legrettenetesebbet: az oktalan és büntetlen halálét. A kitátott száj de profundisa messzehangzó és százados panaszra nyílik: a tett, amit idéz, századokra szolgál mementóként és büntudatul: egy szörnyű kor szörnyű és feledhetetlen eszméire és szellemére emlékeztet.

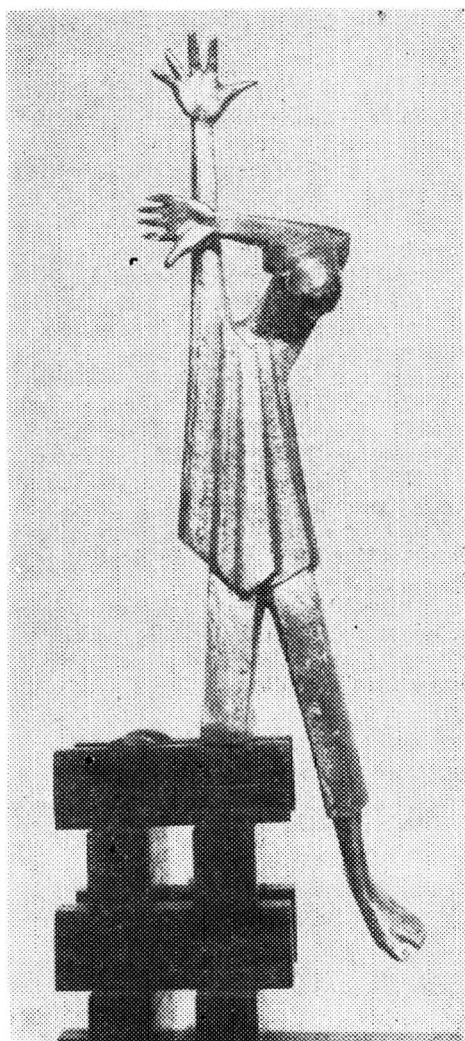
Az alkotás a hagyományos jelenkori esztenkák és technika szintézisét teremti meg és szolgálja. Az anyagszerűséget híven kifejező és őszintén vállaló, majdhogy kubisztikus, három dimenziójú elemekből összerótt figura kontaposztos megfogalmazása összefoglalja a század modern szellemi, művészi és technikai hangvételét, a téma sokoldalúságát. Sok más példa mellett a Makrisz Agamemnonéval együtt példának tekintjük Martsa szobrát is az új értelmezésű szocialista realizmus útján, mondandójában, művészi és technikai kivitelében egyaránt.

Külön szólnánk a szobor újszerű technikájáról és anyagáról is. Vastól készült, hegesztéssel. De nem domborított vagy kovácsolt elemek összehegesztésével, mint mondjuk *Segesdy György* krómaccél *Daidalosz*a (l. Művészet, 1963. novemberi szám), hanem az igen ellenálló és kemény, közel centiméternyi vastag jellegtelen ipari vaslemeznek („kazanlemeznek”) egyetlen megmunkáló eszköze, vágószerszáma és összeillesztője, de a százfényű felületek kialakítója is a hegesztőpisztoly, *Czuczay József*, esztergomi mester kezében. „Kovácsművész”, bár ezt a kifejezést („Kunstschmied”) általánosíthatnánk már, és „vasművészről”, „fémművészről” beszélhetnénk inkább, hiszen anyagformáló szerszáma már nem a fűjtató és a kalapács, hanem a szálmaga hegesztőpisztoly. *Czuczay* a hagyományos eszközökkel is művészi színvonalon bányik, mint ezt a hazai és külföldi piacokon egyaránt keresett fémplasztikái, belső és külső díszítő vagy funkcionális fémtárgyai is bizonyítják. De ennél a szobornál az anyag és a téma új, nem szokványos technikát és technológiát követelt. Martsa már a vázlatokat is fémbe fogalmazta.

A mártírszobor anyaga, a vas – bárha a köztudatban keményebb és szilárdabb tőn a kőnél – kellő hőfokon mégis engedelmesebb. Mindkét formázási lehetőség adott; a hegesztőpisztoly mestere tágabb lehetőségekkel élhet, mint a kőszobrász: alakjához egyaránt elvehet vagy hozzáadhat; és a fémszobor statikailag is alig ismer lehetetlent: újszerű és valóságosan új kompozíciós lehetőségeket rejt magában ez a – tudomásunk szerint – magyar nyelven most először tisztán jelentkező technika.

A művészi akaratot közvetítő pisztoly lángjának heve és ereje hullámokat és tarajokat vet a megolvadt, híg vasra, vagy éppen „tükörsima és törékeny” felületet hoz; a rideg felhám minden pólusa új művészi gondolat hordozójává válhat, nem is beszélve a többszáz hőfok után jelentkező változatos elszíneződésekről.

És *Czuczay József* műhelyében már elkészült a következő hasonló technikájú mű a mester *Kiss Sándor* gipszvázlatát teremtette eleven szoborba, felhasználva

(Bronz vázlat)

eddig szakmai és művészi tapasztalatait, az előző folyamat tanulságait is. Ez a második szobor az őzdi művelődési otthon elé kerül. Közel négy méteres, karcú és szép-ivű, nemes és kecses mozdulatú nőalak. Már nemcsak hírünket és fájdalomunkat fogja szolgálni, de kulturált örömlőket is, lágyan csavarodó, üllőn álló törekeny gráciával felemelt kezében ágat tartó tömegével.

A mártírszobornál egy kifogással élünk, és ez a máglyára vonatkozik. Hősünk kemény és stilizált máglyába rakott vasúti talpfákra térdel, a szépen absztrahált és anyagszerű szobor a vaskos realitásra, mely a telített talpfák egyformára fűrészelt és niertanira összerótt valóságában van jelen. A két anyag – a vas és a fa – a mi tudatunkban egymásnak ellentmondó. Közelebbinek érezzük a témához a korábbi, beton-elemekből álló, hasonló formájú, de a testtel összehangoltabb hatást nyújtó alapot. (L. a Művészet, 1964. évi februári szám!) A mellékelt fotók sajnos csak két dimenzióban, másodlagosan érzékeltethetik a szoborban reinkarnálódott művészi gondolatot. A rabruha élesen találkozó lapelmei, a ruhában elvesző összeszáradt és meggyötört test, a szakadásig megfeszült lábizmok nemcsak együttérzést, fájdalmat ébresztenek, a szobor összképe nemcsak esztétizáló kedvet, de történelmi-társadalmi erőt is, a „soha többé!”-szólam húsz éve élő gondolatát. Jó helyen van az a szobor, de ember csak látogatójaként – és ne társul! – lépjen abba a barakkba.

Radnóti, Szerb Antal vagy a sokmillió zsidó és nem zsidó, *Husz János, Giordano Bruno* vagy az inkvizíció sokszázezer áldozata – mindegy; az emberiség történetének bélyegként süttő két legnagyobb aljasságát: a dögreszálló maradiság és erőszak szellemét idézi *Martsa István* és *Czuczay József* vasszobra ott, az Auschwitz-i barakban...

Ellenállást ébreszt a fasizmus és módszerei, az erőszak iránt korunkban, amikor a náciizmus léte még mindig eleven politikai és emberi probléma, de mementóként szolgál majd akkor is, ha már a történelem bűnökkel zsúfolt lomtárába kerül Hitlerék és a neohitlerék még a gondolatot is magasztaló, hekatombás szelleme.

S Ó S E N D R E

Földes Imre

A Magyar Tudományos Akadémia 1901-es nagyhetének ünnepi ülésén, amelyen nyilvánosságra hozták a díjak odaítéléséről szóló javaslatokat, dr. Bayer József terjesztette elő a Kóczián-díj bírálóbizottságának jelentését.

A magyar dráma történetének tudósa hosszasan ismertette a beérkezett pályaműveket, majd így fejezte be mondanivalóját:

– A Kóczián-díj bírálóbizottsága indítványozza, hogy a teljes ülés a 100 aranyos első díjat *A király arája* című verses történelmi drámának adja ki... (Amikor egyetlen ellenvetés sem hangzott el, a professzor folytatta): Úgy látom, hogy a teljes ülés egyhangúlag elfogadja ezt az előterjesztést. Így tehát itt, a plénum színe előtt, felbontom a szerző nevét rejtő jelígyes levelet... Közlöm, hogy *A király arája*-t Földes Imre írta. (Ki az? Ki az? – kérdezték egymástól a szomszédok.) Amennyiben a szerző jelen volna, felkérem, hogy fáradjon ide, és vegye át a megérdemelt díjat.

Sápadt, cingár, fiatal fiú sietett a felhívásra az elnöki emelvény felé. Tizenhat évesnek látszott. Dr. Bayer József professzor nagyon elsápadt, és néhány akadémikustársa is sápadozni kezdett. Azt hitték: valaki megtréfálta az akadémiai drámbírálbizottságot.

A Kóczán-díj 1901-es nyertese, Földes Imre, húsz esztendősen volt. Akkor is, később is „somogyországi”-nak vallotta magát. Szülei a kaposvári Kopits Nepomuk, a híres szatócs házában béreltek lakást. Ott pillantotta meg a napvilágot, és tanult meg ízesen magyarul. Amikor a díjat kapta, a Leszámitoló Banknál tisztviselősködött, és közben az egyetemre csak olykor-olykor betekintő „mezei jogászok” seregét gyarapította.

A jutalom, amelyet ebben az évben Földes Imre *A király arájával* vitt el, 1888 óta szerepelt a Magyar Tudományos Akadémia beszámolóiban. 1887. június 6-án Kóczán Ferenc földbirtokos 12 000 forintos alapítványt tett, azzal a kikötéssel, hogy kamataiból évenként 100 darab aranyat okvetlenül adjanak ki a beküldött legjobb magyar történelmi színmű szerzőjének. Az alapító levél szerint: „Az Akadémia az évenként pályázó színművek tárgykörét aképpen jelöli ki, hogy e körök kisebb korzakokban, az ősmondákon kezdve, az egész magyar történelmet felöleljék 1848-ig.”

Amikor az akadémiai drámabíráló-bizottság 1902-ben *A királyné*-t találta méltónak a Kóczán-alapítvány első díjára, a felbontásra került jelígis levélből kiderült, hogy újból Földes Imre vitte el a pálmát és a pénzt.

Egy esztendő múlva, 1903-ban, a *Dacos lelkek*-nek, ennek a verses történelmi drámának ítelték oda a Kóczán-alapítvány első díját, és megint Földes Imre lett a jutalmazott szerző.

A fáma szerint: 1904-ben az Akadémia főtitkári irodájába hívták Földes Imrét, és nagyon udvariasan, de határozottan megkérték: ne pályázzon még egyszer a Kóczán-díjra, mert kellemetlen látszat keletkeznék abból, ha negyedszer is ő vinné el a jutalmat.

Ilyen előzmény után a szerző 1904-ben nem tehetett egyebet, mint másik akadémiai pályázatra küldte be a *Hadik huszárok*-at, és ott nyerte el az első díjat.

1905-ben – újabb meglepetést keltve – operett-librettó szerzőjeként jelentkezett a *Két Hyppolit*-tal a Népszínházban. Az operett szövegét Mikszáth Kálmán írásából, *A kis primás*-ból készítette. Botfai Hűvös Ivánnak, a Budapesti Villamos Városi Vasút későbbi vezérigazgatójának zenéjéhez kellett a librettó, amelynek megírására a komponista apja, botfai Hűvös József, a Budapesti Villamos Városi Vasút elnöke, kérte fel Földes Imrét.

A Hűvös-család bizalmi embere, aki addig a Leszámitoló Bank kis tisztviselőjeként dolgozott, csakhamar főtitkárnak került át a „sárga villamos”-hoz. (Abban az időben két konkurrens villamosvállalat volt Budapesten. A Budapesti Közúti Vaspálya Társaság, a BKVT, barna kocsikat, a Budapesti Villamos Városi Vasút, a BVVV, sárgákat járatott.)

A „sárga villamos” országosan ismert főtitkára több jó operett-szöveget írt a zeneszerzői babérokra vágyakozó, dilettáns, de nem ügyetlen botfai Hűvös Ivánnak; ez volt a legfőbb teendője; de ugyanakkor jó hivatalnoknak is bizonyult. Aránylag gyorsan lépett elő. Hamarosan igazgatóhelyettes, majd igazgató lett. A villamosvasúti szabadjegyek osztogatásában és az operett-librettók készítésében egyaránt nagy gyakorlatot szerzett. Voltak azonban vasutas-elgondolásai is. A Nyugati-pályaudvart a Keleti-pályaudvarral összekötő villamosvonal, a sokáig híres „46-os”, az ő terve volt.

Amikor a Károlyi-kormány 1918-ban, a polgári forradalom győzelme után, köztulajdonba vette és egyesítette a villamosvasutakat, Földes Imre a Budapesti Egyesített Városi Vasutak vezérigazgatóhelyettesi székébe került. A Tanácsköztársaság idején a háromtagú direktórium ügyvezetőjeként tevékenykedett.

A féherterror kitette hivatalából. Nem voltak ugyan különösebb anyagi nehézségei, hiszen állandóan megbízásokat kapott operettlibrettók írására, de hiányzott a megszokott íróasztal. 1925. október 1-én senki sem tekintett feszültebb várakozással a polgármester-választás elé, mint ő. Abban reménykedett, hogy Bárczy Istvánt, a hajdani liberális idők legnagyobb polgármesterét, állítják újból az anyagilag és műveltségileg egyaránt lezüllő főváros élére, és akkor számára is lesz hely a villamosvasútnál, ahonnan Sipőcz Jenő, az úgynevezett „keresztény kurzus” báb-polgármestere és klerikális társai eltávolították.

Ott álldogáltam 1925. október 1-én, mint fiatal újságíró, az Újvárosháza közgyűlési termének karzatán Földes Imre mellett, aki kipirult a szavazás izgalmaitól, és alig várta a választás eredményének kihirdetését. Másképp történt. Nem úgy, ahogy gondoltuk. Bárczy István, aki diszmagyarban várakozott a szomszédos házak egyikében, kisebbségben maradt. Újból Sipőcz Jenő, aki ugyancsak diszmagyarban leste az érte jövő küldöttség érkezését, került a polgármesteri székbe. Soha nem láttam ilyen elkeseredettnek Földes Imrét. Érezte, hogy örökre befellegzett hivatali pályá-lyának.

Ama kevés író közé tartozott, aki – pedáns természetével – egyszerre tudott író és hivatalnok lenni. Sőt, írói munkájának folyamatosságát elősegítette a hivatalnok-élet állandóságának ritmusa. Boross Elemér – Földes Imre baráti körének egyik író-tagja és a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének volt funkcionáriusa – elmondta, hogy Földes Imre nem véletlenül alkotott kivételes értékű színművet a *Hivatalnok urak*-kal. „Menetrendszerű hivatalnok” volt egész életében. Menetrendszerűen reggel hatkor ébredt. Menetrendszerűen végezte el ilyenkor, ágyban fekve, az előírt huszon-egy légzéstechnikai gyakorlatot. Utána menetrendszerűen reggelizett otthon hét óra-
kor. Menetrendszerű életmódja megmaradt akkor is, amikor már nem volt hivatalnok, és idejét kedve szerint oszthatta be. Ebben a korszakban menetrendszerűen érkezett reggel félkilenckor a Savoy-kávéházba vagy az Abbaziába, később a Carltonba. A pin-cérek hozzá igazították órájukat. A kávéházban végzett munka után – azért dolgozott kávéházban, mert otthon két fia lármázott és lánya napi nyolc-tíz órán át ismételtette zongorán a zeneakadémiai leckét – menetrendszerűen állított be a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületébe, amelynek sokáig ügyvezető-elnöke volt, Heltai Jenő elnök ol-dalán. Délben – bármilyen fontos megbeszélése volt – menetrendszerű pontossággal szakította félbe saját mondatát is, mert felesége, akit ugyanilyen pontosságra szokta-tott, félegykor találta a levest. Ebédje végeztével menetrendszerűen ment el barátnő-jéhez, és ugyanilyen pontossággal távozott onnan. Menetrendszerűen köszönt be este-felé barátaihoz az Abbazia-kávéházba, ahol törzsvendég volt 1944-ig a villamosvasúti igazgatók asztalánál. (Éveken át elég sokszor vendégeskedtem ebben a társaság-ban, amelyhez apám és egyik nagybátyám is tartozott.) Este Földes Imre menetrend-szerűen távozott a régi kollégák köréből, hogy menetrendszerűen térjen haza felesé-géhez és feküdjön le aludni.

Olyan pontosan működött, mint a legpontosabb svájci óraszerkezet, és ezért tu-dott olyan sokat dolgozni.

Két darabja – ha már túlhaladott is a tematikája – kitörülhetetlen a magyar dráma történetéből.

Az egyik: *A császár katonái*. A másik: a *Hivatalnok urak*.

Fiától, Földes Péter írótól, tudom – ő pedig édesapjától hallotta –: *A császár katonái*-val a „svarcgelb” köröket, a fekete-sárga lobogó alá felsorakozó aulikusokat, a Bécs kegyeit kereső gyászmagyarokat akarta meghökkenteni. A *Hivatalnok urak*-kal a polgári osztályról írt éles kritikát.

A császár katonái 1908. február 1-én került színre a Magyar Színházban. Előző-leg két évig nem akadt budapesti színház, amely előadta volna. Egyetlen fővárosi direktor sem akart konfliktusba keveredni az osztrák–magyar armádiával.

Beöthy László – akit kifúrtak–kitúrtak a Nemzeti Színházból, és a Király Színház igazgatója lett – nyomban felismerte az átolvasásra benyújtott darab értékét.

– Nekem most operettszínházam van – mondta Földes Imrének –, de nem nyugszom, amíg nem jutok olyan prózai színházhoz, amelyben csakis magyar dara-bokat játszanak majd... Ha ilyen színházam lesz, azonnal bemutatom a darabot.

Beöthy László nem tudhatta ugyan, hogy mikor lesz ilyen színháza, de mégis lekötötte *A császár katonái*-t, és nagy előleget fizetett a szerzőnek.

Az ígért szép szó, ha megtartják, úgy jó . . . Beöthy László megtartotta ígértét. Amikor a Magyar Színház igazgatója lett, nyomban másorra tűzte *A császár katonái*-t. A darab átütő sikert aratott.

Elősegítette a kedvező fogadtatást az a körülmény, hogy a parlamentben és a sajtbán már hosszú idő óta heves viták folytak a császári és királyi hadsereg ügyes-bajos dolgairól, a magyar vezényszóról, a piros-fehér-zöld kardbojtról, a közös katonaság kaszt-szelleméről, embertelenségéről és magyarellenességéről. *A császár katonái*-val Földes Imre hitvallást tett a magyar nemzeti eszmények és az önálló, független magyar hadsereg megalapítására irányuló törekvések mellett. Aki ezt a darabot írta, a hazafias magyarok millióinak kívánságait szóltatta meg.

A császári és királyi hadvezetőség rebellisnek minősítette *A császár katonái*-t. Az ezredparancsnokok bizalmas leiratot kaptak, hogy tiltsák el a tisztikart a darab megnézésétől. Erre magukhoz kérték tisztjeiket és udvariasan felhívták őket, hogy ne látogassák a Magyar Színházat. „Azóta nincs a Magyar Színházban katonatiszt, csak civilben: állapította meg a *Budapesti Hétfői Hírlap* 1908. február 10-i száma.

Egyik délelőtti magasrangú, díszuniformisba öltözött tisztjek jelentek meg Beöthy irodájában. Energikusan követelték, hogy haladéktalanul vegye le a darabot a műsorról. Beöthy László nem ijedt meg. Nem olyan fából faragták. Az asztalra csapott:

– Senki sem tilthatja meg, hogy az urak úgy vélekedjenek, ahogy vélekednek. De nekem is jogom van ahhoz, hogy ragaszkodjam a magam felfogásához. Nekem pedig az a véleményem, hogy ez a darab sok magyar ember nézeteit és érzelmeit fejezi ki. Folytatjuk *A császár katonái*-nak előadásait. *A császár katonái*-t nem vesszük le a műsorról!

Így is történt.

Ady Endre *Egy magyar dráma* címmel, (a. e.) aláírással, még a bemutató előtt ezeket írta (Földes Imre darabját sikerült előzőleg elolvasnia) a *Budapesti Napló* 1908. január 29-i számában:

„Egy hirhedt lázadó e rövid írásban ezennel bocsánatot kér az Akadémiától. E hirhedt lázadó én volnék, szegény fejem, aki az Akadémiánál egy idő óta csak a színház-intézményt tartja kevesebbire. S ezennel dicsérem az Akadémiát, s egy dráma révén bókolkok a talentumnak. Az Akadémia fedezte fel és koszorúta meg nem is egyszer Földes Imrét. Sokadmagammal már az első akadémiai koszorú után örökre elintéztük a fiatal író. És Földes Imre megírta *A császár katonái*-t, melyet véletlenül kéziratban elolvashattam. S ha nem privát bűnbánatom, de már az újságíró kötelessége is megíratná velem e pár sort. *A császár katonái*-ért nem lesz hálás Kossuth Ferenc. Azt írja meg Földes Imre, amit Kossuth „kikapcsolt”: a mi speciális, szomorú, magyar katonai problémánkat . . . Magyar dráma, bravúros színpadi munka a Földes Imréé. Az Akadémia kissé megrökönyödve fog nézni az ő többszörösen megkoszorúzottja felé. Íme egy ember, akiről nem sejtette, hogy milyen veszedelmes talentum.”

Sebestyén Károly, az akkori idők neves kritikusa, a *Budapesti Hírlap* 1908. február 2-i számában rámutatott arra, hogy Földes Imre, aki „ügyes és sima rímekkel, hízeltő lírával és kétes értékű mesterektől tanult álromantikával levette a lábáról a Magyar Tudományos Akadémia drámai pályázatának őszbecsavarodott bírait”, ezzel a darabbal majdnem érett színpadi íróként lépett a közönség elé. „Nem dolgozik többé se holdsugárral, sem ábrándos szerelmekkel . . . belenyúl a teljes emberi életbe, és ahol megragadja, íme ott érdekesnek mutatkozik ez az élet: a mienk, minden bánatával, örömével, kevés dicsőségével, sok szégyenével és égető kezével.” Sebestyén Károly – elismerve Földes Imre kiváló tehetségét – kifogásolta, hogy a darabban vezércikkyszerű részletek és politikai tendenciák is vannak, sőt, szónoklatok találhatók „a katonai és polgári becsületről, a tiszt és a civil kötelességeiről”.

Jászai Mari levelet írt Földes Imrének, és így vélekedett: „Ha Petőfi élne, forró szívére szorítaná Önt *A császár katonái*-ért.”

A Magyar Színház mutatta be 1909. március 5-én a *Hivatalnok urak*-at.

Fenyő Miksa – a haladó esztéta és maradi politikus, a *Nyugat* főmunkatársa és a Gyáripárosok Országos Szövetsége (GYOSZ) titkára – csúnyán ledorongolta a folyóiratban a darabot. Érezhető volt, hogy nem a progresszív magyar irodalom harcosa, hanem a gyáripárosok védelmezője írta ezt a kritikát.

„Csupa tény, csupa megtörtént dolog ez a Földes-darab – állapította meg Fenyő Miksa. – Hogy is mondják csak? – az életből van elvesve. Bizony, bizony. Vannak hivatalnokok, kik háromezer korona fizetésből élnek meg és vannak hivatalnokok, kik ugyanennyiből nem élnek meg. És eladósodnak és töpörtyüt ebédelnek és heringet vacsorálnak. És néha egy Müller elveszti az állását, egy Roth leugrik az emeletről, egy Barna váltót hamisít, egy René Pilisy Rózához siet. És mindez megrendítő esemény, különösen annak, akit ér, meg a hozzátartozóknak. S mindez – hogy is mondják csak? – az életből van elvesve. A nagypocakú gyáros, a Brohser – a *Takácsok* Dreissigerjének édes unokaöccse, meg Roth bácsi, a raktárnok, aki csak úgy tud megélni, hogy grafitot kever az olajba, meg a sztrájk is, meg a telefon is, minden megtörtént dolog. Csak éppen, hogy nem dráma, csak éppen, hogy semmi közünk hozzá, csak éppen hogy nem ragad meg bennünket, vagy ha meg is ragad: nem emberi sorok, emberi lelkek vergődéseinek megéreztetésével, hanem – egyetlen egyszer a darabban – egy eseménnyel, egy újsáagriporttal. Hiszen szó sincs róla, lehet, hogy Földes harcos cselekedetét művelt, lehet, hogy a nézőtérben egyik-másik Brohserben megmozdul a lelkiismeret, de ebből legfeljebb az következik, hogy a magántisztviselők országos egyesülete dísztagjának választja... Szegényes dolog, lármás dolog, végtelenül hosszú dolog; az ember ott ül s a színpadon egyre tárgyalják, hogy: ezernyolcszáz forint fizetés, meg koronaszövetkezetek, meg letiltás, meg váltólejárát, meg takarékoskodni kellene, meg szabószámra, meg kamattörlesztés, meg letiltás, meg váltólejárát s az ember még mindig ott ül s azon jár az esze: mi közöm nekem a más bajához...”

Bár Fenyő Miksa úgy állította be, hogy „semmi közünk hozzá” és „mi közöm nekem a más bajához”, a közönség nem így látta! A közönség úgy érezte, hogy nagyon is köze van a darabhoz, és nem a más baját vitte színpadra a szerző, hanem a nézők legtöbbjének legszemélyesebb keserveit!

Az akkori magántisztviselők lapja azt írta egyik olvasójának küldött szerkesztői üzenetében: „Az a szemrehányás, hogy túlzásokkal van telítve a darab, mindenképpen nevetséges. Aki ismeri a tisztviselő nyomorúságait, irodai és családi életének sivárságát, bizonyára egy Gorkij után sóhajt, nem hogy a Földes darabját látja túl sötétnek!... Végül kijelentjük, hogy Földes Imrét, aki egyébiránt kartásunk is, nem ismerjük személyesen és vele semmiféle konnexióban nem állunk.”

1910. február 16-án Sopron Szabad Királyi Város Városi Színháza is előadta Földes Imre darabját. Nagyvárad és Szabadka jelezte a siker következő állomásait.

Azután hosszú szünet következett... De 1928. szeptember 28-án sor került a *Hivatalnok urak* első felújítására, amiről Tersánszky Józsi Jenő emlékezett meg a *Nyugat*-ban. Az ő kritikája bizony egészen más volt, mint régebben Fenyő Miksaé. Ez a bírálat leszögezte: „Az író nem papiros-eszméknek és példáknak keresett megfelelő bábokat, hanem maga körül az eleven életnek, az emberi lelkeknek nézett mélyre és sorakoztatta föl őket egy történet, egy viszonylat keretében. Nem hatásokat eszelt ki a közönség szórakoztatására, hanem elsősorban embereknek akar megmutatni embereket, önmagukat önmaguknak...”

A *Hivatalnok urak* nem véletlenül került elő a színház irattárából. Abban az időben még nyomorúságosabbá vált Magyarországon a tisztviselők sorsa, még megdöbbentőbb volt a hivatalnok-réteg eladósodottsága, és a „leépítések” növelték a tisztviselői állástalanságot is.

1959. október 9-én a Magyar Néphadsereg Színháza (így hívták átmenetileg a Vígsházát) újította fel Földes Imre darabját, amely már visszatekintés volt a múltba, és félig-meddig történelmi színműnek számított.

A *Magyar Nemzet* 1959. október 11-i számában rámutattam arra, hogy akik ott ültünk a repriz napján a színház nézőtérén, különös „irodalomtörténeti pillanat” része-

sei voltunk. Szemtanúi és fültanúi lehettünk annak, hogy miképp vonult be – az írástudók és egyszerű színházlátogatók egyhangú verdiktje alapján – Földes Imre színműve a magyar irodalom értékei közé. Földes Imre – aki életében sok múltó sikert és kasszasikert látott, de sok lekicsinylésben és mellőzésben is részesült – most, halála után, megkapta, amire pályája során hiába vágyott: szerzőből jelentékeny íróvá lépett elő.

Íme, eljött – kerek félszázaddal az 1909-es bemutatót követően – az az „utókor”, amely megértette és igazolta Földes Imre egykori mondanivalójának lényegét.

A *Hivatalnok urak* problematikája a szocializmus útjain haladó országokban immár a múlté lett. A darabot akár történelmi színműnek is tekinthetjük. De meg kell állapítanunk, hogy amikor az író 1909-ben a közönség elé állt társadalmi drámájával, clyasmit művelt, ami nemcsak írás volt, hanem a tett erejével hatott.

Földes Imre nem korlátozta a *Hivatalnok urak* mondanivalóját a társadalmi valóság ábrázolására; nem elégedett meg a társadalmi viszonyok bírálatával sem; többet tett – kiutat keresett és előremutatott. Meghirdette az akkor még többnyire tévelygő és öntudat nélküli hivatalnok-rétegnek, hogy nincs más lehetőség sorsának megjavítására, mint az, ha ugyanúgy szervezkedik, mint a munkásosztály, és a maga szervezett erejével a fizikai dolgozók mellé áll.

Az író – aki sokáig szintén tisztviselőként tengődött, és így közvetlen közelről ismerte kartársait – jól látta a nyomorúságba zuhant, züllésnek indult magyar középosztály 1909-es helyzetét. Ezt a helyzetet, ennek kilátásait és a menekülés lehetőségét mutatta be a színpadon.

Kivételes biztonságú színpadi technikával dolgozott. Igazán értett a könnyed dikció használatához. (Ahogy fiának feljegyzéseiben olvassuk: hangosan fogalmazott, hogy jól mondható szöveget adjon a színészek szájába.)

Jászai Mari azt írta a *Hivatalnok urak* szerzőjének: „... megint nemcsak egy kedves darabot írt, hanem jócselekedetet vitt véghez, mert nagy tehetségével a gyámszolgálatokat oltalmazza.”

Földes Imre regénnyel is kísérletezett. Szokatlanul éles művében leleplezte az úri Magyarország miniszteriális életét, a katolikus főpapság politikai befolyását, a zárdák erkölceit és a kisvárosok iskolaviszonyait. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium titkárainak egyike és egy vidéki tanítónő a *Feketeország* főhősei.

Bródy Sándor 1908-ban írta A *tanítónő*-t. Földes Imre 1912-ben jelentette meg előbb a *Képes Hét* lapjain, később könyvalakban is az ugyancsak tanítónő-témával foglalkozó *Feketeország*-ot. A hetilap szerkesztői, néhány folytatás közlése után, a regény abbahagyását sürgették. Amikor elfogadták a benyújtott vázlatot, nem gondolták előre, hogy a műnek annyira vitriolos megfogalmazású mondanivalója lesz.

Felmerül a kérdés, hogy Bródy Sándor 1908-as színdarabja, A *tanítónő*, nem volt-e bizonyos befolyással Földes Imre regényére, a *Feketeország*-ra? Valószínű, hogy hatott rá! De Földes Imre regénye sokkal forradalmibb! A maga idejében egy kis túlzással szocialista regénynek nevezhetjük volna!

Miről szól a *Feketeország*? Kalota György miniszteri titkár, aki hasonló a legtöbb akkori miniszteri titkárhoz, délben jár a hivatalába, mert a szépasszonyok, italok és kártyapartik kevés időt hagynak a munkára. Valóságos aktatemető a titkár úr íróasztala. A „sürgős” feliratú, „azonnal elintézendő” aktákat is lelkiismeretlenül fiókjába süllyeszti. Akták alján, fiók mélyén pihen a péterfalvi szülők iskola-kérélmé. A szorgalmas, becsületes, lelkiismeretes fiatal tanítónő azonban nem akar belenyugodni a késedelembe, és amikor nem kap választ a sürgető beadványokra, felutazik a fővárosba, hogy megnézze mi történt a péterfalvi iskola ügyével?

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumba Solti Jolán tanítónőt dr. Kalotay György titkár úrhoz utasítják. A szép, fiatal Solti Jolán pillanatok alatt megtetszik a titkárnak, aki megkérdezi tőle: melyik Solty-családból való?

– A baranyaiból?

– Nem!
 – Az ugócziból?
 – Nem!
 – Hát akkor csak az ugocsai Soltyakhoz tartozhat. Ugye, igazam van? Ismerem az ugocsai Soltyakat. Ez a fő törzs. A főjük egyenesen Solt vezérig magaslik fel, aki két nappal Árpád után lépte át a határt. Ő vezette az utóhadat.
 – Nem. Nem az ugocsaiaktól származom.
 – Bocsánatot kérek, csak három Solty-család egzisztál. Én jól ismerem a nemesi familiákat.

Futó mosoly súrolta a lány nedves ajkát.
 – Nos, hát van egy negyedik ág is. Ez még később lépte át a határt, mint az ugocsai. Mondhatnám: jóval később.

A lány végül bevallotta:
 – ... az én familiám fája mindössze csak a nagyapámig nyúlik fel, akiben az ősi Schön-családnak hirtelen magva szakadt, míg ellenben kisarjadozott belőle a legfrissebb Solti-család ...

– Most már értem – nevetett kényszeredetten a miniszteri titkár. – Hiszen mondtam is, hogy csak három Solty-familia van.

– Pardon. A negyedik is itt van már. Csak elkésett kissé. Elmaradt Solt vezértől, meg az utóhadtól. Büntetésből elesett az ipsiszlontól.

Földes Imre regényének ma már naivan hangzó, de akkor hihető dialógusai után az történik, hogy a miniszteri titkár beleszeretett a szép zsidó lányba, aki ezt egyáltalán nem viszonzta. A miniszteri titkár úr – aki megszokta, hogy a legszebb arisztokrata asszonyok hálószozájának ajtaja is megnyílik előtte – sehogy sem érti a tanítónő ellenkezését.

A szerelmes leveleire választ nem kapó titkár egy napon Péterfalvára utazik a lány után. Amikor bezúzza a tanítónő kis falusi albérleti szobájának ajtaját és erőszakoskodik vele, Solti Jolán egy revolverlövessel megöli Kalotay Györgyöt, majd végez magával is.

A könyv legnagyobb értéke, hogy sokat leplez le a klerikális Magyarországból. Egyben megmutatja, hogy a nép haragja mire képes. Amikor a vallás- és közoktatásügyi minisztérium – a főpapság bécsi és budapesti befolyásának engedve – megmáskítja régebbi határozatát, a felháborodott tömeg tiltakozik az ellen, hogy átadják a katolikus egyháznak a községi iskolát, és felszakítja a kövezetet a templom előtt, betöri az egyháznak juttatott iskola kapuját, előzőnli a tantermeket, darabokra zúzza a padokat, asztalokat, ajtókat, ablakokat, katedrákat, táblákat, képeket. Súlyos, nagy kövek zúzzák be a parókia ablakait is.

A felháborodott emberek kiviszik az udvarra az iskolatermekből a törmeléket. Tűzet gyújtanak. „A máglyarakásból vörös lángok lobogtak fel az éj felé” – írta Földes Imre 1912-ben. Csak a csendőrök tudtak rendet teremteni. Öt férfit és egy nőt meggyilkoltak. Rengeteg embert megsebesítettek. Szuronyos kísérettel vitték húsz tele kocsin a megyeszékhelyre a tüntetőket.

Igaz, hogy az író bátran és keményen ragadta meg ebben az elfeledett regényében a kor problémáinak egy részét. Az is érdeme, hogy rámutatott a klérus alattomban terjeszkedő politikájára és általában a századeleji magyar közélet működésének láthatatlan rugóira. De alakjait többnyire elnagyoltan és túlságosan kevés vonallal ábrázolta. A cselekedetek mögött nem érezzük eléggé a lelki indítékokat. Nagyszabású korkép lehetőségeivel kerültünk szembe, de az író a gyors munka és friss harci kedv hevében nem használta ki ezeket a nagy lehetőségeket.

A felszabadulás után az újjászervezett Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete felkérte tagjait, hogy jelentsék be műveiket, mert a vezetőség szeretné tudni: megjelennek-e a tagoknak a fasiszta időkben külföldön is műveik, és kik kényszerültek arra, hogy az átkos korban mások „négerjei” legyenek?

(A szerzők érdekképvisellete tudni akarta, hogy milyen magyar művek születtek az emigráció idején, és itthon maradt tagjai közül hányan írtak névtelenül, illetve mások nevében darabokat?)

Földes Imre nem volt emigrációban, és nem írt névtelenül, de azért érdekes volt az a lista, amelyen életművét feltüntette. Nem kevesebbet, mint négy ívet kellett kitöltenie, mert – ha háromfelvonásos színműveit, egyfelvonásosait, operett-librettóit, operaszövegét, filmszcenáriumait, regényét, novelláit, karcolatait felsorolta – legalább 150 mű fűződött nevéhez.

A császár katonái, a Hivatalnok urak, a Grün Lili, A lányom hozománya 500 millió, a Nincs tovább, a Kuruzsló, a Terike, a Pántlika. A világ könyvelője és az Ifj. Horváth Pál került jogos büszkeséggel a lista élére. Legvégén tüntette fel a két „melléfogás”-át. (*A Tüzek az éjszakában és Az égő város* nem is volt méltó irredenta beütéseivel Földes Imréhez.)

Néhány színdarabja külföldön szintén sikert ért el. A *Lili Grün*-t a bécsi Theater in der Josefstadt, a *Paul Horváth jun.*-t az Akademietheater mutatta be.

A *Kuruzsló*-t előbb néma filmként, később német és amerikai hangos filmként is előadták.

Operett-szövegei közül Ábrahám Pál zenéjével került színre a világ minden táján a *Viktória*, a *Bál a Savoyban* és a *Hawai rózsája*. Ebben a műfajban kiemelkedőt írt még *Az ezüst-sírály*-lyal, az *Olimpia hercegnő*-vel, a *Júliá*-val, a *Fehér hattyú*-val és *A szerelmes királynő*-vel.

Jól mondta a fia: a prózai színpadokról gyakran hirdetett komoly társadalmi problémákat, és a zenés színpadon mindig elhallgatta ezeket a kérdéseket.

Az ezüstsírály könyvalakban is megjelent. Előszavában Földes Imre megírta, hogy a szöveg Kálmán Imre unszolására készült. De az operett-király éppen három operett muzsikáján dolgozott, és Földes Imre művét csak negyediknek vette volna elő. Ezért azután Buttykay Ákosnak nyújtotta át a szöveget, és ezzel már operett-primadonnát is szerződttetett: teljesen „összeházasodva” a zenével. Buttykay Ákosné Kosáry Emmi – aki énekelni, játszani, táncolni egyformán tudott, és a budapesti közönség egyik kedvence volt – lett a főszereplő. Mellette – mint mindig – Király Ernő játszotta a bonviván-szerepet.

Az előszóban Földes Imre ezeket írta: „Operettben szokatlanul szép verseket fog e könyvben találni az olvasó. E költeményeket nem én írtam. Szavam köt, – kiletét nem fedhetem fel. De érzem, meg kell mondanom: a verseket nem én írtam, hanem – ő...”

1920-ban el kellett titkolni, de ma már meg lehet mondani, hogy a verseket Gábor Andor költötte, akivel Földes Imre Bécsben találkozott, amikor meglátogatta Kálmán Imrét. Gábor Andor a fehérterror elől menekült az osztrák fővárosba, és ott az antifasiszta magyar sajtó legharcosabb publicistájaként ostromozta Horthy-Magyarországot. De közben időt szakított arra is, hogy *Az ezüstsírály*-hoz verseket írjon. *Az ezüstsírály*-t 1920. február 6-án mutatták be a Városi Színházban.

Földes Imre nem érte meg a *Hivatalnok urak* 1959-es felújítását. Egy évvel hamarabb költözött el az élők sorából. Nem tudta túlélni felesége halálát. Egy héttel felesége távozása után szívasztma-rohamot kapott. Kórházba vitték. Ott halt meg hat hónappal később.

Gyermekei beleépítették sírkövébe azt az ezüst író tollat, amelyet édesanyjuk még menyasszony-korában ajándékozott édesapjuknak.

„Nyolcak és aktivisták“

1965 tavaszán „*A századforduló művészete*” címmel nyílt kiállítás a székesfehérvári Csók István Képtárban. Októberben pedig már a *Nyolcak és aktivisták* tárlatát láthattuk. Mindkét kiállítás egy négy évre tervezett sorozat része volt, melynek az a célja, hogy bemutassa a 20. század magyar művészetét.

A sorozat első kiállításának nem egyetlen iskola, vagy irányzat, hanem a századforduló lehetőleg minden művészeti jelenségének „komplex” bemutatása volt a feladata. Így kaptak a termekben helyet a kor iparművészeinek munkái is, így kerültek a vitrinekbe a századforduló könyvei és folyóiratai, s ezért láthattuk a nagybányai művészek mellett az akadémizmus, a Munkácsy-követők, vagy akár az olyan egyéni úton haladók műveit is, mint Csontváry vagy Mednyánszky. A válogatás sokfélesége után a meglepetést a kiállítás egysége hozta. Amit már régen emlegetünk, az most nyilvánvalóvá vált, a századforduló egyetlen művésze sem tudta megkerülni a szecessziót. Ez a tény, ez a felismerés is arra kell ösztönözze a művészettörténet képviselőit, hogy komolyabban foglalkozzanak ezzel a ma még sokszor pejoratív értelemben használt szecesszió kifejezéssel, annak a művekben tükröződő szellemi, gondolati tartalmával. Egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy a szecesszió sokkal több annál, mint amit eddig tartottunk róla, s hatása, szerepe mutatkozik napjaink művészetében is. Ha egyszer lehántjuk a fogalomról a megszokás és a pontatlan szóhasználat ragadványait, rá fogunk jönni talán, hogy a 20. század valóban sokirányú, nem egyszer ellentétes irányú művészeti törekvései között ez a valami tesz rendet, ez a valami foglalja korunk művészetét is egységbe.

A második kiállítás, a *Nyolcak és aktivisták* tárlata még csak megerősítette ezt a meggyőződésünket. A *Nyolcak* megjelenése a magyar művészetben forradalmat jelentett. Olyan forradalmat, amely látszólag mindent megtagadott, ami addig történt, hogy teljesen új alapokra helyezze a fejlődést. A látszólag kifejezést azért használjuk, mert korai képeiken egészen leplezetlenül, de legérettebb alkotásaikban is újra és újra megjelenik a szecesszió bélyege. Formailag, a külső megjelenésben ez legnyilvánvalóbb *Kernstoknál*, de szellemi jelenlétét nem lehet letagadni még *Tihanyi* és *Berény Róbert* expresszív fogalmazású portréinál sem. Még nyilvánvalóbbá válik a szecesszióval való kapcsolatuk, ha nem egyenként, hanem valóban mint csoportot figyeljük őket. A művekben jelentkező, a művekben megfogalmazott programjuk – különösen, ha összevetjük a kor irodalmi és zenei megnyilvánulásaival, ahol ez sokkal észrevehetőbb – elválaszthatatlan ettől a fogalomtól. Ahogy akár *Bartók* a *Kékszakállú herceg várában*, vagy *Ady* költészetében új szimbólumrendszer megteremtésére törekszik, úgy hoznak létre a *Nyolcak* is egy sajátosan festői világot, amelyben a szigorú kompozíciós rend nem csupán a formának a megnyilvánulása, hanem eszköz arra, hogy a valóságról, a látványról valami többet, valami lényegit mondjanak el. *Pór Bertalan* nagyméretű vásznai már címükkel is ezt bizonyítják: „Vágyódás tiszta szerelemre”, „Hegyi beszéd”, – de hogy talán távolabbi példákat is hozunk: művészetükben jelképpé válik az önarckép is (*Tihanyi Lajos*, *Czigány Dezső*), s a tájkép, sőt az akt is. Mindezekon túlmenően, a szecesszió talajából nő ki törekvésük az új monumentális freskófestés megteremtésére is. A freskó pedig, amely

monumentális művészet, már társadalmi kérdés, s megnyitja az utat a „közösségi művészet” felé, amelynek igazi apostolai az aktivisták lettek. Nem véletlen az sem, hogy a két csoport éppen 1919-ben és a plakát műfajában talált nemcsak egymásra, hanem kifejezési módjának is legadekvátabb megvalósítási lehetőségére.

Ha a Nyolcak művészetének forrását keressük, azt egyértelműleg Cézanne-nál találjuk meg. Képeiken az ember, a táj elemei, vagy a tárgyak többé nem a látvány esetlenségével jelennek meg. Festészetük meghatározó elemévé a logikus szerkesztés válik. S ez az a valami, ami elsősorban tűnt botrányosnak a századforduló s z é p h e z szokott szemű közönsége számára. Az emberi test, a természet felépítésének, a tárgyak egymáshoz való viszonylatának törvényszerűségeit fogalmazzák meg, s ez adja nekik az alkotás örömét. Nem elégszenek meg azonban a szerkezet külső elemeivel. Feltárják, vagy megpróbálják feltárni a dolgok belső lényegét. S itt kap szerepet

TIHANYI LAJOS: Kis ház pálmákkal

-- elsősorban portréikban – a pszichológia is. (*Berény Róbert* a freudizmus első magyarországi hívei közé tartozott!) Forradalmuk tipikusan a művészet forradalma volt, s törekvéseik, a valóság feltárását célzó kutatásaik csak egy valóban szűk értelmiségi réteggel találtak kapcsolatot. Ez azonban semmit sem von le mozgalmuk, vagy munkásságuk értékéből. Szakításuk a látvány-festészettel megalapozta a két világháború közötti magyar művészet legjobbjainak útját, polgári radikalizmusuk pedig bevezette a társadalmi forradalomért tudatosan küzdők harcát.

Kiállításukat nézve, a sok hasonló vonás, a célok és törekvések egysége ellenére is feltűnnek művészi egyéniségük eltérő vonásai. *Czóbelnek* a szerkezetet csak belülről megcsillantó, zsiros festőiségű képeit *Kernstok* monumentalitásra törekvő, logikusan szerkesztett kompozícióitól szinte egy világ választja el. Mennyire különbözőek egymástól a többiek is és végül is mennyire hasonlóak. Érdekes módon – talán nem állok egyedül a véleménnyel – itt tűnik ki, ezen a kiállításon először, hogy milyen erős egyéniség volt a csoporton belül *Tihanyi Lajos*. *Berény Róbertet* kivéve talán senki nem szólal meg közülük olyan magas művészi fokon. S nem tudom, nem is tudnám eldönteni, hogy *Berény* Nyolcak-beli korszakát nem éppen *Tihanyi* hatása határozta-e meg? Nem volt-e *Berény* későbbi stílusváltásának is egyik oka, hogy szabadulni akart e hatás alól? – De csak tegyük zárójelbe ezeket a kérdéseket, mert ezeknél sokkal fontosabb az a tény, hogy a Nyolcak együtt, mint csoportosulás és mint mozgalom lettek meghatározói a magyar művészettörténet egy korszakának, s az egyik legfontosabb utat is ők indították napjaink művészete felé.

A Nyolcakhoz kiállításaikon két szobrász is csatlakozott, *Vedres Márk* és *Fémes Beck Vilmos*. Most elsősorban az utóbbit emelném ki, mint a századeleji plasztika talán legjelentősebb magyar képviselőjét. „Guggoló nő”-je egyszerre teremti meg szigorú szerkezeti zártágával a szobrászati tér kemény belső rendjét, s egyszerre tárulkozik a világ felé oldott és tiszta emberi érzéseket sugallva, s mindezzel színkronban felveti a lehetőségét egy nálunk soha meg nem valósított monumentális plasztikának is.

A Nyolcak művészete – ahogy a kiállítás egésze, s külön-külön az egyes alkotások is mutatják – a lehetőségek művészete volt. A kor társadalmi, politikai körülményei, de nem utolsó sorban egyéni emberi habitusuk nem adtak teret elképzeléseik, terveik kibontakoztatásához. Túlságosan forradalmiak voltak ahhoz, hogy társadalmuk elfogadja őket, de nem voltak eléggé forradalmárok ahhoz, hogy szét-törjék az adott kereteket.

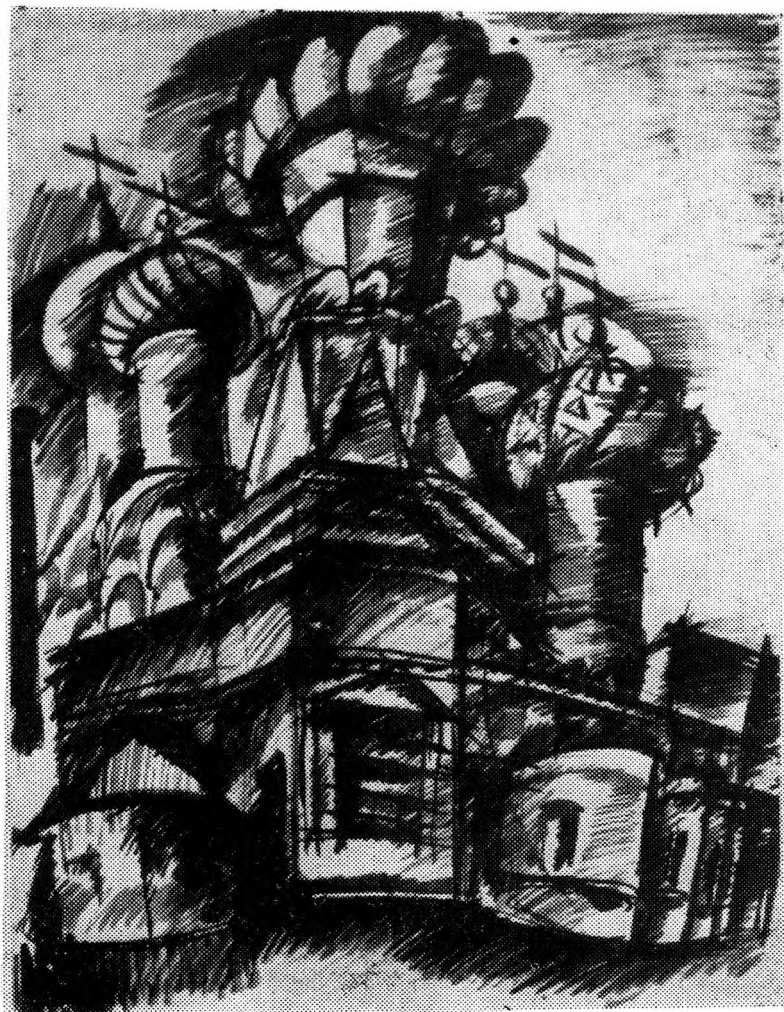
A TETT, majd később a MA folyóirat körül csoportosuló művészek teszik meg a következő lépéseket. A *Kassák Lajos* vezette aktivisták már nyíltan írják zászlójukra a társadalmi forradalom jelszavát. *Nemes Lampérth József* vagy *Uitz Béla* műveikben már szűknek érzik a cézannei esztétikai rendet. Kevésnek a Nyolcak pszichológizáló szimbólumait. Aktjaik, figuráik, tájaik többé nem a művészileg átirított, hanem a művészileg megfogalmazott valóságot tárják nyersen és őszintén a néző elé. S ebben érzem igazságát annak a cikknek, amelyik *Nemes Lampérth* aktjaiban is felfedezi a forradalom, a forradalmár jelenlétét. Kegyetlenül őszinte képek ezek a világról! Itt nincs már szó „feszülő” energiákról. Itt az energia felszabadulásának vagyunk tanúi. Nincs szándékunkban, de nem is tagadhatjuk Pór Bertalan vagy *Berény Róbert* 1919-es plakátjainak meggyőző művészi erejét, de az is igaz, hogy művész száján még ilyen keményen és ilyen magától értetődő természetességgel nem szólt mondat: **VÖRÖS KATONÁK, ELŐRE!** – mint *Uitz Béla* félelmes kompozícióján.

Két egymásba kapcsolódó, egymással szervesen összefüggő korszak és nemzedék művészi útjának csúcát jelentette a Tanácsköztársaság. Talán az egész magyar művészetnek is szomorú jelképe az a néhány fennmaradt plakát, amely fémjelzi ezt a korszakot. Máshol freskók, monumentális szobrok, épületek jelzik egy nagy korszak kiteljesedését. Nálunk elrongyolódott plakátok.

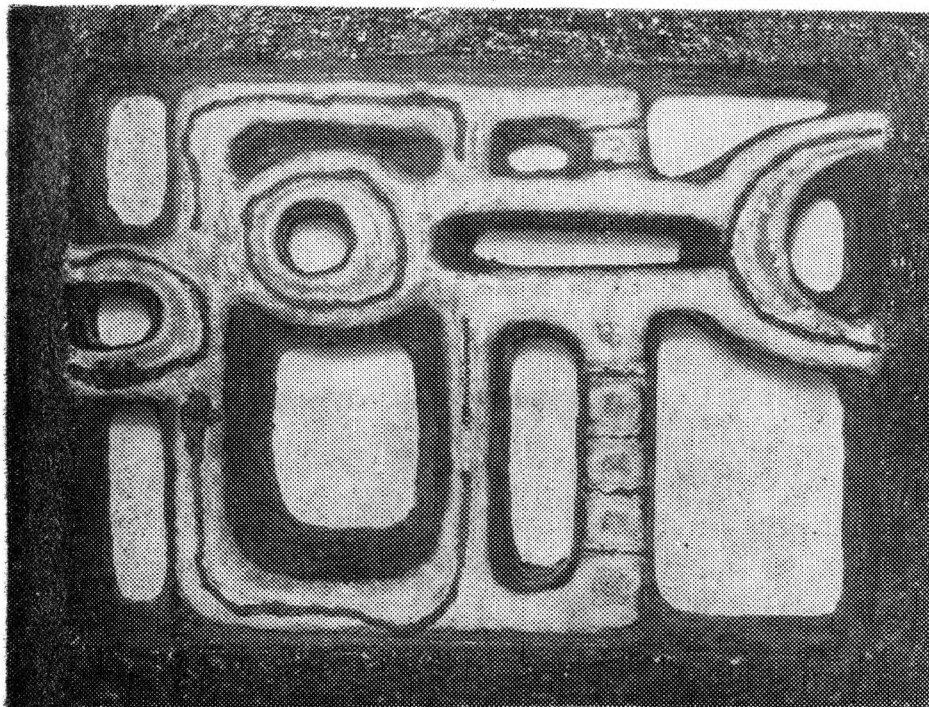
Művészeink legjobbjai kényszerültek 1919 után emigrációba, s az itthonmaradók is elvesztették társadalmi talajukat. *Kassák* folyóirata, a MA továbbélt, az aktivisták

forradalmi lendülete azonban megtört. *Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Péri László, Moholy Nagy* és mások a nonfiguratív művészetig jutottak. Moholy Nagy európai hírnevet szerzett, vezető alakja lett a Bauhausnak is. Az ő törekvéseiből csak keveset mutatott be a kiállítás. Működésük egy nagy korszak zárófejezete volt, s egyben egy új útnak indítása is. „Képarchitektúráik”, geometrikus szín- és formakompozícióik az építészettel keresték a kapcsolatot. Így, ezen az úton kutatták tovább nagy céljuk, a **k ö z ö s s é g i m ű v é s z e t** megvalósításának lehetőségét.

A kiállítás történéssz, képzőművész, és laikus néző számára egyaránt tanulságos. Csak dicsérni lehet a kiállítás két rendezőjét, *Kovalovszky Mártát* és *Passuth Krisztinát* (aki a katalógus kitűnő előszavát is írta), a képek, szobrok és a dokumentációs anyag mintaszerű összegyűjtéséért és bemutatásáért.

UITZ BÉLA: Régi orosz templom

NÁDOR JUDIT: *Kerámia rács, hallal*

KOCZOGH ÁKOS

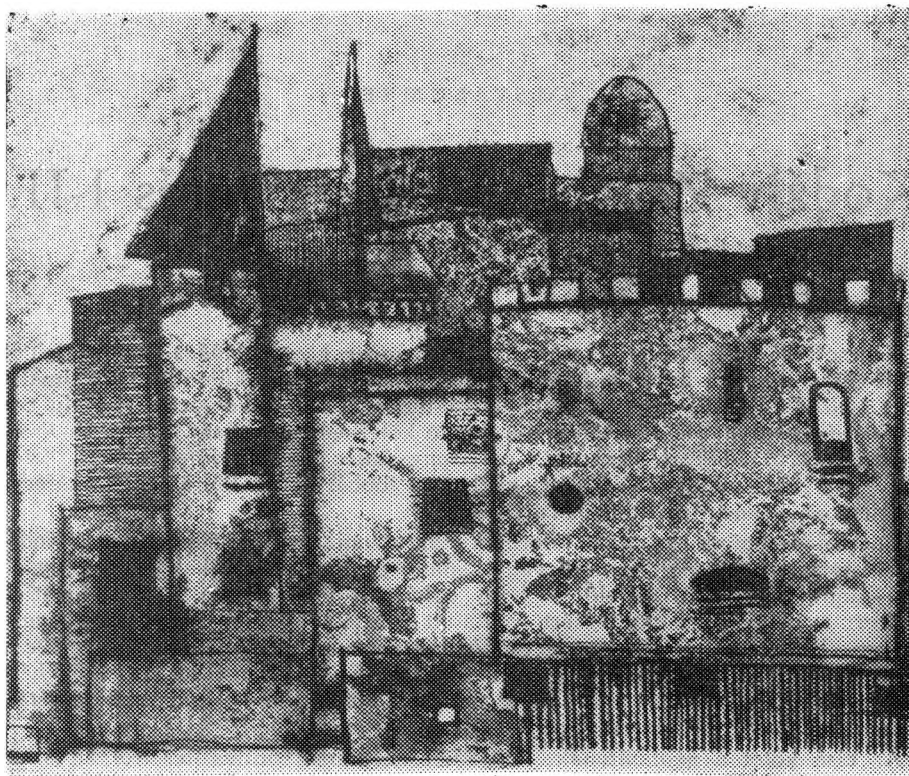
Nádor Judit és Erdős János művei Pécsett

Két fiatal művész első jelentős önálló bemutatkozásának voltunk tanúi, a pécsi Janus Pannonius Múzeum Rákóczi úti kiállítóhelyiségében. A tárlat egyéni vonása, nemesen egyszerű anyaga, tiszta hangvétele jelentős művészeti életünkben. Erre a kiállításra, alkotóinak szemléletmódjára nem találhatunk megfelelőbb meghatározást, mint ezt: **architektonikus**. Az architektonikus művészet az építő szerkesztésből, felépítésből indul ki, s ahogy egy épület sem ábrázol semmit, s nem fejez ki egyebet önmagánál, az architektonikus művészet általában véve sem kifejező és ábrázoló. Természetesen minden művészi megformálásnak van ábrázoló, kifejező és architektonikus jellege, de hol az egyik, hol a másik kap benne döntő szerepet. Tévedés lenne azt hinni, hogy az architektonikus szemlélet kizárja az embert. Nem, hiszen magában egy épületben is társadalmak, közösségek ízlése, igénye, szándéka, tudása, térérzéke, színérzéke kap művészi megformálást.

Nádor Judit és Erdős János művészetének közös vonása az architektónia. Azt jelenti ez, hogy hűvös értelemmel, számító szerkesztéssel építik képeiket, szobraikat, plasztikájukat? Nyilván nem. Kétségtelenül hiányzik belőlük a romantikus elragadtatás, az impresszionizmusnak csupán felületet érő lírája, de ők sincsenek líra és érzelem nélkül. Csak az eszközei mások. (Ne feledjük: Goethe az építészetet megkövült zenének nevezte, s az architektonikus művészet az építészetből született.)

Figyeljük meg Erdős Jánosnak azt a sor sajátos technikával készült grafikáját, melyek épületekre, hidakra, másutt kerítésekre, palánkokra emlékeztetnek. Két színnel: feketével és fehérrel él, azonos papíron feketével, s mégis: mily színesek ezek a szinte miniatűrának mondható apróságok! Valóban más-más színűek lennének? Nem, de azok a síkok, melyek e kis grafikákat képezik, térben olyan viszonyban vannak egymással, hogy eleve szuggerálják a mélységet és magasságot. Erdősnek még vigyáznia kell, hogy mivel térformákról beszél, mivel hatalmas kötömbök illúzióját kelti, sohase lebegtesse azokat, adja meg minden irányú kiterjedésük igazolását. Annál inkább érénye viszont, hogy ezekbe a méretre kicsi képekbe is erőt, feszültséget tud sűríteni. Hogy megnőnek, mennyivel nagyobbak látszanak, mint amekkorák valóságban!

Az erő, nyugalom jellemzi Nádor Judit pyrogránit és chamotte térplasztikáját, vázáit is. S ez ismét nem zárja ki, hogy fali rácsaiban, domborműveiben ne legyen eléggé játékos, eleven. Mint Erdős Jánosnak a grafikában, Nádor Juditnak a pyrogránitnál sem áll két színnél több a rendelkezésére. S mint Erdős az építmények

ERDŐS JÁNOS: Ház

eredeti tapasztalati látványától, ő is elszakad valóságos ihletőitől, halaktól, baglyoktól. A kitapintható valóság szerkezeti elemeiből indul el. A halnál például megtartja a test, az uszonyok, szem szerkezeti egyensúlyát, de mivel nem halat akar teremteni, amit a természet már egyszer tökéletesen megalkotott, hanem térformát, szobrot, – elég, ha a szerkesztés törvényeinek engedelmeskedik. És milyen szigorú törvények ezek, milyen hamar rajta lehet kapni a sarlatánokat! A szerkesztés matematika, geometria, s ami mégis érzelmileg is gazdaggá teszi Nádor Judit kemény, szinte rideg anyagból formált plasztikáit, az az üregekben, a negatív formákban ülő sejtelem, körvonalak enyhelyes lekerekítése, árnyak és fények szelíd játéka.

A szálkás rigedségnek és a megbékítő kerekdedségnek valami sajátos egysége jellemzi Nádor Judit alkotásait, s ezek a végletek megvannak a pyrogránit egyszerű, érdes faktúrája és mázas cserepei melegsége között is. Elmondhatjuk ezt Erdős Jánosról nemkülönbén. Egyik falon kötömbök szűrkesége, szembe vele színes, dekoratív lapok, vagy éppen monotípiával készült már-már impresszív hangulatú képek. Erdős János az építészettől indult útjára. Nádor Judit a Porcelángyár tervező műhelyéből. Mindkét iskola alkalmas arra, hogy tanulságaikkal, lehetőségeikkel élve ki- nőjön ez a kiállított anyag kamara-jellegéből, s az a lelkiismeretesség, gondosság, munkaszeretet, ambíció, mely nevelője volt, nagy s egyetemes értékű alkotásokra ösztönözze továbbra is mestereit.

KÖNYVEKRŐL

OLSVAI IMRE

Kodály Zoltán: Visszatekintés I-II.

Összegejtött írások, beszédek, nyilatkozatok

Kincset érő két kötettel gazdagodott a magyar közművelődés: együtt jelentek meg Kodály hazai és külföldi folyóiratokban elszórt írásai, különböző alkalmakkor tartott beszédei. A *Visszatekintés* felöleli a tudós és a nemzetnevelő Kodály egész életművét (kivéve három nagylélegzetű, önálló kötetként megjelent művét: az *Erdélyi Magyarság*-ot, *A Magyar Népzene*-t és *Arany János népdalgyűjteményé*-t). Értékét emeli, hogy több, eddig csak idegen nyelven s jobbra csak külföldön hozzáférhető írás elsőízben jelent meg itthon, magyarul.

Nagyközönségünk egy része jóformán csak a zeneszerző és népdalgyűjtő Kodályt ismeri (azt is felületesen), keveset vagy semmit sem tudva arról, hogy Kodály egyszerre tudós, művész és nevelő, és hogy e hármas tevékenység elválaszthatatlanul összeforrt a magyar zenekultúráért folytatott küzdelmében. Ő maga írja bevezető soraiban: „*Félbenmaradt nép lantosa csakhamar ráeszmél, hogy időnkint le kell tennie a lantot és »pueros elementa docere«, ha megértésre vár. Így voltam én is: fél kézzel lantos, másikkal néptanító, kubikos, téglahordó, pallér, orvos, ami csak kellett, és szerettem volna minden egyéb lenni, amire csak szükség volt.*”

Az első kötet a néptanítónak, kultúránk orvosának erőfeszítéseiről ad számot *A zene mindenkié* címmel. Alapeszméje: a zene gazdagabbá, boldogabbá, tisztultabbá tesz; minden embernek joga van a muzsika áldásaihoz. A műzenének tehát el

kell jutnia a töle eddig elzárt néprétegekhez, a népzenenek pedig el kell foglalnia helyét a nemzet tudatos művelődésében, írott kultúrájában. De mi áll ennek útjában? Miért vagyunk „félbenmaradt nép”?

A millenniumi „boldog békeidők” felszíne mögött értelmiségünk legjobbjai a társadalmi, nemzeti, kulturális bajok egész szövevényét látják meg. Szakadékok tátong zenei műveltségünk és kultúránk többi ágának szintje között, illetve a mi zenekultúránk és a fejlett nyugati nemzeteké között. A magyar társadalom három elszigetelt részre szakadt: csak egy igen szűk felső réteg él az európai műzene klasszikus értékeivel; egy nagyobb középső réteg minden zenei tápláléka a cigánnyal kísért népies műdallamvilág. A harmadik és legnagyobb lélekszámú csoport, a parasztság részint ugyan sokat átvett a középső rétegtől, részint azonban senki mástól nem hallható zeneanyagot is őriz, melyet a másik két réteg egyáltalán nem ismer. A komoly zene társadalmi igénye oly szűk, hogy tanult muzsikusaink javarésze csak külföldön élhet hivatásának, így a szegény kicsi Magyarország előbb kitaníttatja, majd gazdag idegeknél ajándékozza tehetségeit.

Ögörög, anqol, francia és olasz példákon bizonyítja Kodály: a zenét is magába foglaló harmonikus műveltség, az énekekkel-zenével nap mint nap élő társadalom (s ennek előfeltételül: az általános kottaolvasási készség), a népzene műzenévé érlelő homogén nemzeti kultúra nem elérhetetlen ábránd, hanem történelmi valóság. Nekünk sem lehet más célunk. De amennyire világos és egyszerű a cél, annira nehéz és hosszú a hozzá vezető út. Háborúkon, megszállásokon, kedvezőtlen körülményeken felül még művelődésünk gondnokainak megnemértése, közönye, gáncsoskodása is késlelteti vagy akadályozza az éneklő, zeneszerető Magyarország születését. Zenei köznevelésünk kodályi programja sokban Dévavár balladái sorsára emlékeztet: ami az egyik illetékes jóvoltából egyideig épülhetett, azt a következő intézkedők lerontották. És bár a hatvan év előtti állapothoz képest valamicskét előre csmoottunk, még előbbre lehetnénk, ha Kodály intését kezdettől fogva, lépésről-lépésre valóra változtatták volna...

Világosan és koncentráltan rajzolódik ki Kodály többi működési területe a második kötetben, hála a szerkesztő tárgyköri szerinti csoportosításának.

Bartókkal együtt végzett tudományos munkája világviszonylatban is korszakalkotó. Azzá teszi hat tényező egymásba fonódása. Mégpedig: közvetlenül, személynesen az eredeti forrást, magát a német tanulmányozzák. Gyűjtésük tehát néprajzilag hiteles. A hallottakat változtatás nélkül nyomban leköttázzák, így anyaguk zeneileg is hiteles. Sajátjukon kívül mindenki másnak hiteles és hozzáférhető gyűjtését is bevonják vizsgálataikba (ehhez a nem-zenész folkloristák – például Vikár Béla – fonográf felvételeit is végig lejegyzik). Mindenfajta megállapítást nagy anyag elemzése és összehasonlítása után fogalmaznak csak meg, ezért előbb rendszeres sok évi munkával számtalan faluból rengeteg adatot hoznak össze (az ötfokú hangsor létét és jelentőségét például 1907-ben fedezik föl, de csak tíz évvel később, újabb adattömegekkel alátámasztva hozzák nyilvánosságra; a százötven erdélyi dallamot száznál több falu kétezre adatából válogatják ki). A finn Ilmari Krohn úttörését továbbfejlesztve részletesen kidolgozzák népi dallamaink zenei elmezésének, osztályozásának rendszerét, így – de csakis így – derül fény népzeneink ismeretlen vagy félreismert tulajdonságaira. Betetözésül elvégzik az érintkező zeneidiómák összehasonlító vizsgálatát: Bartók főleg a szomszéd népek népzenejével, Kodály inkább a rokonnépekével, hazai népies műzenénkkel és írott zenetörténeti emlékeinkkel veti össze népünk dallamait. Ennek eredményeképpen tisztázódnak végre zenénk népi és nemzeti vonásai, illetve különböző más irányú kapcsolatai. Ezenfelül olyan zenetörténeti, irodalmi, verstani homályokra is fény derül, melyek elosztatására a nápdaltalan zenetudomány, vagy a dallamtalan népdalkutatás éppúgy nem vállalkozhatott addig, mint a zenei és néprajzi összefüggéseket lebecsülő irodalomtudomány.

Anyanyelvünk dolgában is fordulópontot jelent Kodály működése. Elsőként ébreszti figyelmünket a romlás jeleire élőbeszédünknek írásban ki nem fejezhető, „ze-

nei" oldalában: hanglejtésben, ritmusban, hangzók kiejtésében. Tollhegyére tűzi a szóhasználat és mondatszerkesztés kirívó magyartalanságait, pongyolaságait. Pedagógiai és zeneszerzői népdalfeldolgozásaiban jogaiba állítja vissza helyesírásunk ki-tagadott gyermekét: a köznyelvi zárt Ë-t.

Anyanyelvünk öre egyben nagy művésze is annak. Írásainak, előadásainak nyelve – éppúgy, mint zenéjéé – tömören kifejező, ércszavú, különleges zamatú magyar nyelv. A *Visszatekintés* – tudományos és pedagógiai értékén felül – irodalmi remekművek sora is.

Szűkszavúságukban sokatmondóak zeneéletünkről, elődeiről, kortársairól írott-mondott beszámolói. Néhány szóval egyszerre jellemez szerzőt és művet, előadást és közönséget. A stílus vagy produkció külszíne mögött mindig a belső értékekre figyel; ízlésben, ítéletben sosem szűkül egy irányzat korlátai közé. Egész Európára nyit kaput: a Rajnán túlra csakúgy, mint a Lajtán innenre. Ez óvja meg a másik végtétől is: nem zárkózik el a hazai, de idegen szellemű (vagy népzeneitől át nem itatott) művészi értékek méltatásától, ha azok valóban európaiak.

Különösen megkapóak és jelentősek Bartókról szóló megnyilatkozásai. „*Az igazság embere életében és munkájában rendkívüli felelősségérzetéről ismerhető meg. Ez megvolt Bartókban eleitől fogva*” – emlékezik barátjára és harcostársára. Életkoruk, elhivatottságuk, célkitűzéseik és munkájuk közelsége, azonossága folytán mindenki másnál tartósabb, szorosabb kapcsolat alakult ki köztük. Ezért mindenki másénál hitelesebben és átfogóbban ismerjük, látjuk őt Kodály szavain keresztül. Még ahol csak egy vonatkozásban foglalkozik vele, ott is a teljes Bartókot: művészt, tudóst, embert állítja elénk, zeneélet és magyar élet összefüggéseinek tükrében. Dolgok és célok gyökerére tapintva summázza önmagukról és róla: „*látva a falu népét, az ott hallódó sok tehetséget és friss életerőt, feltetszett előttünk egy a népből újjászületett, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket.*

Bartók diadalmas, végleges hazatérésének feltétele a zeneileg művelt ország. Ennek munkálására kell összehozni minden tényezőnek. Ha majd egykor azokhoz is eljut művészete, akiktől ered: a dolgozó néphez, s az megérti: akkor lesz magyar zene-kultúra, akkor lesz igazán boldog a nép!”

És ezzel bezárul a kör, visszaérünk Kodály alap gondolatához. Egész országra, egész társadalomra kiterjedő hatévtizedes tapasztalatának mottója: népből való újjászületés nélkül nincs nemzet, zenekultúra nélkül nincs igazán boldog, művelt nép. Honnét kezdjük és hogyan jussunk oda? – erre tanít a *Visszatekintés*.

Derekas munkát végzett Bónis Ferenc szerkesztő az anyag felkutatásával, elrendezésével, jegyzetelésével, továbbá a művek jegyzékének és a névmutatónak összeállításával. Az olvasó még teljesebb tájékoztatása céljából hasznos volna kiegészíteni a későbbi kiadásokat a következőkkel:

1. Viták, bírálatok „másik oldalának” jegyzetben közlése (úgy, ahogy Litkey Menyhért: *Felvilágosítás-áé*). Kodály megjegyzései, viszontválaszai csak így érthetők egészen.

2. Ha a névmutató változott nevük helyén közli azokat is, akik bent a szövegben – részben vagy kizárólag – eredeti nevükön szerepelnek (*Róthkrept lásd Mátray, Schedel lásd Toldy*), akkor a „Tizenhárom fiatal zeneszerző” egyike helyesen: *Deutsch Antal lásd Doráti Antal*.

3. Az olvasó igen hálás lesz, ha megtudja: Kodálynak mely dalait énekelte Basilides Mária a Nyugat-Barátok Körében tartott „Vallomás” alkalmával.

A vélt, vagy sajnosan-való keresletnek talán megfelel az 1640-es példányszám. De a *Zene Mindenkié* ügyének nem. Mert a *Visszatekintés*-nek ott a helye a magyar-lakta terület minden falujában, iskolájában, könyvtárában. Reméljük, mielőbb oda kerül.

Monográfiák XX. századi magyar festőkről

A távolabbi és közelebbi múlt, valamint napjaink legjelentősebb külföldi és magyar festőművészeinek és szobrászainak pályaképét rajzolják meg „A művészet kis-könyvtára” sorozat kötetei, amelyek korábban a Képzőművészeti Alap Kiadója, egy idő óta pedig a Corvina gondozásában jelennek meg, átlagosan hat-nyolcezer példányban. Az 50. kötetke megjelenésekor a JELENKOR-ban cikk foglalkozott a sorozattal (1964/8. szám); azóta újabb húsz kismonográfia jelent meg Peruginóról, Hogarthról, Maillolról, Maserelről, Georges Rouault-ról, Székely Bertalanról, Koszta Józsefről, Fónyi Gézáról s más alkotókról. A következőkben hadd mondjuk el néhány észrevételünket a kis-könyvtár 55., 56., 58., 63. és 70. kiadványáról; bizonyos egyoldalúsággal választottuk ki ezeket: mind az öt századunk egy-egy prominens magyar festőjének életművét tekinti át...

*

Az öt magyar festőművész közül időrendileg az első *Nagy István* (1873–1937), akiről *Pap Gábor* fiatal műtörténész írt tanulmányt. Nagy István egyike volt a nagy alföldi realista festőknek; bár Lyka Károly, Surányi Miklós, Kosztolányi felismerték Nagy István művészi rangját már a festő életében, kortársainak zöme – beleértve a legkülönb műtörténészeket is –, mégsem becsülte őt érdeme arányában. Kállai Ernő „Új magyar piktúra” című könyve (1925) nevét sem említi, a később mártírhalált halt Péter András „A magyar művészet története” című munkája (1930) szintén nem, – Genthon István 1935-ben kiadott értékes könyve („Az új magyar festőművészet története”) is csupán hat és fél sort juttat a művésznek. A figyelem inkább halála után fordul Nagy István munkássága felé. Dési Huber István, a szocialista világszemléletű festő ekkor írja róla szép tanulmányát a kolozsvári „Korunk”-ba, s a hivatalos művészettörténetírás is pótolni igyekszik mulasztását: dr. Nagy Zoltán könyve („Új magyar művészet”, 1941) már részletesen és nagy melegséggel méltatja Nagy Istvánt.

Pap Gábor feladata nem volt könnyű. Munkáját egyrészt az a körülmény nehezítette meg, hogy a sokat vándorló művész életrajzát mindmáig meglehetősen hézagosan ismerjük, másrészt Nagy István rendkívüli termékenysége, a munkái közötti nagyfokú kvalitásbeli ingadozás és a forgalomban lévő nem hiteles „Nagy István-művek” tömkelege teszi küzdelmessé a kutató tevékenységét. Középszerű és gyenge eredeti művek, valamint hamisítványok seregéből kellett tehát Pap Gábornak kiválasztani a mester autentikus és java munkáit; a feladat teljes mértékben sikerült. A kis könyv szövege és képanyaga egy szűkszavú, sallang- és konvenciómentes, a falu népét és a magyar tájat nagy drámai erővel és szuggesztivitással ábrázoló festőt mutat be. Pap Gábor joggal írja, hogy „Nagy István európai színvonalon teremtett izzig-vérig magyar piktúrát”, és hogy életművét „izgalmasan korszerűnek érezzük ma is”. Néhol azonban a lelkesedés könyve hőse iránt kissé elragadja a szerzőt, s ilyenkor patétikus szavak és szuperlatívuszok tolnak a papírra: „magányos óriás” (ez a megjelölés Csondváryra, Mednyánszkyra, Gulácsyra, Egryre stb. éppenúgy ráillik, s ha egy epitepon ornans sokakra érvényes, akkor már használatának nincs nagy létjogosultsága); „egyik legnagyobb talánya a magyar művészettörténetnek”, s a Bartók–Kodály-pár-

huzam említése is túl sok művészünkkel kapcsolatban elhangzott már... (Kállai Ernő a korai, expresszionista Bernáth Aurél képeit hasonlította össze Bartók muzsikájával, Dutka Mária Bartók és Czöbel Béla festészete között fedezett fel rokonságot stb.)

E néhány kisebb kifogásunk ellenére azt kell megállapítanunk, hogy Pap Gábor értékes és találó jellemzést nyújtott Nagy Istvánról, az emberről és a monumentális tájképek, gyengéd szeretettel ábrázolt parasztleányok, barázdált arcú béresek és pásztorok mesteréről. Szépen állítja bele Pap Nagy Istvánt kora művészetébe. Mednyánszkyt, Egry Józsefet, Tornyait, Rudnay Gyulát jelölve meg Nagy István szellemi testvéreként. „A mester jelentőségéhez méltó, nagyszabású Nagy István-monográfia” megírását – amelynek szükségességéről a kis könyv legelején szól a szerző – ezek után elsősorban éppen Pap Gábortól várjuk.

*

A „Nyolcak” csoportjának legszínesebb, legegységesebb érdeklődési művésze talán Berény Róbert (1887–1953) volt; róla *Szij Béla* könyvecskéjét olvashatjuk. Berény érdeklődött a matematika, filozófia, szépirodalom, természettudomány, technika, a freudi mélylélektan, a szociológia iránt; kitűnően muzsikált, sőt zenét is szerzett; olykor művészetelméleti írásai is megjelentek. Túlzás nélkül állítható, hogy „uomo universale” volt. Munkássága nem volt válságoktól és megtorpanásoktól mentes; legmaradandóbbak – érzésünk szerint – 1910 körüli, Cézanne művészetének jegyében fogant alkotásai („Csendélet kancsóval és gyümölcsökkel”), valamint 1928/30 körüli alkotásai: „Nő zöld szobában”, „Csellózó nő”, „Füst Milán portréja” stb. Kései munkái a művész elernyedését és fiatalabb kortársa: Bernáth Aurél stílusának túlzott követését mutatják.

Berény Róbert, mint nagyszerű rajzolóművész, plakáttervező (1919-es „Fegyverbe! Fegyverbe!” plakát) és reklámgrafikus is az elsők között áll. Teljes mértékben megértette az üzleti (és a politikai) plakát, valamint a reklám lényegét, amelyet Kaszák Lajos „Tisztaság könyve” című munkájában – több mint negyven évvel ezelőtt – máig is érvényesen így határozott meg: „Minden hangulati nűanszírozás vagy illusztratív bőbeszédűség ellenkezik a reklám lényegével, – gátlója a rögtöni hatásnak és a meggyőző szuggesztiónak”. E felismerés jegyében születtek meg Berény plakátjai, amelyek őt e műfaj klasszikusává tették.

Szij Béla – aki a „Művészettörténeti Értesítő”-ben, a „Művészet”-ben s egyéb folyóiratokban már korábban is több tanulmányt szentelt Berénynek – a korabeli kritikákon (Böloni, Elek Artúr) kívül az élő kortársak (Lesznai Anna költő, Orbán Dezső festő) visszaemlékezéseit is felhasználva élettelijs portrét adott erről a rokonszenves, nagytehetségű, mélyen kultúrált, ha művészi produkciójában nem is mindig egyenletes színvonalú művésztől.

*

Az elmúlt év őszén töltötte be élete 70. esztendejét *Barnáth Aurél*, akinek eddigi pályájáról régi hívének: *Genthon Istvánnak* tollából kaptunk rövid összefoglalást. A könyvecske oldalain Genthon ihletetten, emelkedetten ír a 20-as évek végén, a 30-as évek első felében keletkezett Bernáth-mesterművekről („Hegedűművésznő”, „Vénusz”, „Hegedűtökös csendélet”, „Sárgakabátos önarckép”, „Terasz” stb.); e művek mindegyike egy zárkózott, melankolikus alkatú művész páratlanul érzékeny színskultúráról tanúskodó látomása. Az utolsó húsz-huszonöt év Bernáth-képeiről is nagy elismeréssel szól Genthon, a reprodukciók azonban – *ellentétben a szöveggel* – azt árulják el, hogy Bernáth e korszaka nem éri el az 1930 körüli periódus magaslatait. (Sejti ezt Genthon is, s ezért nem reprodukál olyan – egy időben sokat emlegetett – Bernáth-

kompozíciókat, mint „A munkásmozgalom kezdete az építőiparban”, a „Szőlőszedő ieány” vagy a „Balatoni táj tornyos villával”) Bernáthról, a szépiőről és esszéistáról (akinek azonban nem annyira Csonváry-pamfletjét és a poszt-impresszionizmuson túllépő festői törekvések elleni heves kirohanásait, mint inkább Szinnyi-Merséről, Ferenczy Károlyról, Nagy Baloghrol s más művészekről írott finom tanulmányait érezzük maradandóknak) is nagyrabecsüléssel emlékezik meg Genthon.

A szerző műve befejező részében foglalkozik az ún. „Gresham-kör”-rel, e haladó polgári művészcsoporttal, – keresve, mi fűzte e művészeket össze, miben foglalható össze esztétikájuk lényege. Genthon – aki maga is tagja volt a Gresham-asztaltársaságnak – a „nagybányai szellemiség”-et jelöli meg összekötő kapocsként, s lényegében homogén együttesnek tekinti őket. A magunk részéről azonban úgy véljük, hogy a Gresham-kör művészeivel kapcsolatban egységes szemléletről aligha lehet beszélni. A „Gresham”-nek ugyanis volt egy „anti-avantgardista”, a modern francia festészettel szemben tartózkodást, sőt talán ellenszenvet tápláló csoportja; idetartozott Bernáth, a szobrász Pátzay, Berény, Szőnyi István. (Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy – Szőnyi kivételével – e kis csoport tagjai „renegát avantgardisták”, az *izmusok* egykori buzgó hívei.) A hangadók – egyrészt mint jó művészek, másrészt mint művelt, elméletileg képzett „pictor”, illetve „sculptor doctus”-ok – ők voltak a Gresham-asztalnál. Hozzájuk hajlott a művészeti írók közül Elek Artúr és Farkas Zoltán, a kisebb formátumú festők közül Jobbágyi-Gaiger, Elekfy Jenő, Basch Andor és mások. Volt azután a Gresham-en belül egy lényegesen *más esztétikát* valló, „École de Paris”-igazodású kis „frakció”; ide tartozott a XX. századi magyar festészet két robusztus egyénisége: Czöbel és a fiatal Barcsay. Ők távolról sem osztoztak Bernáthtal, Pátzayval a „Fauve”-ok, kubisták, konstruktivisták lekicsinylésében. S ott volt végül a maga útját mélységes következetességgel, művészi-emberi aszkézissel járó Egry József, aki nem volt sem „nagybányaias”, sem „párizsias”... A Gresham-kör *differenciáltabb értékelésével* – kis könyve minden érdeme és kerekedsége ellenére – végül is adósunk maradt Genthon István.

*

Rácz István egykor – mint egyetemi hallgató – a pécsi „Sorsunk” szerkesztésében Várkonyi Nándor egyik aktív segítőtársa volt, – *Gadányi Jenő* (1896–1960), az öt évvel ezelőtt meghalt kiváló festő pedig a pécsi, Forgács Hahn Erzsébetről elnevezett modern képtárban több reprezentatív művével van képviselve. Így különös figyelemmel olvastuk el az első Gadányi-monográfiát, amelyet Rácz István írt. A szerző igen jól ismeri a művész oeuvre-jét; Gadányival – a mester életének utolsó szakaszában – bensőséges baráti kapcsolatban állott. A szöveg lapidárisan foglalja össze ennek a zárkózott, közszereplést nem kedvelő, jobbára műtermében élő alkotónak életútját, beszámolva főbb témaköreinek (tájképek, virág- és egyéb csendéletek, női figurák, lovas kompozíciók, bibliai alakok) legemlékezetesebb darabjairól. A tanulmány stílusa – pár általánosságtól eltekintve – gondos; Rácz kitűnően illeszt be a szövegbe érdekes, sokatmondó részleteket Gadányi Jenő leveleiből és teoretikus írásaiból. Azt is megvilágítja Rácz, hogy kiket érzett Gadányi magához közel a közelmúlt és a jelen európai és magyar festői közül: Braque, Rippl-Rónai, a „Nyolcak” művészei, Vaszary János, Kassák Lajos, Barcsay, Bene Géza voltak ezek... A könyv lapozgatása közben eszembe jutott Márfy Ödön egy kijelentése, amely jelenlétében hangzott el a Számóca utcai Márfy-villában 1950-ben: „Három igazán számottevő művész van a ma élő magyar festők között: Egry, Czöbel és Gadányi...” Rácz kis könyve is azt igazolja, hogy Márfy nem túlzott akkor, amikor a modern magyar festők élvonalában helyezte el Gadányi Jenőt.

Gadányi Jenőné „Így történt” című könyve időközben a Magvető könyvkiadónál megjelent.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Gadányi-kötetke képanyagának összeállítása nem a legszerencsésebb, s nem ad egészen hűséges képet a művészről. Rácz István munkája után nagy érdeklődéssel várjuk a festő özvegye sajtó alatt lévő életrajzi művének megjelenését.

*

Vajda Lajos (1908–1941) fiatalon, harminchárom éves korában halt meg. Az elmúlt rendszer hivatalos kultúrpolitikája semmire sem becsülte művészetét, s még a liberális polgárság műgyűjtői (akik a „posztnagybányai” festők alkotásait oly szívesen vásárolták) sem vették észre kiválóságát, originalitását. De különösképpen még barátai sem figyeltek fel nemes, átszellemült, egyedülálló művészetére. „Nagyon elcsodálkoztam volna, ha megtudom, hogy néhány évtized múlva az egész társaságból ő bizonyul a legnagyobb értéknek, az ő hatása a legerősebbnek és ő lesz a mai magyar modernnek legendás őse”. (Vas István önéletrajzi írásából, „Kortárs”, 1964. évi 6. szám.) Másik jóbarátja, Zelk Zoltán is csak jóval később ismerte fel, hogy Vajda „csöndessége, látszólagos gyámoltalansága mennyi keménységet takart, milyen összeszorított fogú készülődést a Műre”. („Élet és Irodalom”, 1964. augusztus 29-i szám.) Az 1950 körüli esztétikai szkepszis azután „formalistá”-nak és „dekadens nyelvezetű”-nek tekintette Vajdát, s életművét gondosan véka alatt tartotta. (A Nemzeti Galériában különben *ma sem tűg képe*, s Pataky Dénes „A magyar rajzművészet” című könyve, amely 1960-ban [!] jelent meg, ennek a kivételesen nagy grafikusnak *egyetlen rajzát sem* tartotta méltónak a közlésre.) Az elmúlt pár évben végre megindult Vajda művészi hagyatékának komoly számbavétele. Négy írást emelhetünk ki – mint legértékesebbeket – a róla szólók közül: Bálint Endre festőét és Körner Éváét (mindkettő a „Valóság”-ban jelent meg), a sajnálatosan korán elhunyt B. Szabó Györgyét (ez az újvidéki „Híd”-ban látott napvilágot) s Mándy Stefániának „A művészet kiskönyvtára” sorozatban közreadott tanulmányát.

A konstruktivizmus, a kubizmus, a szürrealizmus, Klee és Picasso festészete, a magyar népi művészet és a szentendrei görögkeleti templomok szentképeinek szelleme, kisugárzása formálta ki Vajda művészetét, amely a Duna menti ősi szerb városka utcáiról, házairól és Corpus-airól készült, kristály-tiszta ceruzarajzaiban, bizarr fotomontázsaiban, halk, áhitatos koloritú csendéleteiben, „ikonos” képeinek varázslatos sorában, kései, elvont, Franz Kafka-elbeszélések félelmetes vízióit idéző nagy szénrajzaiban szárnyalt a legmagasabbra. A sors mindössze tizenöt évet bocsátott Vajda Lajos rendelkezésére, hogy életművét megalkossa. Ebből az életműből azonban nemzedékek sora fog táplálkozni, „örök virágzás sorsa” lesz az övé is, akárcsak Ady és a magyar kultúra többi óriásáé. Mándy Stefánia – Vajda baráti körének egykori tagja – könyvecskéjével kitűnő kalauzt adott az érdeklődő kezébe a Kállai Ernő által találón „pszichorealistának” megjelölt Vajda Lajos világa megismeréséhez.

RÓZSA LÁSZLÓ: *Demitizálás és ifjúság*
SZÖLLŐSY KÁLMÁN: *Ifjúság, könyvek,
könyvtárak*
KOLTA FERENC: *Eredmények és gondok*

RÓZSA LÁSZLÓ

Demitizálás és ifjúság

A paradicsommadár halála

Egy valamikor hallott keleti mese jut eszembe. A paradicsommadárról, amelynek szép, ékes tollát annyit dicsérték és csodálták. Amint repült a madár és ráhullottak az erdő fái között betűző fények, olybá tűnt az emberek szemében, mint egy jelenés. Beszéltek róla, verseket írtak dicsőítésére, festők versengtek, hogy ecsetükkel visszaadják pompás színeit, zenészek próbálták utánozni szárnyainak suhogását. Jött aztán a vidékre egy tudós, aki azt állította, hogy a paradicsommadáron nincs semmi rendkívüli: szemei gyengék, repülése össze se mérhető az erdő más ügyes lakóinak szárnyalásával, csőre és lábai gyengék, értelmi képességei közepesek. „Mert milyen is a paradicsommadár? Nosza, fogjunk meg egyet, én majd bemutatom nektek” – mondta gúnyosan. Az embereket először különös érzés fogta el, amint a tudós kezében figyelték az elfogott madarat. Az pedig gyors, határozott mozdulatokkal elkezdte kitépdesni tollait. Először gyönyörűsége farktollaitól fosztotta meg, majd sorban távolította el kék, zöld és piros pihéit a melléről, míg végül ott állt előttük egy szegény, kicsi, jelentéktelen és vakci állat a maga szánandó sikerületlenségében. Aztán gonosz diadalmas arccal felmutatta: „Ime kopaszon, amit ti dicsértetek, amit ti szépséges tüneménynek tartottatok.” És hiába repültek ezután is át a tisztáson a szép paradicsommadarak, a költők szégyellték dicsérni, a zenészek restellték utánozni tolla suhogását, a festők szeme előtt is az az esendő pőreség jelent meg, amit a tudós kezében pillantottak meg először.

Ez a keleti mese talán másnak is eszébe juttatja, miképpen próbálják ma nálunk egyesek a hamis politikai és társadalmi mítoszokkal együtt kitépdesni érzelmi világunkból, értelmünkéből az eszmények tiszteletét, a nemes pátoszt, a tiszta rajongást, mint korunk racionalizmusával összeegyeztethetetlen, idejétmúlt dolgokat.

A forradalom romantikája elszállt – mondják –, érzelmi izzása lelohadt, a magas hőfokú cselekvést a pragmatizmus váltotta fel, az ifjú nemzedék, amely a kapukat döngeti, nem fáklát és zászlót lenget a kezében, hanem várható életstandardját igyekszik számba venni. Státuszt keres a társadalomban, és státuszt keres a választott pályán. Oszt és szoroz, kiszámítja, mikor mire jut majd neki. Előre latolgatja, mikor, s miben kell megalkudnia, hogy megfelelő lakáshoz, beosztáshoz jusson, családot alapítson, kocsit vegyen, felküzdje magát a tehetősebb rétegek közé, amelynek határait az évenkénti külföldi utazás, a városi összkomfort és kapcsolatainak minősége szabja meg. Ha forradalomról, harcról, közéletéről, távlatokról hall, vállát rándítja, szája szögletébe ironikus mosoly költözik, s ha szenvedély és indulat támad is benne, ez az idősebb nemzedék politikai frázisai, képmutató, vagy általánosságba vesző szövegei ellen fordul. Ismeri a fizika legújabb felfedezéseit, a technika természetes környezet számára, a formulákat matematikai képletekkel tudja helyettesíteni, az elvek helyett a dolgok hasznossága perdöntő szemében. Elvek és személyek tekintélyét látta porbomlani, dühösen rombolja a bálványokat, a világot a gyakorlati racionalizmus és a filozófiai irracionális keverékének látja. Marx és Lenin „múlt századi zsenik” szemében, a jelen századot elméleti síkon legfeljebb a fermik, bohrok, heisenbergiek és landauk hatják át. Gyakorlatilag pedig az IBCM, a Ford, a Renault és a FIAT, s más ezekhez hasonló iparóriások terméke alakítják. Ha hisznek valamiben, az a tudomány integrációja, az elmék és gyártmányok versenye, a haditechnika abszurdumig való fejlődése, a világban kialakult félelmetes erőegyensúly tartókötele, amelyen ma az emberiség sorsa lebeg. A bonyolultabb világban bonyolultabbá válik az individuum, introvertáltabbá az egyéniség, ellenségesebbé és áthatolhatatlanabbá a környezet, gyorsabb ritmusúvá a lét: a feloldódás a zenei extrémításban, a szexuális csapongásban, az agresszív individualizmusban jön létre. A kor – mondják – megváltozott, s a forradalmak elragadtatott, üdvözülni kívánó tekintete helyett cinikus kis vigyort ragasztott az emberiség arcára odaát, a kapitalizmusban, és ideát, nálunk is, mert az életérzés, a világritmus itt is, ott is azonos emberi törvények szerint alakul.

A vád megfogalmazása

Aztán nemcsak a kor állítólagos életérzésének, belső és külső jegyeinek megváltozásáról szólnak, hanem a most induló nemzedék és az őket követők élményanyagáról, amelyben a taszító, közömbösítő és kiábrándító átélések dominálnak. Egy összeomlott politikai és ideológiai mítoszról beszélnek, s nem mondják ki, hogy mi ez, de körülrva is érthető, hogy itt a szocialista társadalom hatékonyságát kell kétségbevonni, hiszen annak gyakorlata messze elmarad az elméleti jóváindulások mellett. „Megalkuvó nemzedék”-ről írnak, azokról, akik a hatalommal együtt jöttek, és most puhák, erőtlenekek, görcsösen csüggenek egzisztenciájukon, konzervatív ellensúlyt alkotva a haladó gondolatokkal szemben. Akik maguk is részesei a személyi kultusz korszakának „vétkesek közt cinkos, aki néma” alapon, s most nem akarnak, vagy nem tudnak e következtetések legmélyére nézni.

Vannak, akik többé kevésbé kibontják ezt a koncepciót, mások csak célzásokban utalnak a nemzedék kiábrándulásának és pesszimizmusának okára, ismét mások anakronisztikus kiáltványok hangján szólítanak cselekvésre. Mindenesetre irodalmunk legfrissebb novellatermése, valamint az irodalmi határokon belüli szociológiai riportázs mintha itt találna meg a mai konfliktusok igazi gyújtópontját. Nem kívánok visszakanyarodni arra a vitára, amely néhány hónapja Sükösd Mihálynak a Valóságban megjelent esszéje körül (Értelmiség a küszöbön) robbant ki. Csupán azért hivatkoznék erre a cikkre, mert talán Sükösd fogalmazta meg legnyíltabban azoknak a nézeteknek a párlatát, amelyek ritkítottabban és gondolati rendszerezés igénye nélkül fellelhetők másoknál. Szívesebben utalok helyette Földes Annának a Kortársban megjelent kitűnő vitacikkére (Eszmények és illúziók). Tudniillik példait az utóbbi évek irodalmi alkotásaiból merítve bizonyítja, hogy az illúzióvesztés, kiábrándulás, a társadalommal való harmónia megbomlása mint az emberi-társadalmi konfliktusok kö-

zéppontja új, kötelező sablonként jelent meg. S mindez nem annyira a társadalmi valóság mélyén élő, mint inkább a szerzők személyiségében munkáló problémákat hozza felszínre. Más szempontból, cselekvően ragadva meg a témát, e gondolatkört érinti Vitányi Iván egy korábbi cikke is Húsz év távlatából a Valóságban. Őszinte önvizsgálatában egyszerre harcol a mítoszok ellen, s jól megkülönböztethető határt von a dezillúzionáltság és a reális történelmi látásmód közé. Ezzel nemcsak visszautasítja a mitizálás módszerét a magyar munkásmozgalom egy fontos korszakára vonatkozóan, hanem megmutatja azokat a mély lélektani-politikai-erkölcsi összetevőket, amelyek nélkül nem lehet megérteni egy korszak forradalmárainak hősiességét, harcuk természetét, cselekedeteik rugóit. Habár Vitányi itt a kommunista mozgalmon belüli torzlátással vitázik, argumentumai és mondanivalójának logikája szélesebb területekre is kiterjeszthető.

E józan, többsikű, lényegmegőrző véleményeket olvasva még inkább az jut eszébe az embernek, amit Engels az ifjú hégeliánusokról mondott, akik a mítoszok elleni fellépésük során mindent a teológiai és a vallási képzetek gyanújába kevertek, s mindenre a konzervativizmus bélyegét sütötték. „A legifjabbak megtalálták közülük a tevékenységükre legjobban illő kifejezést, mikor azt állítják, hogy csak a „frázisok” ellen harcolnak. Csak azt felejtik el, hogy e frázisokkal ők maguk is csupán frázisokat szegeznek szembe... Minden egyéb állításuk csupán további felcicomázása annak az igénynek, hogy ezeket a jelentéktelen felvilágosításokat világtörténeti felfedezésnek tekintsék.”

Sajnos ma is gyakran vagyunk így moralizálásokkal, kiáltványhangú felhívásokkal, cinikusan bölcseledő esszékkel, szorgos alaposság látszatát keltő tanulmányokkal, fontosnak ítélt és drámaian ábrázolt harmadrendű konfliktusokkal. És ezt nem sítymálva mondjuk, hiszen csak az ostoba nem érzi, hogy a jelenkor mit szegez a mellünknek, csak naiv ember remélheti, hogy nem kell kiszenvetnünk azt az ideológiai-politikai szintézist, amely közelebbi és távolabbi feladatainkban eligazít. Csak a szűklátókörű várhatja egyetlen, tévedhetetlen irányból, egy jól látható, mindig egyformán sugárzó világítótoronyból az új meg új felfedezést valóságunk jobb megértéséhez. Másrészt azonban egy nemzeti irodalom még rövid időre, még átmenetileg se fogadhatja el, hogy a lelki kiürülést, kiábrándulást tegye meg a szocialista társadalom főkonfliktusának. A marxista társadalomfelfogás ezt nem tudja és nem is akarja magábaolvasztani, mert ez nem fedi a valóságot, s egysíkúságával csak arra alkalmas, hogy ellenmítoszokat építsen kulturális-ideológiai életünkbe. Amilyen hibásnak és károsnak bizonyult az a mítosz, hogy társadalmunk konfliktusok és megrázkódtatások nélkül halad a szocializmusba, hogy a vezetők mindig makulátlanok, a tömeg mindig egyformán követ bennünket, hogy gazdasági módszereink tökéletesek, soraink megbonthatatlanok, terveink kétségbevonhatatlanok stb., éppen olyan tudománytalan, veszélyes a már említett ellenmítosz a „mindent élesen felismerő”, „illúziótól megfosztott” ifjúság és értelmiség elit útjának elkanyarodásáról.

Ellenkép, vagy valóságkép?

Mehetünk-e valamire azzal, ha mindazt, ami társadalmunkban, s benne az ifjúság lelkületében kavarg, alakul, változik, két ellentétes pólusba gyűjtjük, úgy érzékelte, hogy a küzdelem egzaltált szélsőségek alakjában zajlik. Drámai kiélések szempontjából persze a két pólussal való játék mindig hálás, bizonyos fokig szükség-szerű, amennyiben a valóságos ütközéseket – még ha a végső törés tragikumát rejtik is magukban – nem lehet és nem szabad semmiféle képlethez igazodva feloldani. De amikor több-kevesebb megfontoltság, nézetbeli rendszer, látásmód nyomul előre, amely szándékosan, vagy ismereteinek beszűkülése miatt kihagyja a helyét egy nemzedék aktív, eleven, eszményei szerint cselekvő tömegének, amikor a társadalmi tabló csak a két szélső végét ollózza össze, akkor halmozza bennünk az ellenállást, a bizalmatlanságot, a nyugtalanságot e látásmóddal szemben. Ha ezt az izgalmas generációt irodalmunkban csak a „sötét angyalok”, a „gerinctörésesek”, a „kiégett profé-

ták" reprezentálják, ha csak sorsuk ördögi köréből kitörni nem tudó, megutálkozó, fáradt, vagy szabad csoportok céltalan portyáira tömörült fiatalok mozognak az irodalom lapjain, akkor ezt nem lehet „jóvátételnek" felfogni a sokéves mitizálás, a papírhősök és sablonfigurák ellenében. Ellenkép – de nem igazi kép. Valami a valóságból, de nem igazi, összetett arca ennek.

A pozitív hős iskolás számonkérésének korszakán régen túljutottunk, s inkább semmit, mint mesterséges „ellensúlyokat", amelyek nem szolgálnak másra, mint lektorok és kiadók megnyugtatóására. A kérdés lényegén azonban, vagyis azon, hogy a mítoszok lebontásával egyidőben ne rakjunk falat ellenmítoszokból – ezen egyáltalán nem vagyunk túl.

Az önmagát túlélő mítosz

Kettős fonáság létezik persze, mert a mitizálás nemcsak ebben az értelemben élte túl önmagát. Iskolai történelemtanításunk, az erkölcsi nevelés, a KISZ-ben folyó nevelőmunka még sok helyen görcsösen ragaszkodik a személyi kultusszal összenőtt, hatástalannak bizonyult nevelési sarktételekhez. Néha képtelen őszintén, bátran közölni az ifjúság lelkivilágához, gyötrő kérdéseire, társadalmi, anyagi gondjaihoz, s a korábbi nemzedékeknel kétségtelenül élesebb kritikai látásmódjához. Kiürített várakat véd olykor, közhelyeket és sablonokat görget maga előtt, sajátmaga válaszait hajtogatja anélkül, hogy meghallgatná az ifjúság kérdéseit. Ínycsiklandozó erkölcsi táplálékot kínál, kódexeket dolgoz ki, közhelyekkel tömi tele a KISZ szeminárium kiadványokat, az olvasókönyveket, a tankönyvek szemelvényeit, az osztályfőnöki órák kötelező témáit. A kurta, habozó, kitérő válaszok, a jelen és a közelmúlt eseményeiről, a bőbeszédűség a távolabbi múlt ecsetelésében – szinte általános panasz. Néha bizony egyetlen receptnek tekintik, hogy politikusabb, edzettebb lelkületet formáljanak, s közben az ideológiai nevelés során kulisszákból és kellékekből építik fel a múlt színpadát. Ezen a színpadon végletekig egyszerűsített jelképek mozognak: bilincstörő hősök, forradalmár fenegyerekek, dantoni ékesszólású néptribunok, s velük szemben a hatalom kiélt, elpuhult, sunyin rettegő gazdái – festék és naftalinszagot árasztva magukból. ... És utána panasz, türelmetlenség, hogy a fiataloknak ettől nem támadnak emócióik, nem ébred fel bennük a szenvedélyes azonosulás a hősökkel, nem érzik a tegnapi harcának kontinuitását a mával.

A fiatalok pedig mire használják mindezt? Oktató-szemléltető tábla gyanánt, módszertani segítségnek, hogy megírhasák vizsgadolgozatukat, és a szóbelin hűségesen visszaadják a megfelelő formulákat. Közben magukra maradnak saját kérdéseikkel, rájönnek, hogy azokat kelletlenül fogadják, kényelmetlenségeket okoznak velük, s ezért megtanulnak illedelmesen kérdezni. Vagy esetleg nem tanulnak meg, lázadoznak, gúnyorossá lesznek, elhidegülnek nevelőiktől.

Tény, hogy számos iskolában, KISZ szervezetben még nem fogták fel teljes súlyában, hogy mindez a formalizmus jegyeit viseli magán, tartalom nélküli burok; a nevelés súlyos lemaradása az élettől, a nevelő elszakadása a rábízott ifjú nemzedéktől. Aztán a mértéktelen ökonomizmus! A mozgalmi-társadalmi tevékenység leszűkítése ennyi meg ennyi termelési százalék elérésére, ilyen meg olyan felajánlásra, ennyi és ennyi újításra, társadalmi munkaórára. Mert hiszen ez az ami „mérhető", látható, követhető, ez konkrét hozzájárulás a szocializmus építéséhez, s nem olyan megfoghatatlan, mint egy izgalmakat gerjesztő vita. S ráadásul így nem bukkannak felszínre azok a tájtékok, amelyek minden szellemi, ideológiai tisztulás elkerülhetetlen velejárói.

Márpedig nem volt még az emberi történelemben olyan generáció, amely eszmélése közben ne szenvedett volna attól, hogy a világ nem azonos az eszményekkel, ne kínoztta volna a vágy, hogy önmaga járjon utána a készen kapott ideák és premiszszák érvényének, hogy elégedett legyen azzal, amit lát, s tökéletesnek fogadja el. És ez alól nem kivétel a szocialista forradalomnak az a nemzedéke sem, amely érzi a befejezetlenséget, azt, hogy a tulajdonviszonyok forradalma után még hosszú-hosszú

Idéig zajlik az emberi kapcsolatok, az erkölcs, a kultúra forradalma. Még feszültebbé teszi ezt az ellenmondást az előbb említett hiba, hogy duzzadó tájékozódási igényét nem veszik kellően figyelembe sem az ifjúsági szervezetben, sem az iskolában, s hogy a pedagógia és az erkölcsi nevelés úgy mutat rá az ideákra, a szocialista erkölcsi kívánalmakra, mint e társadalom már általánosan érvényesülő igazságára. A híd egyik pillére az eszményekre, a másik a valóságra épül. De hogyan kell átjutni egyiktől a másikig, mi az, ami kapcsolatot teremt a kettő között – erre nem kap mindig megnyugtató feleletet. Magát a szocialista társadalmat egy olyan automatának gondolják némelyek, amelynek természetesen és magától értetődően kell termelnie a szocialista tudatot, s ehhez elegendők az ifjúsági táborok, kollektív munkák, termelési versenyek, brigádok. Ez a nevelési automatizmus kielégíti az apologetikus igényeket, de alkalmatlan arra, hogy a valóságos körülményekre készítsen elő. A híd két pillére között nincs megnyugtató átívelés, s a nevelés gyakran a mitizálás törekény palóját rakja a fiatal nemzedék lába alá.

Pedagógusok és bátortalanabb ifjúsági vezetők néha megriadnak a való élet tapasztalatai és a szocialista eszmék nyers szembesítésétől, amelyet ifjúsági ankétokon, szűkebb vitákon hallanak. Gondoljunk csak azokra a fiatalokra, akik nem tudnak készségeiknek és képességeiknek megfelelő feladatot kapni munkahelyükön, holott már az úttörőfoglalkozáson megtanulták, hogy a társadalom alapelve a „mindenki képességei, mindenki munkája szerint”. Gondoljunk azokra a fiatal nőkre, akik tapasztalják, hogy a nemek egyenjogúsága a munkában sok helyen csak papíron van meg; a pályakezdőre, aki tapasztalja a protekcionizmus erejét; a fiatal jogászra, aki látja a korrupciót, az újtóra, akinek idegőrlő harcot kell folytatnia javaslatának elfogadásáért. Gondoljunk arra, mennyi a csarkodást, egzisztenciaféltést, megalkuvást és elvételenséget lehet ma még tapasztalni.

A politechnikai nevelés több-kevesebb sikerrel már felkészíti az ifjút arra, milyen is lesz a gyár, a műhely, ahol dolgozni fog, mennyi szorgalom, tudás kell egy szakma elsajátításához. De sokkal kevésbé készítik fel arra, hogyan kell helytállnia ebben a társadalomban, miként kell harcolnia, mit kell megoldania. Sokkal kevésbé készítik fel arra, hogy kell eligazodnia a társadalmi és politikai nézetek között, s miként kell kitartania céljai mellett. Azaz a célok objektíválódása közben hogyan őrizheti meg szocialista eszményeit. Emiatt aztán gyakori a fiatalok körében a valóság és eszmény *naïv* szembesítése, a meghökkenés, a törés és céltalansági érzet.

Mindez élő, feszítő kérdése társadalmunknak. Ábrázolni e konfliktusokat, gondolkodni megoldásukon, vitázni a módszerekről – nagyon is fontos. Demitizálni a pedagógiában, a történelemtanításban, az ifjúsági mozgalmi nevelésben – szükséges. Viszont eltúlozni, kinagyítani, főleg egzaltált megjelenési formáikban mutatni az egyén és társadalom, az idős és fiatal generáció konfliktusát egyenlő egy ellenkező mitizálással. Ez a túlzás néha teret enged az ernyedtségi érzésnek, az eszmei nihil vizícinak is, leszámol a pátosszal, mosolyognivaló, elavult fogalomként értelmezi a lelkesedést. Márpedig elveszett lenne az a társadalom és sorvadásra ítélt az a nemzedék, amely túrné, hogy szétomlasszák hitét, lazítsák önbizalmát és porbarántsák eszményeit.

Időszertlenül-e lelkesedni?

Volt időszak, amikor csaknem lehetetlennek látszott folytatni a társadalomszondázásnak azt a módszerét, amelynek segítségével a regény, a szociográfia, a filmművészet lenyúl a felszín alatti rétegekbe. Ma ilyen korlátok nincsenek, s az irodalom, a művészet bőségesen él ezzel a lehetőséggel. A szociográfikus és dokumentumjellegű alkotásokat szereti a közönség, a művész számára pedig a kifejezés új lehetőségeit, a tartalom konkrétabbá tételét jelenti. Ezek az alkotások eddig is rendkívül értékes adatokat, tényeket, megfigyeléseket hoztak napvilágra – néha éppen olyan területekről, amelyeket előtte rendben lévőnek hittünk. Am itt is jelentkezik néha az a mértéktelen igény, hogy a megfigyelt tényeket feltétlennek és általánosnak ismer-

jük el, s azokhoz mérjük az egész helyzet megítélését. Ez az igény – gyakran úgy érezzük – kapcsolódik egy ideológiai-politikai koncepcióhoz is, s már tényeit is eleve ehhez csoportosítja. Arra a koncepcióra gondolunk, amely mindent lazának, álhatatlannak, elégtelennek tart, amelyben minden esetleges és siváran berendezett. Igényük néha odáig terjed, hogy a megfigyeléseket ne vessük alá a marxizmus-leninizmus rendszerező-ötöző tudományának. A szondázás azonban a produkált tények ellenére is ilyen esetekben eleve kialakult nézetek megerősítését szolgálja. Láttunk ilyet a személyi kultusz idején is – fordított előjellel. Szociológiai műszóval élve, megfelelő talajban kell szondázni, és az eredmény az előre megoldott képletet igazolja. A személyi kultusz idején így igazolta a megfelelő tételeket a statisztika, a riport, a regény, a gyári gyűlés, vagy a lakótelepi látogatás. Ma mintha ellenkező előjellel tennék ugyanezt egyesek, amikor „eredeti” megfigyeléseket tesznek az ifjúság körében.

Hangsúlyozom, nem a feltárt tények nem tetszenek. Legyenek bár esetenként megdöbbentőek, vagy riasztóak, hiszen elnyúlhatunk ezekért akár a kriminalisztika határáig – a tények akkor is tények maradnak. Hanem a tények önkényes csoportosítása, a világnézeti-politikai kódosítás kifogásolható. Az a türelmetlenség és vádaskodás visszatetsző, hogy aki másként látja, az gyáva, lusta, hatalomszolgája. Hogy a megtisztulás csak az ő kútjaikból várható, mert más kutak zavarosak, vagy kiapadtak. Az ironia kelt bizalmatlanságot, amely a keletkező új értékek felmutatóit éri, akik számot adnak arról, hogy az emberekben pátosz, lelkesedés, bizalom munkál, sőt alapvetően ez határozza meg a mai életet. Milyen hamar vetik szemére az ilyen szerzőnek az apologetika vádját!

Illúziókat, hasztalan ábrándokat nem védünk, de nem mondhatunk le arról a szenvedélyről, amely az embert mindig sarkallta amikor átalakító nagy tetteket hajtott végre. Ez erősítette, emelte fel, keményítette meg az embert nemcsak az egyéni lét harcában, hanem a tudatos társadalmi küzdelemben is. Ez a szenvedély külsőséges alakjaiban ma kevésbé jelenik meg. De benne van és benne lehet a közgazdasági kutatásokban, a művészi alkotásokban, az élni akarásban, sőt a mindennapi munka szürke tömegében is. Ha ez frázis – akkor minden frázis. Ha ez időszerűtlen romantika, akkor a valóság csak sötétlenül, füstertelenül létezik. Ha ez kiveszett az ifjúságból, akkor teljesen meg kellene változtatnunk fogalmainkat. De erről szó sincs. Sokkal inkább arról van szó, hogy számtalan változást, tökéletesítést tudunk elképzelni társadalmunkban. Csak egyet lehetetlen elképzelnünk: a mítoszok és hasztalan ábrándok lebontása közben helyeselni az eszményrombolást.

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

Ifjúság, könyvek, könyvtárak

Az ifjúsági irodalomról szóló vitában eddig főképpen a pedagógia és az irodalom szakemberei hallatták szavukat. Én a gyakorlati könyvtáros véleményét mondom el, hiszen az ifjúsági- és gyermekirodalom, valamint a gyermek és ifjúsági olvasók problémája könyvtáraink alapvető fontosságú gondja.

A legsúlyosabb probléma a könyvhiány, amely jelentkezik darabszám szerint is, de fajta szerint a helyzet még rosszabb. Állításom egy kis számvetéssel rögtön igazolható. Egy felnőtt átlagban elolvas évente 20 könyvet. Egy gyerek ennek kétszeresét, hozzávetőleg 40-et. Ha feltételezzük, hogy a gyerekek 7-től 16 éves korig ezzel az intenzitással olvasnak, akkor szükségük lenne 320 fajta könyvre. Hogy kellő választé-

kuk legyen, ezt a 320 könyvet megközelítőleg tízszereséből, tehát 3200 fajta könyvből kellene kiválogatniuk. Így juthatnának az igényüknek megfelelő könyvhöz.

Ha számbavesszük a 20 év alatt megjelent gyermek és ifjúsági könyveket, a füzeteket is beleértve, 3599 kötetről beszélhetünk. Csakhogy ez a kép némileg hamis. Ha feltételezzük azt – amit egyébként statisztikai adatokkal igazolhatunk –, hogy a gyerekek túlnyomó többsége olvasmányaihoz nem magánvásárlással, hanem könyvtárakon keresztül jut, akkor nem a 20 év könyvtermését vehetjük alapul, hanem legfeljebb az utolsó hat évét. A gyerekkönyvek ugyanis oly elképesztő gyorsasággal forognak, hogy hat évnél régibb könyv a könyvtárakban már alig található. Ha most így nézzük a számokat, akkor a „20 év magyar könyvkiadása” című összefoglaló jegyzék alapján is mindössze 1475 fajta között válogathatnak. Ebből kiesik 265 néhánylapos füzet, 342 óvodáskorúak számára előállított mű, 200 második, vagy további kiadás és a színdarabok, marad összesen 660–670 fajta könyv. Ebben az esetben a gyerek már a 320 igényelt könyvet alig a duplájából válogathatja ki, alig van választási lehetősége.

A felnőtt irodalom esetében lényegesen jobb a helyzet. A könyvek forgása összehasonlíthatatlanul kisebb, a fajta szerinti megoszlás pedig jobb. Csak a tudományos és ismeretterjesztő könyvfajták száma 66.063. Ehhez hozzájön még 10 145 fajta szépirodalmi könyv. Hozzávetőlegesen tehát 10–20-szor annyi könyv között válogathat a felnőtt olvasó, mint a gyermek.

Megközelítően 1 650 000 az általános és középiskolás tanulók száma. Most vizsgáljuk meg azt, hogy hány gyerekhez jut el egy-egy könyv. Ezek az adatok ismét csak tájékoztató jellegűek, de teljesen a kérdés bonyolultságánál fogva amúgy sem kaphatunk. A könyvtárakat elsősorban a Könyvtárellátó Vállalat látja el. Antikvár, valamint más állami könyvesbolt alig hiszem, hogy több könyvet ad el a könyvtárak részére, mint a Könyvtárellátó egyedül.

Tételezzük fel, hogy a magáncélra megvásárolt könyv két gyerek kezén fordul meg. A könyvtárak által megvásároltakat pedig hozzávetőlegesen ötvenen olvassák el. Ebben az esetben Mayne–Reid: A fehér törzsfőnök című könyve magánvásárlás révén eljut 70 ezer fiatalhoz, könyvtári kölcsönzés révén pedig 322 ezerhez. Ez az összes fiatal 24⁰/₀-a. Vagy nézzük meg a Küzdelem a tengerekért c. könyv forgalmát. Ezt magánvásárlás révén 62 ezer fiatal, könyvtárak révén pedig 350 ezer – az ifjúság 25⁰/₀-a – olvassa el.

Az említettek nagyforgalmú könyvek. Ha egy kisebb példányszámút vizsgálunk, pl. Máté: A főniciai bor c. művét, ez már mindössze a fiatalok 8⁰/₀-ának a kezén fordul meg. A részletes elemzés szerint az 1965-ben megjelent könyvek legjobb esetben a fiatalok 20–30⁰/₀-ához juthatnak el. Ez azután a fajta szerinti megoszlást még jobban lerontja, hiszen egy-egy könyvtárban nem az előbb említett ifjúsági és gyermekkönyv van meg, hanem ennek fele, negyede.

A fentiek ismeretében most már elemezzük a könyvtárak forgalmi adatait. Számunkra ez a fontos, hisz a fiatalság döntő többsége innen szerzi be olvasnivalóját. A kölcsönzési adatokból kiderült, hogy a budapesti könyvtárakban az olvasóknak 49.3⁰/₀-a, a városi könyvtárakban 58.3⁰/₀-a és a községi könyvtárakban 54.2⁰/₀-a tizennyolc éven aluli. Ha leszámítjuk azt, hogy 16 éven felül már nem tartoznak az általunk tárgyalt kategóriába, akkor is az olvasóknak közel 50⁰/₀-a gyermek és ifjú. Viszont a gyermek és ifjúsági könyvek száma egyetlen könyvtárban sem éri el a 30⁰/₀-ot. A kölcsönzött könyvek majdnem 44⁰/₀-a – különösen falun – ifjúsági könyv. Nem csodálható, hogy a keresett könyvvállomány hamar elrongyolódik. A bajt még tetézi tehát, hogy nemcsak fajta szerint, hanem darabszám szerint sincs elég gyermekkönyv.

Ha egy kissé behatóbban elemezzük az olvasók összetételét, akkor néhol még aggasztóbb kép adódik. Vannak olyan megyék, ahol a gyerekolvasók arányszáma 50⁰/₀-nál is több és a könyvvállományuk még gyengébb. Ilyen megye pl. Nógrád, Szabolcs, Szatmár, ahol az olvasók majdnem 60⁰/₀-a gyerek. Gyakoribbak azok a könyvtárak, ahol a kölcsönzésnek majdnem fele gyermekkönyv, jöllehet a gyerekkönyv állománya 25⁰/₀-ot is alig haladja meg. Nem csoda, ha az ifjúság válogatás nélkül mindent elolvas, ami elébe kerül.

Az előbb említett adatok a tanácsi hálózatra vonatkoznak. A szakszervezeti könyvtáraknak más a profiljuk, bár a könyvvásárlás 20%-a itt is gyerekkönyv. Szükségesnek látszik azonban, hogy behatóbban foglalkozzunk az iskolai hálózattal. Hisz elsődlegesen az ő feladatuk lenne ennek a korosztálynak könyvtári ellátása. Itt azonban még rosszabb a kép. A mulasztás nem az utolsó 10–15 éve, hanem több évtizedé. Ez az a terület, ahol a legsürgősebb a segítség.

Hatszáz kötetten alul a könyvtárakat valójában még nem tekinthetjük könyvtárnak. A több, mint 6 ezer általános iskolai könyvtárból még 500 sincs, amelyiknek állománya meghaladná az 500 kötetet. Ha azután azt nézzük, hogy a közel 1,5 millió általános iskolásra az iskolai könyvtárakban tanulónként csak 1,2 kötet jut, akkor ez ijesztően kevés. Ha arra gondolunk, hogy kb. 500 kötet kellene ahhoz, hogy egy iskola gyerekeinek szakkönyv iránti igényét kielégítsük és legalább ugyanennyi szépirodalom, akkor ezer kötetten alul aligha lehet iskolai könyvtárról szólni. Ilyenfajta általános iskolai könyvtár viszont csak alig valamivel több mint félszáz van, a könyvtárak nem egészen egy százaléka. Az iskolai könyvtárakban olvas ugyan a gyerekek 44%-a, de az egy olvasóra jutó évi 3,6 kölcsönzés elárulja azt, hogy igényük legnagyobb részét nem az iskolai könyvtárak elégítik ki.

Nagyjából azonos a kép a középiskolákban is, azzal a különbséggel, hogy itt a tanulók 53%-a olvasó és egy olvasóra évente 4,5 kölcsönzött kötet jut.

Abból indultunk ki, hogy kevés a könyv. A feladat azonban nem merülhet ki a könyvállomány számszerű növelésében. Növelni kell a gyerek és ifjúsági könyvek fajtáját is. Ez pedig nem egyetlen feladat. Belőlük némelyik könnyen megvalósítható, de van amelyik csak évtizedek munkája nyomán.

Az első feladat lenne a jelenleginél nagyobb nemzetközi koordinálás. Ne ártassuk magunkat! Jóllehet a gyermek és ifjúsági irodalmat ma még az írók sem tekintik egyenrangú műfajnak, még jó író számára is a legszebb és legizgalmasabb feladat maradandó gyermekkönyvet írni. És ez elég kevésnek sikerül. Ez nem akarat és pénz kérdése. Ha az író úgy marad író, hogy ugyanazzal a szemmel nézi a világot, mint gyermekkorában, akkor tud gyermek és ifjúsági könyvet írni. És ez legkevésbé intelligencia, vagy tehetség, inkább adottság kérdése. Ezért lényegesen szűkreszabottabb a gyermekirodalom világa. Annál jobban kell gazdálkodnunk a meglévő, összehasonlíthatatlanul kevesebb anyaggal. A gyermek és ifjúsági irodalom sokkal nemzetközibb, mint a felnőtt. Egy olyan nemzetközi bizottság, amelyik elsősorban a szocialista országok kiadását koordinálná, anélkül, hogy megtegedkezne az egész világ gyermekirodalmáról, lehetővé tenné, hogy legalább minden közepesen jó gyerekkönyv minden országban kiadásra kerülhessen. Ezzel talán elérhető lenne, hogy legalább fele annyi fajta jó gyerekkönyv jelenhetne meg, mint felnőtt.

A másik feladat a felnőtt irodalom átvizsgálása. Bár a gyerekek ezt maguktól is végzik, mégis szükség lenne szervezett munkára. Sok olyan könyv van közöttük, amelyikről mi azt hisszük, hogy nem való gyerek kezébe, jóllehet ők már régen túl vannak olvasásán. Pl. Hemingway: Öreg halász-a feltétlenül jó gyerekkönyv is, Legfeljebb nem ugyanazt olvassa ki belőle a gyerek, mint a felnőtt. Minden jó irodalmi alkotás rétegekre bomlik, mennél több réteget ért meg belőle valaki, annál jobb. Vannak témakörök, amelyek távolállnak az ifjúság élményvilágától, de ahogy ismerem őket, sokkal kevesebb, mint ahogy gondolnánk. A gyermek és ifjúsági irodalom kérdésében van valami alapvetően hazug fölény. Nem szeretnék az ösztönösség bűnébe tévedni, de a gyerekek okosabbak és főleg többet tudnak, mint mi tudtunk gyermekkorunkban. Nem lehet teljesen rájuk bízni, hogy mi az, ami kell nekik, de még kevésbé lehet nélkülük eldönteni. Attól tartok, hogy erre hajlamosak vagyunk.

Nem lehet éles cezúrát vonni a gyermek és felnőtt intellektusa és érzélemvilága közé. Épp a könyvtárosok tudják, hogy ez a válaszfal mennyire nem létezik, és csak mint tendencia jelentkezik. Mert vannak öregkorukig nyolcévesnek megmaradt infantilis olvasók és vannak 13 éves felnőttek. Ez nem olyan ritka kivétel, mint ahogy a kívülálló gondolná.

Ugyanez vonatkozik az esztétikai nevelésre is. Majdnem minden írónak legjelentősebb műve: életrajzi regénye, ebből is főleg az első tíz év története. Ez az az alap,

amire később minden ráarakódik, ha tud róla a gyerek, ha nem. Azon vitatkozni, hogy hány éves korban ébred tudatosan rá arra, ami benne lerakódott, majdnem lényegtelen. A fontos az, hogy az alap ne legyen selejtes. A tudat alatti szerepének lebecsülése lenne, ha esztétikailag selejtest adnánk a gyerek elé, mert hitünk szerint nem érti.

Úgy érzem, szólnom kell a közérthetőség kérdéséről is. Ez a legveszélyesebb csapdák egyike. Egy jó könyv mindig egy kicsit „rejtvény” is, mert belőle olyasmit tudok meg, amit azelőtt nem tudtam. Természetesen nem azt akarom mondani, hogy nincsenek a fiatalok számára eleve zárt, vagy még érdektelen, vagy számukra jelenleg meg nem közelíthető területek, de valójában a kört szeretném bővíteni. Úgy gondolom, hogy valami vulgáris egyszerűsítés is van ezeknek az igényeknek a mélyén. Ez összefügg azzal, amit Kolta Ferenc a képregények veszélyéről írt. Világméreteken jelentkezik ez a veszélyes leegyszerűsítési törekvés, amelyeknek mélyén ismét egyfajta világtól való elmenekülés áll. Menekülés ez a gondolkodás kényszere alól és az ellene való védekezést még annak is helyeselnie kell, aki különben az adminisztratív eszközöknek egyáltalán nem híve. A felnőtt könyvek átvizsgálásával bizonyára jelentősen lehetne növelni a könyvfajták számát.

A másik megoldás, amihez vonakodva merek csak hozzászólni, mert könnyen félreérthető, a magyar klasszikusok: Jókai, Jósika, Gárdonyi stb. átdolgozásának ügye. Elsősorban Jókaira gondolok. Ami a fantáziát illeti, színesebb, mint akár Duriasé. Victor Hugóé, vagy Vernéé. A tündérszép mese viszont a sok latinos kifejezés, idegen szó, sokszor körülményes leírás miatt rejtve marad a fiatalok előtt. Ezt avatott tollú írókkal át kellene dolgoztatni mai, élő nyelvre. Attól nem kell tartanunk, hogy majd felnőtt korban a klasszikus Jókaihoz nem talál el. Esetleg éppen az átmentett mese révén jut el odáig. Nem zanzásításra gondolok és nem képregényre, hanem lényegileg arra, ami az összes külföldi klasszikusokkal történik, hogy időnként lefűjják róluk a port, és 20–40 évenként a legkorszerűbb nyelven szólalnak meg. Épp ez a lehetőség nem adódik meg a magyar klasszikusoknál. Tudom, erről volt valamikor vita, talán többször is. Mégis jobbnak gondolom az átmentett mesét, mint a semmit.

A harmadik terület, ahol a könyvfajtákat szaporítani lehetne, a szakkönyvek birodalma. Itt legalább annyi a tennivaló, mint az előbbi esetekben. Hogy a gyermekkönyveket és gyerek-könyvtárakat vonzóvá tesszük, a jelenleginél jóval több és természetesen megválogatott szakkönyvre lenne szükségünk. Itt még nagyobb a kaosz. Egy könyvtár szépirodalmi könyvanyaga, bármily kevés fajtából és példányból áll is, a gyerek számára mindig szolgáltat valami érdekességet, a szakkönyvgyűjtemény azonban csak akkor, ha az a lehetőség szerint teljes, tehát a gyerekek részéről felmerülő bármilyen igényt képes kielégíteni, amely annyi, ahányféle szenvedélyünk van. Túlzás lenne állítanunk, hogy nem történt ebben az ügyben semmi, de hogy kevés, az kétségtelen. Van néhány gyermekek számára készült sorozat. Ezenkívül is jelennek meg művészeti stb. ifjúsági és gyerekkönyvek, de tervszerűtlen, esetlegesen.

Sokkal felkészültebben kellene ezt a hiányt pótolni. Számba kellene venni – valójában feltérképezni – a gyerekek technikai, művészeti és másirányú szenvedélyét és a fehér foltokat különféle sorozatokkal, a jelenleginél nagyobb példányszámban 10 vagy 15 éves terv alapján fokozatosan kellene eltüntetni.

Van Pécsen egy politechnikai könyvtárunk 14 évnél idősebb ifjúság számára. Huszonnégy négyzetméteres üzlethelyiségben mintegy 8000 kötet könyv zsúfolódik össze, amelynek több mint a fele szakkönyv. Nem műszaki, mert ez már specializálódást jelent és ez nem tömegkönyvtári feladat. Ez mindenfajta szenvedélyt képes kielégíteni, a rádió-szereléstől a motorcsónak vezetéséig, a színes fényképezéstől a kosárfonásig, a szakácskönyvtől a repülő-modellezésig. A könyvtár forgalmának közel 40%-a szakkönyv, s ez akár a pályaválasztás, akár a nevelés szempontjából felbecsülhetetlen. Az a gyerek, akinek valamilyen erős szenvedélye van és azt állandóan fejleszteni tudja, sokkal kevésbé válik a társadalom haszontalan tagjává, mint az unatkozó. Közel ezer fiatal jár politechnikai könyvtárunkba, több már nem is férne el. És ennek a könyvtárnak a tapasztalatai alapján a város más területén is meghonosítjuk ezt a rendszert. Hasznos, hézagpótló, de mégis dilettáns kezdeményezés is. Meg-

oldása nagyobb szervezettséget, több elméleti felkészültséget és központi intézkedést kívánna. Volna itt munkája bőven valamilyen gyerekpedagógiai munkaközösségnek.

Ilyenfajta könyvtár összeállításához nem is kellene olyan rengeteg könyv, 500 kötettel alighanem megoldható lenne – beleértve az eddig ki nem elégitett gyűjtési, különféle barkácsolási könyveket is. Ilyen könyvtárban a szépirodalmi könyv is könnyebben kölcsönözhető. Ez a könyvtár lehetővé tenné az iskolai évek végeztével is azt, hogy a fiatal továbbra is otthon érezze magát a neki teremtett könyvtárban.

Amint már említettem, rengeteg helyen kölcsönöznek a gyerekek és az ifjúság számára, de gyerek és ifjúsági könyvtár alig, mindössze 130–140 van az országban. Meg kell tehát teremteni a jelenleginél nagyobb mértékben a kétfajta könyvtárat. Hogy ki legyen a gazdája, ez teljesen mellékes, lehet az többféle szerv is. Kisebb községekben a két feladatot egyetlen könyvtár látná el, nagyobb, középiskolával rendelkező helyen már megfontolandó mindkettőnek a megteremtése.

Ez természetesen sok pénzt igényel, de valahol el kell kezdeni. Ha indulásként 10 év alatt mondjuk ezer ilyenfajta könyvtárt felállíthatnánk, a legégetőbb szükségét már kielégítené. A szükséges helyiségeket az iskolákban lehetne biztosítani. Nem lenne szabad iskolát tervezni könyvtár nélkül.

A másik út a típus gyerekkönyvtárak szervezése. Az iskola és a szülők segítségével társadalmi munkával, községenként 50–60 ezer forintból megoldható lenne. Ebben az esetben 10 év alatt erre az ezer könyvtárra 50–60 millió forint kellene. Komoly összeg, de valamilyen átcsoportosítás révén talán biztosítani lehetne. A társadalmi szervezetek bevonásával nagyarányú mozgalomra lenne szükség. Hatását tekintve azonban ez több eredményt hozna, mint a jelenlegi formálisabb olvasó-mozgalom.

Természetesen szükséges lenne a könyvtáros probléma megoldása is. Az iskolai könyvtárak gyengébb működésének a kevés könyvanyagon kívül legfőbb oka az, hogy társadalmi munkában végzik. Társadalmi munkával lehet kezelni 200–300 könyvet, de 1500–2000-et már nem. A már érvényben lévő normarendszer a könyvtáros kérdést is megoldaná. A kölcsönzött gyermekkönyvek után eddig is fizettünk tiszteletdíjat. Külön gyerekkönyvtárak esetén a tiszteletdíj csak annyiban nőne, amennyiben növekedne a forgalom. Ez valószínűleg növekedne, de hát nem olyan jelentős összeggel, és elsősorban az egésznek a célja mégis az olvasás mind nagyobb kiterjesztése.

Ehhez kapcsolódik még a könyvtáros- és olvasóképzés. Kétségtárgy, ezen a téren már sok minden történt, de a fentvázolt szervezés esetén ez aligha lenne elégséges. A könyvtárosok nem lennének függetlenítettek, de feltétlenül képzetteknek kellene lenniük. Részben megoldhatnánk megfelelően képzett nyugdíjas pedagógusok alkalmazásával, részben pedig olyan pedagógiai, vagy könyvtárosi végzettségű asszonyok munkába állításával, akik a családi és házimunka mellett nem tudnak egész napos elfoglaltságot vállalni. Napi két, legfeljebb öt óra elfoglaltság esetén ezt a munkát rendkívüli örömmel és tapasztalat szerint hozzáértéssel is végeznék. Továbbképzésükről és állandó instruálásáról azután a meglévő könyvtári hálózatnak kellene gondoskodnia.

Szükség lenne még a fiatalok könyvtári oktatására is. A könyvtárban való eligazodás, a válogatás – mit hol keressenek a szabadpolcos, önkiválasztó rendszerű könyvtárakban – megkívánja azt, hogy a fiatalok még az iskolai évek alatt hozzá szokjanak a könyv és könyvtár használatához. Sok felnőttet éppen a tájékozatlanság riaszt el. Természetesen nem gondolok itt valamilyen száraz tananyagra, hanem legfeljebb 2–3 osztályfőnöki óra feláldozására. Közülük az egyiken elméletileg megtanulnak a könyvtárban való eligazodás szabályait, a másikban pedig a helyszínen egy-egy könyvtárban gyakorlatilag is tájékoztódnának.

Azzal természetesen mindenkinek egyet kell értenie, hogy nagyon is szükséges az egész problémakör elvi tisztázása. Szükség van tehát egy bizottságra, amelynek tagjai nem annyira „tekintélyes”, mint inkább effektív munkát végző, jól képzett pedagógusok és egyéb szakemberek. Hozzájuk kellene tartoznia egy olyan sajtóorgánumnak, amelyik minden megjelent gyerek és ifjúsági könyvet értékelne. Nem gon-

dolok feltétlenül folyóíratra, nagyon jól megfelelne az „Új Könyvek” című és a Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja kiadásában kiadott tájékoztató is. Némi szerkezeti átalakítással, a jelenleginél nagyobb nyilvánossággal és esetleges utcai terjesztéssel (bár nem feltétlenül szükséges) ez a lap ezt a feladatot megoldhatná. Legfeljebb az értékeléseknek kellene kissé részletesebbeknek lenniük.

Végül – visszatérve mai ifjúsági irodalmunk jellegének és funkciójának megítéléséhez – van egy aggodalmam is: a túlnevelés. Sohasem szabad megfellebbeznünk arról, hogy az iskolai oktatás a maga napi 5–6 órájával fegyelmezett, majdnem minden részletében ellenőrzött, tudatos cselekvés. Ezzel szemben az élet burjánzó pedagógia, s a különböző, sokszor ellentétes hatások nem kevésbé alakítják a gyermeket, mint az iskola.

Sokan ugyanazt a szigorúan ellenőrzött, kevésbé életszerű feladatot szánják az ifjúsági irodalomnak, mint amit várnak az iskolai neveléstől. Pedig az irodalom nem az 5–6 ellenőrzött órára épül fel, hanem arra a sokkal bonyolultabb életre, amelyet az iskola jelenleg kis mértékben tud ellenőrizni. Gondolom, az élet, a szülői ház nevelése meg sem közelíti az iskolai nevelés okosságát, de mindig felülmúlja annak érzelmi hőfokát. Az irodalom törvényeinek megszabása csak kereteiben egyezhet a pedagógiai elvekkel, és szándékaiban követheti, de megvalósításában aligha.

Az ifjúsági irodalom és a pedagógia összefügg tehát, de nem azonosítható, funkciójuk, jellegük egybemosása mindkettőt egyformán szegényitené. Ifjúsági könyvkiadásunk, könyvtárszervezésünk, gyakorlati könyvtári munkák közben ezt sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

KOLTA FERENC

Eredmények és gondok

(Egy írószövetségi vita margójára)

A *Jelenkor* „Ifjúság–Művészet” című rovatának eredményeit és hiányosságait összegezõ, a rovat további terveit megbeszélõ békés eszmecserének indult, azután meglepetésszerûen igazi vitafórummá alakult az az ankét, amelyet a Magyar Írók Szövetségének Ifjúsági Bizottsága és a *Jelenkor* szerkesztõsége október 20-án rendezett. A bevezetõt a *Jelenkor* legutóbbi száma közölte, talán nem lesz érdektelen, ha magára a vitára is visszatérünk néhány szóval.

*

Abban megegyeztek a résztvevõk, hogy a *Jelenkorban* az ifjúsági irodalom kérdéseirõl közölt írások igen hasznosak voltak, és látható eredményekhez is vezettek. A cikksorozatnak – amint erre pl. *Bauer Tiborné* rávilágított – elég széleskörû társadalmi visszhangja van. Az idevágó kérdésekkel foglalkozó tudományos kutatók tábora is bõvült. *Hegedûs András* pl. elmondotta, hogy a tanítóképzõ intézeti tanárokból munkaközösség alakul, amelynek tagjai egy életre szóló feladatnak fogják tekinteni az ifjúsági irodalom történetével és esztétikai problémáival való foglalkozást. A megbeszélésen kiderült, hogy a tanárképzõ főiskolákon és a tanítóképzõkben, de az egyetemeken is egyre több szakdolgozat, disszertáció készül idevágó kérdések-

ről. A folyóiratokban is több szó esik már az ifjúsági irodalom kérdéseiről és alkotásairól, mint eddig. Sikertelt tehát a problémák extenzív felvetésén és néhánynak a megoldási kísérletén túlmenően a további komoly előrelépés feltételeinek kialakításában is eredményeket elérni.

Hiányosság természetesen még van bőven. A tudományos és az irodalmi folyóiratokban még mindig nem kap szerepéhez és társadalmi jelentőségéhez méltó helyet az ifjúsági irodalom. Az irodalmi köztudat még mindig kicsit periférikus ügynek tekintti, s ennek egyik figyelemre méltó jele az, hogy szaktudósaink – irodalomtörténészek és esztétikusok – még mindig nem viselik eléggé a szívükön. Így az ifjúsági irodalom sajátos esztétikai vonatkozásai és története csak egyesek magánjellegű kutatásainak tárgya; az immár megszorodott, kisipari jellegű munkákat össze kellene fogni és megfelelő irányítással szervezetté tenni, segíteni. A rokon tudományok – a pedagógia, a pszichológia –, valamint a könyvtárosok, könyvkiadók bekapcsolódása sem történt meg még, pedig a *Jelenkor* vitaindító cikke kitért ennek a fontosságára is.

*

Ezeknek a kérdéseknek a taglalásában és értelmezésében egységes volt az anketon felszólalók véleménye. Közben azonban felmerült néhány olyan elvi, elméleti probléma is, amelyekben a megjelentek nem értettek egyet. Közülük különösen kettő körül folyt a vita: az egyik ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, milyen értelemben feladata az ifjúsági műveknek ismeretek nyújtása, a másik a gyermekversek közérthetőségének a kérdéséhez. Mindkét probléma vitája tartalmi vonatkozásain kívül egyéb tanulsággal is jár: az egyik arra figyelmeztet bennünket, milyen bosszantó kerülőutakhoz vezethet, ha nem értjük vagy interpretáljuk pontosan vitapartnerünk szándékát. A másik ezen túlmenően arra is, mennyi félreértést okozhat az irodalom-elméleti fogalmak tisztázatlansága vagy nem egyforma értelmezése.

Íme az első problémakör tényanyaga:

Seres József a *Jelenkor* 1965/2. számában többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy klasszikus íróink gyakran írtak az ifjúság számára, majd így folytatta: „Írtak, mégpedig igenis tendenciózusan, oktató és nevelő szándékkal és ez sohasem vált hátrányára a születő műnek. Olyan örökség ez, amely nem maradhatott hatástalan a felszabadulás után sem. Persze, nem olyan oktatás ez, mint amit Hegedüs Géza hirdetett meg az 1950-es évek elején egy vitaindító előadásban. Ő akkor azt vallotta, hogy az ifjúsági irodalom legfőbb feladata az ismeretek nyújtása, s hogy az ifjúság számára írt történelmi regényekben is erre kell törekednie az írónak. Szerencsére ezt az elvet ő maga se igen követte az ifjúságnak írt számos történelmi regényében. – Persze, hogy az ifjúsági mű oktat is, nevel is, de elsősorban mégis művészet legyen, mert különben semmit sem ér. A nevelés, tanítás tendenciái belső átélésből, költői indulatból fakadnak. Éppen ez adja sajátos nevelő erejét – éppen úgy, mint bármely más irodalmi alkotásnak. Értékét sohasem azon mérjük, mennyi ismeretet tartalmaz, mennyi benne a nevelési tendencia, hanem hogy azok milyen hőfokon, milyen művészi erővel érezhetőek a műben.” (188. l.)

A *Jelenkor* 1965/3. számában Földes Péter visszatér erre a kérdésre, és az idézett mondatokat tévesen értelmezve megállapítja: „Seres József leszögezi, hogy ismeretek nyújtása nem feladata az ifjúsági irodalomnak. – Ez csak félig igaz.” (264. l.) Csakhogy Seres József nem ezt „szögezte le”, sőt eleve természetesnek veszi azt, amit Földes Péter – vele szemben! – bizonygat.

A probléma ezután ismételtelen felmerült, de most már Földes Péter téves interpretálása nyomán. Legutóbb Kárpáti Sándor – egyébként igen okos és hasznos – írása idézi Földes Péternek a Seres-cikkről írt sorait, amelyek így végződnek: „Ez csak félig igaz”, azután hozzáteszi: „Én azt mondanám, hogy egyáltalán nem igaz.” Majd az Aranyember példájával bizonygatja, Jókai regénye is íme mennyi ismeretet nyújt.

Igy hát elvi magaslatra állítva támadtunk egy téves nézetet, amelyet azonban valójában nem képviselt senki. Seres József az ankéton méltán tiltakozott hevesen és hosszasan cikke idevágó részének helytelen értelmezése ellen. Különböző hangsúllyal ugyan, de lényegében minden vitázó azt az álláspontot képviselte, amelyet főiskolai jegyzetemben 1963-ban így fogalmaztam meg: „Az ifjúsági irodalom pedagógiai aspektusához a nevelő szándékon kívül bizonyos oktató cél is tartozik. Már a legkisebbeknek szánt versikék egyik célja az, hogy tájékozódásukat a környező világban segítsék. Később sok földrajzi, történelmi és egyéb hasznos ismeretet nyújt a jó ifjúsági mű a fiatal olvasóknak. Egyszerre nevel, oktat és gyönyörködtet, eszményeket is, tudnivalókat is ad. Nagyon hasznosak pl. az olyan kalandos és történelmi elbeszélések, illetve regények, amelyek lebilincselő formában tudományos ismereteket is közölnek, szélesítik a gyermek látókörét. Hibás azonban az a nézet, amely szinte kizárólagosan az ismeretterjesztésben látja az ifjúsági irodalom feladatát. A szépirodalomban sohasem ez a legfőbb követelmény.” Azután idézem Gorkijt: „Ne hiqgyük, hogy minden gyermekkönyvnek kivétel nélkül ismeretanyagot kell közölnie...”

A hevesen vitatott problémakörben tehát a vázlatosan ismertetett csatározással tulajdonképpen nem haladtunk előre.

... A tévedésektől, szavak, mondatok helytelen értelmezésétől azonban senki sem mentes. Az ankét legtöbbször vitatott kérdésének, a gyermekversek közérthetősége problémájának vitájában is volt erre példa. Hozzájárult a probléma megoldásának nehézségeihez az alapvető fogalmak különböző értelmezése, sőt tisztázatlansága is.

Haladiunk azonban ezúttal is sorjában!

Már idézett cikkében Seres József felveti a gyermekirodalomtól általában megkövetelt közérthetőség problémáját, s ezzel kapcsolatban megállapítja: „A tapasztalat arra mutat, hogy a közérthetőségre való törekvés könnyen sematikus, stílusában is mesterkéltté teszi a verset, regényt egyaránt. Az ötvenes évek elején, de ma is bőven találhatunk még erre példát.” (185. l.) Ezután elemzi Weöres Sándor *Kónikula* c. versét, s azt bizonygatja, hogy ez ugyan „vulgáris értelemben” – de csakis vulgáris értelemben – nem közérthető, „mégis száz más, gyengébb „közérthető” versnél több nyomot hagy a gyermekben.” Lényegében azt igyekszik tehát bizonyítani, hogy a vers művészi ereje, igazi irodalmisága fontosabb a vulgáris értelemben vett „közérthetőségénél”. (Ha a Weöres-verset „megkíséréljük képekre bontani, ki-derül, hogy többnyire valóban egyszerű, közérthető képekből áll.”)

Földes Péter ugyancsak már idézett cikkében tovább megy, és megállapítja, hogy a kisgyermekek olyan verseket is szeretnek, amelyek nemcsak vulgárisan véve nem közérthetők. („Egyedem, begyedem tengertánc”, „Lánc, lánc eszterlánc” stb.) Tehát „a tudat fejlődésének ezen az alsó fokán bizonyos természetű „nem közérthető” iránti fogékonyságot találunk” – állapítja meg, majd így folytatja: „A többi korosztálynak írjunk közérthetően.”

Petrolay Margit Ifjúsági irodalom? – gyermekirodalom című cikkében (*Jelenkor* 1965/8. sz.) helyeseli Földes Péternek: „A gyermekköltészetben sok esetben hiába követeljük az értelmes mondanivalót, mikor a kisgyermek legkedvesebb versei a népköltészetnek néhány olyan alkotása, melynek logikai tartalma egyáltalán nincs... ezen a legalacsonyabb fokon a költészetnek csupán *formai elemei* gyakorolnak rá esztétikai hatást.” (750. l.)

Ilyen előzmények után vetette fel újra ezt a kérdést az ankéton Seres József. Úgy látja, Földes Péternél a közérthetőség problémája átcsúszott a tartalmat kifejező és a tartalom nélküli versek problémájára. Petrolay Margit állásfoglalása pedig szinte félreérthetetlenül azt jelenti, „hogy a gyermekversek területén művészinak, irodalomnak tekinthetnénk olyan „alkotást”, amely csak forma, tartalom nélkül.” Szenvedélyesen harcolt a továbbiakban az ellen, hogy „a tartalom és a forma egységét megtagadó gyermekvers-kategóriát csináljunk”, és hosszas fejtegetéssel tagadja azt is, hogy „a legkisebbek számára írt versekben csak ritmus, muzsika, játékoság stb., általában a formai elemek esztétikai hatása fontos”. Majd hozzáteszi: „Am legyen,

fogadjuk el, hogy ritmikus, zenélő formajátékok fejlesztik az esztétikai formaérzékét, de ezeket a tartalom nélküli formajátékokat mégsem nevezhetjük versnek."

Osváth Erzsébet szembeszállt ezzel az érveléssel, mondván, ha elfogadjuk, hogy vannak gyermekversek, amelyeknek csak formájuk van, de tartalmuk nincs, és ezeket művészi szempontból nem nevezhetjük költészetnek, tulajdonképpen legdrágább kincsünket, a népköltészetet tagadjuk meg. Egyébként szerinte Seres József fejtegetésében idézett olyan Weöres-verseket is, amelyeknek nincs logikai tartalmuk, hanem formájukkal hatnak a gyermekek képzeletére, és kifejezetten esztétikai érzéseket keltenek a gyermekekben, mégis magasrendű műalkotásoknak ítéli őket.

Az ankéton a vita félbeszakadt azzal, hogy a probléma további, mélyebb megvitátást kíván. Hadd fűzzek tehát hozzá egy-két gondolatot.

A zavart alapvető módon az okozza, hogy nem egységes a „tartalom” fogalmának az értelmezése. Amikor Petrolay Margit azt írta, hogy „a kisgyermek legkedvesebb versei a népköltészetnek néhány olyan alkotása, melynek logikai tartalma egyáltalán nincs” (150. l.), aligha gondolt arra, hogy ezek tehát tartalom nélküli versek, még kevésbé arra, hogy ezzel egy, a tartalom és a forma egységét megtagadó gyermekvers-kategóriát állít fel. Seres József azért érthette így, mert amikor Földes Péter és Petrolay Margit cikkeit elemzi, tartalommal általában logikai tartalmat ért. Ebből következett, hogy olyan tendenciákat tulajdonít vitapartnerei írásainak, amelyek azokban nincsenek meg, és olyan tendenciákat lát Földes Péter és Petrolay Margit cikkeiben, amelyek szemben állnak a marxista esztétikával.

A tartalom azonban nem mindig azonos a logikailag felfogható tartalommal. „Tartalom” lehet a versben egy elszáradt érzés, egy hangulat, tudattartalmunk változásainak sok-sok, fogalmakkal ki sem fejezhető megvillanása stb. S ezeket néha éppen nem logikai világossággal, hanem pusztán zenei vagy képi tényezőkkel lehet csak a tartalommal adekvát módon érzékelteni, kifejezni. Amikor a kisgyermek élvezi a zenei hatását vagy a furcsa képek sorát felvillantó verseket, látszólag a formát élvezi csak. Valójában azonban az ezáltal keltett pszichikai-biológiai öröme: a ritmus-élmény derűje, a játékoság boldogító hangulata, avagy éppen a költői képek fantáziát megmozgató hatása ragadja meg. Ez pedig már „tartalom”, – ezt a derűt, ezt a hangulatot fejezi ki a ritmikus, a muzsikáló versforma vagy a megragadó, helyenként talán nem „közérthető” képsor.

Világos, hogy a kisgyermek nemcsak a logikailag „érthető” verseket kedveli (bár ilyenektől sem idegenkedik), hiszen nem fogalmi úton ismerkedik a világgal. De ez korántsem jelent egy olyan időszakot az ember fejlődésében, amely egy, a tartalom és a forma egységét megtagadó vers-kategória létezését feltételezi, sőt! Azt hiszem, ezzel mindkét fél egyetért.

Az egyszerűség és a világosság mellett a közérthetőség követelményét természetesen általában tovább is fenn kell tartanunk a gyermek- és az ifjúsági irodalomban. Ezek azonban minden fejlődési szakaszban másként értelmezendők, és sajátos módon éppen a legkisebbeknek szánt alkotások egy részében érvényesülnek a legkevésbé. Ennek részletproblémái kétségtelenül még sok vizsgálatot igényelnek. De a közérthetőség problémája sohasem csúszhat el tartalmat kifejező és tartalom nélküli versek problémájává. Úgy érzem, a *Jelenkor* cikkeiben ennek veszedelme nem is nyilvánult meg.

ILLÉS JENŐ: *Németh László: Irgalom*

BORBÉLY SÁNDOR: *Bihari Sándor: Utóhang a megpróbáltatáshoz*

FUTAKY HAJNA: *Solymosi Ida: Vendéguvadás*

RÓNAY LÁSZLÓ: *Vissza az életbe*

BARTÓK JÁNOS: *Nyelvművelő levelek*

ILLÉS JENŐ

Irgalom

Németh László új regénye

Előítéletekkel, a priori esztétikai és politikai tézisekkel nem lehet és nem szabad megközelíteni ezt a könyvet, mert aki csak az előző tudatregények egyenes folytatását keresi és fedezi fel benne, az nem is értheti meg, mennyire új tartalmi és gondolati világgal találkozott. Látszólag minden a régi: a stilus intellektuális mélysége és fűtöttsége, az egy alakra koncentrált történet, a főhős magányos-meredek útja, külön világa, – mind-mind a felszínes értelmezőket igazolná. Mert az előző művek anti-strófája ez a regény, talán ha 40 évvel ezelőtti megfogánása után létrejön, minden bizonynyal Kertész Ágnes is – Kárász Nellihez hasonlóan – Telemachos indulatával, Elektra szigorával gyűlöli kis világát. Az első lapok szinte így ígérnek, hogy ez a kegyetlen szigor és embertelen fölény válik majd a prófétai, purifikátori indulat fűtő-anyagává, hogy az emberi indulat egyre robbanóbban törhessen környezetére ellen és egyre biztosabban falazódjon be önmagába és legyen a javító indulat önpusztító, torzító erővé. Elboruló tudat, széttépett életek és elvesztett illúziók könyve lenne így az Irgalom, és mutatis mutandis egy írói pályakép fájdalmas, szomorú, kiábrándult számvetése, bírálata is.

De mert az Irgalom egy negyven éves nagyívű írói pályát summáz és a negyven év gondolati tapasztalatait építi be a kompozícióba, ez a negatív lehetőség mindjárt az első fejezetek után helyet ad egy messzebbre mutató gondolatnak, úgy épül, formálódik, hogy már a belső történéssel is egy gondolati konstrukciót, többszintű jelentésű tartalmat fogalmazott meg. Megértjük, érezzük: komprimált mű az Irgalom, mint az Iszony, nagy gondolati drámát összegez, mint az Égető Eszter, de Ágnes „örültjei” nem tépik szét illúziói édenét, mert ez az Éden egyre nagyobb lesz, egyre tártabb kapukkal fogadja a feléje fordulókat.

Hajdan Boda Zoltán, az Emberi színjáték hőse csak a tragédiával tud szentté

lenni, egyáltalán Németh László korai aszketikus etikai idealizmusa szerint, hősei a világot kizárják magukból, hogy önmagukat megvalósíthassák. Az Irgalom hősnője, Kertész Ágnes drámai kereső útja ennek a magatartásnak az ellenképe, bizonyítván, hogy az idealista etika fölénye hideg, életidegen, csak olyan morálnak van igazán személyes és társadalmi súlya, értéke, mely nemcsak a világgal szemben, hanem a világban, a társadalmi közösségben realizálható. A regény expozíciója: Ágnes felépít egy bálványt magának, apja szobrát, a gyermekek emlékeiből, a környezettel való dacos szembeszállásból – s a regény végére megérti, önmagát kell hogy felemelje, nem az önistenítés, hanem az önismeret, a hivatástudat okos szintjére, hogy ne önmaga, hanem az emberiség felé forduljon ezzel a megnövekedett letisztult világ- és emberlátással.

Hét fejezet – hét stáció, egy tudat érlelődésének állomásai. Minden állomás stabil világ, Ágnes mintegy mobil középalak, a megismerés drámai szenvedélyével lép be az életek, sorsok titkaiba. Igaz nem bukások, csak meditációk, megtorpanások, s kiküzdött győzelmek alakítják, formálják, teljesítik ki egyéniségét. Az is lehet, hogy tévelygések, kanyarodók emberségesebbé tennék etikai heroizmusát, de nem életidegen szent, nem gögös apostol ő, akinek belső indulatától privát szenvedése hiába lesz nagyobb, s idegenkedésünket nem olvaszthatja fel.

Ágnes egész lényé a Kurátor Zsófik, a Kárász Nellik antitézise, Égető Eszter szellemi rokona, lényé egy olyan etikai rendszert épít fel, amely, létezésének, tetteinek, választásainak, ítéleteinek sugárzásával realizálja s osztja szét önmagát.

Ágnes nem heroikus, romantikus, mindenkifelett győzni tudó emberfeletti hős, mint némely olvasója hiszi, mert Ágnes nem a világgal birkózik, nem embereket győz le, önmaqával küzd meg, magát kell megváltania, hogy másokat is képes legyen megmenteni. Nem is naív filantrop ő, nem hivatásos életmentőként lohol végig az élet útjain, a lényéből támadó sugárzás teszi azzá, amivé felnő a végén, az animális élet kötelekeit széttobbantó szellemi és emberi erővé. S ez az önnön küldetésének vállalása nem valamiféle kegyosztás, története XX. századi, nem egyszerűen raffináltabb korokhoz szabott etikával és lélekkel ismétli meg a középkori legendákat, hisz Ágnes vallástalan keresztény, azzá teszi a regény cselekményvezetésének társadalmi konkrétsága, a gondolati kompozíció tolsztoji mértéke, a stílus gazdag és sok színből, szálból táplálkozó folyamata. De erről részletesebben kell szólni, hogy ez a deklaratívnak ható fogalmazás igazolva legyen.

Szerintem Németh László leginkább társadalmi regénye az Irgalom. Társadalomkritikájának visszafogottsága nem a kép élességét gyengíti, csak stílusosan közvetíti világát. A forrongó, alakuló valóság félhomályos zugait világítja meg gyengéd, de a kontúrokat jól sejtető fényforrásokkal. Ennek a regénynek nemcsak történelmi utalásai, de emberi rendszere, belső jellemhierarchiája is jelzi a két világháború közt induló, vergődő Magyarország társadalomfejlődési irányát, alternatíváit; a Lackovichok, a Vetésiek karrierje ekkor indul, az ő gátlástalanságuknak kedvez e kor, ők rohannak tovább a kurzus-megnyitotta utakon; a küzdés, a kereső nyugtalanság, a Halmi Feri és a Kertész Ágnes-féle lelkeknek jut. A hangadók, a felszínes sikerlovagok ágálnak, belőlük lesz majd a létrejövő új középosztály utánpótlása, ők lesznek a társadalom haszonélvezői, és minden nemesnek, minden történelmi lehetőségnek elrontói a következő évtizedekben. Mindezt pusztán a lélekrajz, a jellemzés inkább sejtető, mintsem mindent kimondó hangján közvetíti a könyv, de illúziótlan őszinteséggel és könyörtelenséggel. Azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert az a tudatkivirágzás, ami Ágnesben végbemegy a történés során, éppen ezzel a híg, üres, hittelen, parvenü világgal szemben védi, ápolja, erősíti „a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tudjon s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék”. Ágnes akkor gondolja ezt végig, amikor Halmi Ferire borulva ezt a nemes, aszketikus, de kissé merev dogmatikus morállal átízített embert magához vonja, feléje hajlik, mert a megnevelítés lehetőségét és saját megnevelésének lehetőségét látja benne. Érti ez a fiatal kommunista orvos, hogy benne Ágnes a másfajta morál sugárzását érzi meg, s így ebben a jelképszerű találkozásban nem közhelyszerű példázat, hanem egy rokonszenves mai gondolat fogalmazódik meg. A hangsúlyt a talál-

kozásra, a közeledésre teszi. Ágnes etikája nem a szembenállást, hanem a közösséget hangsúlyozza, így válik az Ágnes etikája utópiából végleg és abszolút érvénnyel realizálható, új minőséggé, kapja meg valóságos helyét és társadalmi irányát. A befejezés külön remeklés, olyan felívelése a történetnek, amely puritán, nemes indulattal és lírával szól, nem szépelegve, inkább sugalmazva, mint kimondva fogalmazza meg mondanivalóját.

Ha valahol, itt a végső rendteremtéskor hordozza legtisztábban a jelenet a mű gondolati tartalmát, mert nem a részletek, nem az egyes hangsúlyozott és elválasztott, de szorosan egybefonódó fejezetek, hanem az a drámai harc, amely lezárul ezzel s amelynek során elrendeződnek az egyes alakok életútjai, önmaguk helyére kerülnek a valóságban és Ágnes tudatában egyaránt. Ha azt mondjuk erről a gondolati kompozícióról, hogy tolsztoji fogantatású, akkor ezt azért tehetjük, mert jellegzetes homocentrikus látásmód terméke, nem indultatos egyoldalúság és ingerült ítélkezés Ágnes viszonya a világhoz, az emberekhez, nem etikai példatár, amelyben naív kérdések és dogmatikus válaszok sorjáznak és untatnak, Ágnes válságai, elasztásai és szembezállásai a lelki tartások különbözőségeivel jeleznek etikai és társadalmi alternatívákat és kényszerítenek együttgondolkodásra. Tolsztoji türelmesség, XIX. századi és mai az a stílus, ahogy a nagyepikát gazdag cselekmény nélkül, a totalitást pszichológiai mélységgel eléri a regény. Nem fogalmilag fejezi ki alakjait, hagyja élni, cselekedni, csak a tettek értékelése, a reflexiók tömege teszi gazdaggá és teljessé az emberi arcokat.

Így ítél és értékeli a kompozíció, így lesz a gyengék (Kertészné) drámai vívódásának, vergődésének elnéző, segítő bírója, így kerül az imádott, a tisztelt öreg Kertész tanár ironikus, finom jellemzésével emberi arányainak megfelelő helyre ebben a pontosan felépített pszichológiai rendszerben. Az indulat igazságtalanságait így igazítja ki a humanista fölénye, a naivitás okos melegsége. Ez a „naivitás” éppen az érdektelenséggel és fölénnel szemben képviseli az emberben hívő apostol nemes lényét és ezt szegezi szembe az értetlenség göggyével. A könyv belső gondolati áramlása így vezet végig a lélekindulásokkal, megtorpanásokkal, buktatókkal teljes emberi utakon, ez a morális megfogalmazásokért folytatott benső küzdelem lesz életünk részévé, az erkölcsi magaslattért folytatott gyűrködés bennünk munkál tovább. Olyan gondolati áramkörbe kapcsolja az olvasót, amiben mintegy személyhez szóló kategetikus imperatívusként áttételesen még a mai kor embere számára is ad irányjelzést.

Formailag ezek a rügyező, levezető mondatzuhatok, ez a mennyiségben is jelentős, gazdag életanyagot görgető cselekményfantázia, mely a rejtett valóság, a lélek titkainak felfedésében remekel, távlatokat nyit, mégsem extenzív teljességgel bontja ki önnön világát, minden motívum az intenzitás eszköze és szolgája. A helyzetmagyarázatok, a reflexiók a többszempontú érzékelést és értékelést teszik lehetővé. Ez a stílus felszívta magába a XIX. századi regény társadalomlátását, etikai fogantatású elemzőmódját, de beolvasztotta kifejező eszközei közé a modern törekvések stíláriis felfedezéseit, amivel a sejtetés, a láttatás, a terek, tárgyak, hangulatok felidézését, az érzékeltetés erejét növelhetik. Nem hivalkodó pompával bontja ki a mondanivalót, de alázatos szolgája a gondolatnak, sosem ragadja el szavainak szédülete, nemes méltósággal elemez okokat, jelenségeket, fordulatókat; ökonomikusan és gondosan feltárva halad előre a cselekmény, helyenként okos lírával, majd drámai tárgyilagossággal. Ezért nem egyszerűen az „érzelmek iskolája” ez a regény, hanem a jellem, a morál tanfolyama, Ágnes életútjának, felismeréseinek, önmagára döbbenéseinek fényénél egy író adja át életének etikai tanulságait. S mindehhez még szinte új szín az írói palettán az ironia, amely nem a szavakban, nem az ítéletek enyhítő megfogalmazásában kap szerepet, hanem a jellemzés objektív hatásaiban, sokszínűségében.

Gorkij Csehovról szólván az író okos szívét dicsérte. Erről a regényről is ez jut eszünkbe végül, mert érezni, hogy az író tiszta hitében a szív melege, ítéleteiben az okos etikai igény munkál. Mindezt azért szeretném a nagy nevek emlegetésével is nyomatékositani, mert úgy érzem, elszoktunk attól, hogy észrevegyük a nagy mű-

vek érkezését. Ritkán vesszük észre, ha megjelenik és kopogtat irodalmunk világában. Ezért szeretném hangsúlyozni: íme itt van, jelen van. A nagy mű iránti tisztelettel kell figyelni rá, hogy értékeit közkinccsé tehessük. Mert ahogy az egész műben, Ágnes győzelmében van valami diadalmas öröm, megtalált lelki harmóniájában a nagy szimfóniák zengése, úgy tör be a sokszor kisszerűséget, másodlagosságot ünneplő és a remekmű felett elnéző irodalmi életünkbe ez a könyv, hogy sugározza, hirdesse az irodalom erejét.

Bihari Sándor:

Utóhang a megpróbáltatáshoz

Bihari Sándor lírája most, harmadik verskötetében lett igazán éretté. Nem jelenti ez azonban azt, hogy előző könyve már nem csilantotta volna meg poétai erőit. Most viszont ezek állandósulni látszanak, sőt ahogy a cím egy periódus lezárására utal, úgy a Bihari-versek jellemző tartalmi-formai jegyei is tökéletesedtek.

Költeményei nem erőszakoltak, nem elsietettek, nem időelöttiek. Ki tudja várni alkotói türelemmel, alázattal és megtartóztatással az élményi anyag verssé tisztulását. Alig akadunk nála töredékszerű vagy hatás nélkül elfutó versszakra. Soraiban többnyire hiánytalan kifejezésre találó ösztönösség nyilatkozik meg, amelyet az igényes műgond tesz egészé és teljesebbé. Ez a művészet viszont az átérzelmesítés minden rafinériája és a szövevényes képzetkomplikációk nehezen megfejthető sirfirozása nélkül csinál az egyszerűből szépet. Versbeszéde, ha netán megdöccen is a mérték vagy a ritmus, gördülékeny, szabatos és világos gondolatvezetésű, sokat ment át a köznapiból, a szókészlet természetes és finom fordulataira bízva mondandóit.

A kötet egészen végig vonuló élményi alap a lírai költészet talán legősibb tárgya. A szerelem megindultságának és szenvedésének kettős hatalmába került a költő; mint minden ember, ő is szeretetre és megértésre vágyik, de ugyanakkor megalkudni sem kíván, öntudat fegyelmezi. Igyekszik nem révedezni a látszatokon, mégis így eléggé leszűkíti inspirációit csupán a szerelem felszabadító és megbéklyózó érzéseire-hangulataira. Igaz, szerelme inkább higgadt megértés, melyben komplexusok nélkül egyenlő hangsúlyt kap az érzelmi és a gondolati kontaktus, egymáshoz-

tartozás is. „Két egymástól hangzó ember”, két egy hullámhosszra hangolódott idegrendszer lehető boldogsága talál a himnikus formákban megnyilatkozásra.

Azonban a szerelem sem ad mindig számára teljes feloldozást; „megváltatlanul”, „halálra megbántottan” él: boldogsága „megsértett”; a „hurkos magány” és a „hasztalan meditáció” tehetetlensége gyöttri, az árvaság fokozza depresszióját. Bár szándéka, értelem-szerűen felfogni az életet. A szeretett édesanya elvesztése fölött érzett fiúi fájdalom hovatovább kérlelhetetlen igazsággá merevül: a dolgok mennek tovább a maguk útján: „Végül is a fájás megtalálja – helyét a köznapi szerszámaink között”. A halál, az elmúlás gondolatának feltolulása azonban nála nem egy miazmás állapot, inkább a bánatos elmerengés a harmincadik év után talán még növeli is a lírikusi érzékenységet és ambíciót: „nem tud még szoborra állítani semmi”. Igényei egészségesen elsősorban önmagával szemben növekednek meg.

Ennek jegyében társulnak értelmi absztrakcióihoz más témái is. Elvonatkoztatott meditációinak és például szelid tájhangulatainak szimbiózisa nem egy versének kölcsönöz ilyenformán színbontó légyságot és feszes átgondoltságot. Filozófikusan rátalál az általános- és örökérvényűre, a tájban meg észreveszi az egyénit, az újat, a „könnyed” vasbetont és a traverzeket. Természetre figyelése, a „villogó fasorok dísz-szemléje”, a „cinkék, rigók hangversenye” azonban csak ritkán kerekedik önállóan verssé. Tájélményei többségükben nem elszigeteltek, korántsem szigorúan körülhatároltak, hanem – természetes reflexszel – a gondolatok és megérzések kivallásának segédei.

Lírai önelemzése így még elfogadhatóbb és érzékletesebb. A hangulat-pillanatokat gracilis sorokba tördelve, távolról összehozott képek fel-felvillantásával közelít az ernyedetlen lélekállapot sejtelseihez. Befelé fűr-

készése azonban nem pusztá szemlélődés csupán, hanem önkontroll is. A versek crescendoja a töprengéstől a cselekvésig fut föl: válaszokat, magyarázatokat kutat nyughatatlanul. „hívják próbatételei”. Megpróbáltatásai között erősödött benne a humanitás, „minden cselekvés értelme és hitele – a jóság” biztonsággal igazítja el. Egynek vallja magát a világgal, és a jövőben bizakodik; a „zaklató jelen”-ben pedig hittel él, hogy „kezdődjék szívünkhöz szabott történelem”. Elhatározása: „nem szabad kívül a világon engednem magamat”.

A hétköznapiok láza, mozgalmassága, rohánása rántja magával a költőt a rapszodikus-szökdelő érzések csapongásaiba. Egyre sokasodnak teendői, az állandó tettkésztség feszültségében otthon tudja magát. Feladatváltalással érik ez nála: a nehézségeket nem kirótt büntetésnek fogja fel, hanem az élet természetes velejárójaként próbál megküzdeni velük. Gondolkozni képes a mindenség távlatában és a „kis ügyek” relációjában is. Úgy szedi versebe kétségeit, „sarkos” problémáit, hogy azok akár egy nagyobb közösség nevében és érdekében is szólhatnak, legalábbis kiváltják belőlünk azt a jóleső rezonanciát, mintha saját gondjainkkal találánánk szemközt magunk. „Dolgaink megduzzadtak”; azonban a feladatok számossága inkább termékenyíti a szellemet, ébreszti az eleve született; és „megtágítjuk az időt”, „magnöveljük a teret”.

De mindennek megvalósulását a költő is csak egy nagyobb közösség körében tudja reálisan elképzelni. A lelkesedés, a rajongás klasszikus formája, az óda kap modern feldolgozást, mikor eleven képekkel megrakottan, az érzés hevével és a képzelet szökelléseivel teremt maga köré ihlető és óvó közeget, „mert élni sem ellenetek, sem nélkületek – már nem lehet. Csak egygyétermődve veletek”. Szorongattatása itt oldódik fel. Emberi beszéd és cselekvés kell, hogy körül vegye; együtt kell vitázni és tennie velük azért az országért, amelyet egy életre sajátjának tud. A hűség kötelezi, a haza soráért fájdalmaiban és reményeiben is felelősséget érez. Vágya a rendtevés. Pillantása nem egyszer fut át utóbbi húsz esztendőnk történetén, eszmei-erkölcsi-fizikai próbatételein, amelyből ismét és ismét megújítva kerültek ki a „változások rajongói”, akiknek – mint a költőnek is – a „forradalom az érzékelhető idő”.

Bihari költészetének további terebélyesedésében és analízáló elmélyülésében ilyenformán biztosak lehetünk, ha a jövőben is ez az emberi és költői alapállása marad: „igénym lett a gazdagság, – mértékem maradt a szegénység”. Jelen kötete nyilvánvalóan bizonyítja, hogy erre a lírikusi koncepcióra méltán építhet sikerrel. (Magvető, 1965).

BORBÉLY SÁNDOR

Solymos Ida:

Vendégvárás

Jólbevált közhelyként unalomig ismételtetjük nőirókról szólva, hogy: a női élet sajátos erkölcsi és érzelmi problémáit fejezik ki, meg hasonlókat. Ezekben a megállapításokban mindig bújkál némi lekicsinylés; olyasmint látszanak bizonygatni, hogy azok a dolgok, melyekről ezek a nőirók írnak, nem egyetemes, általános emberi, csupán csak speciális „női dolgok”. Minthogyha a világ fele – bárhogy forgassuk is a dolgot – nem lenne „női”?! Még senkinek sem jutott eszébe egy írót azzal jellemezni, hogy sajátos férfi mondanivalót fejez ki. Ez nevetséges lenne, de hiszen éppilyen nevetséges az is, melyet – a fentiek szerint – nap-nap után gyakorolunk. A női és férfi problémák egyformán *emberi* problémák, s legfeljebb különböző aspektusairól lehetne beszélni, anélkül inkább, mivel rendszerint épp abból születnek, hogy a világ nem homogén, mindig és mindenben ott a másik oldal is. Mi indította mégis útjára a nőirókról szóló közhelyet? Mi az a valóságmag, melyből kicsirázott? Könnyen lehetne itt hivatkozni a férfi és nő – oly sokáig eltérő – társadalmi helyzetére, s az ezzel kapcsolatos előítéletekre, melyeknek egy részét ma is fenntartja az, hogy egyenjogúság van, de életbeli egyforma-ság nincs, és nem is lehet. Ebből következik, hogy a társadalmi élet nagyvilágának és a családi- meg magánélet kisvilágának területein a férfiak és nők szerepében, jelentőségében differenciák alakultak ki, ám az egyszerű emberi kapcsolatok mégiscsak mindenféle élettény alapjai. Az emberi kisvilágok problematikája tehát nem valami női specifikum. Ha egy nőiró ilyenről ír, az még lehet egyetemes érvényű. Minden attól függ, mek-

kora művészi erővel, az egyszeri és az általános dialektikájának mennyire jellemző megragadásával oldja meg költői feladatát.

Solymos Ida verseiben az a törekvés a legszembeütőbb, hogy a közvetlen kapcsolatok közvetlen érzelmi, hangulati visszhangján túllépve akarja a világot felmutatni. Kiindulópontja mindig a szubjektív érzelmvilág, de szinte soha nem elégszik meg csak ennek a költői előadásával, mindig szélesebb körű tanulságok, tudások konklúzióig vezet. Magatartása a világgal szemben várakozó, de nem passzív otthonúlással, hanem fűrkészve, keresve váró. A maga mikrovilágában az egészet kívánja megismerni, a teljeset megérteni: „... konyhaszedlet leszelt magánya, egy földrészről tud vallani”. Eszébe sem jut, hogy egyéni sorsának korlátozottságában lemondjon a nagy emberi igényekről, s bár tud türelmesen várni, nem elégszik meg kevesebbel, mint az értelmes léttel.

„..... Nagyra nőtt
bennem a türelem,
megtudni, dolgom, mint lehet,
s hív-nak-e bárhoza,
ahol a falak melegnek,
s az ember nem okvetlen ostoba.”

Költő mondanivalójában ez a legrokonszenvesebb: csöpp kertjében, magányos szobájában várakozva – sokszor fájdalmasan és kesernyésen –, de minden érzelmi és értelmi erejével az emberi élet értelmes lehetőségeit keresi, próbálja, küzd érte. Így ír a Kertem c. versben:

„Ültetél két csemetefát?
foglaltál kisdarab hazát.
Bezörget nálad egy barát?
a lélek impériumát
növelheted...”

Rendkívüli erővel vonzódik a növényekhez és állatokhoz, „e szerves, vad világ” képviselőihez. Nem valami romantikus illúzióval, hanem a kapcsolatokat kereső ember reális, tiszta szemléletével. Nem önigazolást, részvétet, látványos vigaszt keres itt sem, másutt sem a világban. Tiszteletreméltó őszinteséggel áhítja az igazságot, értelmet akkor is, ha ez „tévedéseimet arcomba kiabálja”. Már tudja, hogy illúziók nélkül kell élni, de néha még nincs elég ereje hozzá. Ilyenkor „félelem neszez a padlón, ágyamig kúszik –

ott letérdel.” Vagy, ahogy az Álom van Gogh-gal c. – talán egyik legjobb – versében írja: „..... Késik a remény. Csirázik mint krumpli pincék fenekén.” Másutt: „Magam-rongáló harcok kényszerébe taszítva élek, már-már nevetséges formákba mentve azt, aki lehetnék...” Ám a versekben legyűri a „nevetséges formák” emberqvenge-ség-tartalmát épp azzal, hogy nem áll meg felszíni megbékélések, látszatigazságok vigaszánál. Lényegében nem önmagát sajnálja. panasza inkább az emberért hangzik, s így a fájdalom hangjaival fel tud emelkedni egyetemes törvények magasáig:

„Törvényének érvényt szerez:
győzhetetlen harcoknak áldozz!”

Egyéni állásfoglalása pedig: „... izmaim edzem, készülődöm, bíriam a telet, mit viszek”. A küzdő, és a küzdelemben felemelkedő ember hangja ez.

Költői eszközei nem egyforma sikerrel szolgálgják a rokonszenves mondanivalót. Néhol meqhökkentő erejű képeket fest (pl. a már említett van goghi tépettséget idéző szép versben, vagy a Képzelt látogatás c. nagyobb kompozícióban). Hadd idézzünk egyet:

„... a pályaudvar benzinballonjai
égbe folynak,
mint felgyújtott kazlak.”

Eleven fekete és vörös borzalom, az élet-kazlakat és nyersanvagot emészto háború réme áll előttünk. Néhol erőtlén és erőltetett hasonlatok, metaforák rontják a gondolatok értékét. Pl. a japán cseresznyefa gyengédvónású képét így zárja: „rózsaálló amazon”; vagy ezzel az erőltetett hasonlattal él: „Ácsor-gok az ablak mögött, mint volt-latin a Fórumon...”; vagy „Adassék magam véled újra-élnem bolond nagy tervek *sortúze* alatt...” Egy-egy kifejezést igazán csak a rím kényszere rángatott a versbe, húzva magával gyenge tölteléksorokat, mint pl. amikor a háborúban elpusztult, hajdani ifjú társakra gondol: „Csodáltam szemük kékjét. Arcukat löpor mosta el, nem hozta őket *révész*”; másutt így silányul semmitmondássá egy jól-indult gondolat: „Múltunk akkor alakul sors-sá, *mikor a csoda nem ragyog*”. E részlet-problémáknál jelentősebb hiba, hogy némelykor a költő invenciót valami oldatlan, száraz intellektus, az alkotó fegyelmet és ural-

mat mesterkéltséget kiszámítottatottság helyettesíti. Legyen ilyenkor a vers anyaga akár a legszubjektívebb élmény, hideg és pontos intellektuális teljesítménynél nem válik többé. Így a Mondrian-hivatkozással induló Kegyetlen évszakok c. kompozícióban, ahol a kezdet izgalmasan ígér „mondatruhába” öltöztetett fizikai-filozófiai élménytereket, végeredményben a fiatalság és szülőváros raffináltan bizarr képei keverednek halovány gondolati reflexiókkal.

A versek egymásutánja a kötetben határozott gondolati, formai, hangulati egyszerűsödést mutat, egy olyan ember szilárduló biztonságát tükrözve, aki – éppen, mert minden illúzió hazugság-lényegétől elfordult – nem ábrándult ki az életből, hanem megtalálta annak azt az értelmét, melyet felismerve vállal; a szolgálatot. Nem szolgai sorsot, magáévá tett emberfeladatot: „Nemcsak tűzhelyed öre és veled él, mint asszony, de ember-rangja van”, akit

„Hajszol az lelkiismeret:
fel kell mutatnom lényeged.

Éremként hordom arcodat.
Most föld felett.
Majd föld alatt.”

Egy kajánkedvű kritikus most persze felkiálthatna: ahá, tehát asszonyi szolgálat, tehát mégiscsak kikötöttünk a női élet sajátos körénél! – Csakhogy a szolgálat – általánosan emberi sors. Ki ennek, ki annak, ki így, ki úgy, s – főként! – ki tudatosan, ki öntudatlanul éli. A törvény lényege ettől nem változik. Attól azonban, hogy valaki felismeri-e, vagy sem, jól értékeli-e vagy sem, függ az egyes ember létének értéke. Solymos Ida versei ezt a felismerést, az élet parancsának értelmes elfogadását sugározzák.

„Vacogsz a test burka alatt?
Törvény, hogy harminc kézzel adj!
A neved: Eszmélet.
A neved: akarat.”

Ez a szemlélet, ez a gondolati és kifejezésbeli tisztaság megragadó.

FUTAKY HAJNA

Vissza az életbe

Toldalagi Pál új verseiről.*

Toldalagi Pál ritkaszávú költő. Verseivel, lüktető jambusaival, felizzó képeivel gyakran évek hosszú során át nem találkozunk az olvasó. Annak idején pedig egyike volt a Nyugat harmadik nemzedékében a legjelentékenyebb, legtermékenyebb tehetségeknek. 1934 áprilisában, húsz esztendő korában ültetett költővé a Pesti Napló és az Élet. Még ugyanabban az évben három verset közölt tőle a legfiatalabb magyar irodalmat bemutató, a Vajda János Társaság kiadásában megjelent antológia. 1935-ben már rangosabb válogatásban, a Korunk tizenkét fiatal költőt megszólaltató gyűjteményében szerepelnek költeményei. A bevezető szerint „a mélabúnak hűvös enyhülésre vágyó birodalma az övé”. Szűk birodalomnak ígérkezett ez, de Toldalagi kifogástalan verselése, Tóth Árpádon, Baudelairen és Rilken nevelkedett tehetsége élőkkel népesítette be ezt a világot, mint a mesék messzi, ellenőrizhetetlen tájait. Első versegyűjteménye, az 1936-ban megjelent *Hajnali versenyfutás* ennek a világnak költői vetülete. Ritka metaforái, könnyen omló sorai sajátos költészet megszületéséről vallottak. Ekkor már a Vasárnapi Újság egyik állandó költője, tehetsége igazi kibontakozása *Illés Endre* szerkesztői munkáját dicséri. Verseinek zabolátlan ihlete egyre inkább fegyelmeződik, szokatlanságait egységbe foglalja az idill kristálytiszta, felhőtlen szépsége.

A háború fenyegető réme, s a világ elembertelenedésének érzése egész nemzedékének költészetét megbénítja. *Radnóti* a vergiliusi ecloga újraélesztésének humanista választát adja a korra, Weöres kimenekül a világból, Hajnal Anna és az Argonauták köre az idill elvesztett világát idézi vissza, s a többiek is – mind a saját költői alkatuknak megfelelően válaszolnak a korra. Toldalagi rémült magányba menekül, és innen, erről a képzelet őrhelyéről írja:

* Szárnyalás. Szépirodalmi 1965.

Álmélkodom és ráhajtom sovány
vén fejemet tollforgató kezemre,
mint hű vitéz a hajdan végeken.
Künn hull a hó csomókban és pihékben
s meztláb indul árva életem
a téli éjbe lámpás kis cselédként.

(Ör hely)

Innen, erről a világleletti magaslatról érzékeli keserűen, hogy a hold elsötétül, a hajdan zöldellő pázsitok kopárak, az illatozó csallitok kihaltak lettek. A háború, a világégés elsodorta az idillt. Ennek az elvesztett bukolikának, akár születése pillanatában, a harmincas években, most is megvult a társadalmi háttere, teljességében azonban nem tölthette be már hivatását: nem adott teljes képet a megromlott világról, nem ösztönzött megváltoztatására. Radnóti utolsó, vergiliusi reminiscenciákat is megcsendítő eklogájára ráfelel az *Erőltetett menet* mozgósító erejű és hitelű képe, Toldalagi és a nemzedék azonban nem jutott el erre a magaslatra, verseikben csak a borzalmakról és a sivár magányról adtak hiteles képet.

A megváltozott világ a költőket is új utakra hívta. A költészet eddig ismeretlen távlatai nyíltak meg, s néhányuknál ismét eredeti melegségével csendült vissza a régi idilli magatartás. Toldalagi azonban valahogy ott ragadt régi ör helyén. A *Végítélet ablaka* című kötete költészetének tragikus átalakulásáról és elmélyüléséről adott hírt, a *Szitáló évek* pedig szenvedéseinek, megpróbáltatásainak és magányának lett krónikája. S mintha csak az élet is próbálgatta volna e szenvedések hitelét: Toldalagi 1960-ban súlyos betegségen esett át, több mint fél esztendeig élet és halál között lebegett. Annál nagyobb örömmel veszi kézbe az olvasó új kötetét, a *Szárnyalást*, mely arról vall, hogy a költő visszatért az életbe, címe pedig a régi magaslatok költői meghódításának programját sugallja. Persze a régi idill visszahozhatatlanul a múlté. Az évekig hallgató költő nem találja helyét a világban, nem leli a megszokott, nyugvást adó helyeket, s keserűen jajdul fel:

Tavaszdodik. A madarak
füttyölnek a bokrokban;
a fák lobognak, jószagú
a föld és kék az égbolt.

de ott, ahol én heverek,
a tisztás csupa vérfolt.

(Panasz)

Új kötetében néhány régi versének átdolgozott, végleges változatát is közli. Talán éppen ezekben tapinthatunk rá módszerének legjellemzőbb sajátjaira. A *Hajnali versenyfutás* egyik legérdekesebb, sok vonásában Kosztolányi idéző költeménye volt a *Fehér elefánt*. Új kötetében a vers címe: *Elefánt*. Az első változatban a megjelenő álomkép nyomában A gyertya lobbant, sárgán és ragyogva. / Csend volt, sötét: derengő nyugalom. / Vitorla felhők úsztak és lebegtek, / Borongtak barnán messze, nyugaton. Az új változat sokkal tragikusabb, költőibb: A szobafalak ide-oda dőltek, / mintha berúgtak volna, és vakon / beszálltak a vitorlaszerű felhők. / beszállt a hold a nyitott ablakon... Az első változat Babitsot is idéző alliteráció helyett itt a képre kerül a hangsúly, sokkal egyetemesebb, nagyobb távlatokat nyitó lesz a költői kép az ide-oda dőlő szobafalakkal és az emberi közelségbe kerülő égitestekkel.

Külön világ ez, melyet csak a nap és az égen tovaszálló felhők szabályoznak; a költő pedig, „mint lomha ordas” kedvére barangol az estvéli tájakon. De magányos is ez a világ, hisz

Sóhajtanál. De csend. Az élet itthagyl.
A férfiko; vadárván áll eléd.

(Ordas)

Toldalagi kétségbeejtően magányos, szenved. Az emberekől és a közösségtől azonban egyelőre visszariad, „közöm hozzájuk semmi sincsen” – írja. A jelenből szívesen menekül minduntalan a múltba, az emlékek egyre szépülő birodalmába:

Én inkább alszom, vagy meredten
a csillagokra bámulok.
Nem érdekel, hogy mit szerettem,
Emlékeimre ájulok.

(Saanen)

Emlékezetében azonban a gyermekkor félelmetes képei visszajárnak, Kosztolányi panaszos kisgyermekének attitűdjével szemléli

ilyenkor a világot. A természetet is a gyermek szemével nézi: képei leegyszerűsödnek, kristálytisztává lesznek. A következő pillanatban azonban ismét görcsbe húzza a szenvedés, hatalmába keríti a magány. Ezt azonban tudatosan, vezeklésképpen is vállalja, úgy érzi, hogy a maga és nemzedéke bűneiért is bűnhődni kell: Megnyugodni / úgy élni, mint a többiek, / már nem tudok. Elrontva mindent / csak a szenvedésben hiszek. – A múlt kódéból egy-egy meghitt régi arc is felbukkan: szép vers idézi Szabó Lőrincet és a költő Ferenczy Bénihez fűződő barátságát.

A szenvedés és a magány Toldalagjánál néhol kivételesen szép versben fejeződik ki. Az *Anyá és gyermeke* például sok változatban ismert témát bont ki, de végsőkéig leegyszerűsítve, szinte tökéletes képben:

.....a sebekbe belevájkált;
vadul kutatva belenezett
a fölfordult, meredt szemekbe,
aztán felfogta az egészet,
s a holtat még jobban szeretette.

A béke és a szeretet gondolata állandóan visszatérő témája ennek a költészetnek. Mint ha ez a két eszmény lenne az a nyugvópont, ahonnan Toldalagi ismét megindulhatna az emberi közelség felé:

Adj egy falást a kenyeredből!
A szívetekből adjatok!
Magányom súlyos. Engem megtört
a részvétlenség. Jajgatok.

(*Kenyeretekből, szívetekből*)

A Szárnyalás utolsó versei mintha máris arról vallanának, hogy Toldalagi kezdi viszszyerni az emberekbe és a közösségbe vett hitét. Szép, koraőszi versek ezek, s a mélykék égbe mintha újra felszárnyalna a megtört, s mégis emberi közelségbe vágyó madár:

Olyan jól emlékszem még, hogyan suhantam egyre a nyílt szférák felé, zenéjüktől sebezve, s emlékszem arra, hogy valami tiszta tűzben égve jómagam is lassan átlényegültem: így lettem én a dal, így lettem én az ének, vagy hát eszeveszett, e naptól fogva részeg.

(*Szárnyalás*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Nyelvművelő levelek

Az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából

Írók és olvasók, a mindennapi élet szóbeli közléseinek szerzői és felfogói, tehát mindenki számára hasznos, sok esetben beidegződést kívánó felvilágosítást ad közre a Nyelvtudományi Intézet munkatársainak 450 válaszelevele. A beküldött kérdéseket csupán lényegére szűkített tartalmukban közlik az egyes válaszok írói, de ez is kellően hiteles betekintést ad a fejlődő érdeklődés mai minőségébe. A kérdezők túlnyomó többsége egyes szavak, szókapcsolások, idegen szavak, szólások, olykor a gyakoribb és rövidebb rádióközlések stb. helyessége, értelme felől érdeklődik. Helyesírási és ritkábban fonetikai kérdések, majd bizonyos, eddig is gyakrabban megvitatott nyelvtani kételyek egészítik ki az anyag zömét. A nagyobb összefüggések (mondatszerkezetek, egyes szavak keletkezése, „Van-e értelme a nyelvművelésnek?”, „Romlott” nyelvnek tekintsük-e a nyelvjárást?) iránt egyelőre nagyon kevesen érdeklődnek, és a nyelv külső megnyilatkozásait formáló mélyebben fekvő erők csak itt-ott, akkor is inkább távolabbról érintve kerülnek szóba. A nyelvi tények iránti érdeklődés örvendatosan emelkedik, egymást-megértésünk kölcsönös felelőssége úgyahogy kezd sejtelmes fogalomná érni, ám a nyelv és a vele foglalkozó tudomány hatalmas távlatainak szélesebb, tulajdonképpen „szakmán” kívüli befogadásával egyelőre ne számoljunk. A nagyobb szabású társadalmi-történelmi változások a nyelv elemi jelenségeinek nagymértvű alakulására vezettek; ezt az élő nyelvnek és a nyomában haladó tudománynak fel kell előbb dolgoznia. De idő kell azoknak is, akik számára napjainkban válik kifejezhető tudattá az emberi közlés nyelvi eszköze és annak minőségi lehetősége. Nyilvánvaló, hogy az lesz a jövő írója, aki a kor nyelvi igényeit az aktuális élet gyökereiben ragadja meg és ilyen értelemben rendelkezik a nyelv kimeríthetetlen fegyvertárával.

Addig is a nyelvi megértés kisebb feladatain kell szüntelenül munkálkodni. Sokat nyerrünk azzal, ha mindenki egyetért a „lehet” és „szabad” szavak jelentésárnyalataiban és helyes használatukban. Olyasfélét is jó

tudni, hogy pl. az „özönvíz” és „vízözön” nyelvhelyesség szempontjából egymással nem szembeállíthatók, de író és költő számára nem mindegy a két alak, a szókörnyezet és a hangulati háttér kifejezőerőben megkülönböztetheti azokat. Viszont a „kellene” és „kéne” szavak megkülönböztetésének a köznap beszédben is van értelme, mert lényeges árnyalati eltérés van közöttük.

A válaszokban adott magyarázatok elsősorban azért értékesek, mert olvasójukat önálló gondolkodásra neveli. A pont és vessző, nagy és kis kezdőbetűk helyes használatára, egyes szavak, földrajzi nevek írására és ragozására megközelítően pontos utasításokat lehet adni és lehet hivatkozni a helyesírási szabályzat legújabb kiadására. Ugyanígy a szavak értelmének magyarázata is lehet hálás, eredményes feladat.

Nem lehet elégszer elmondani, hogy a nyelvművelésnek be kell hatolnia a jogi és bírói gyakorlatba és a hivatalos nyelvbe. Amíg ezeken a területeken nem tudunk kifogástalanul és egyszerűen beszélni, ti., hogy mindenki számára egyértelmű és azonnal felfogható legyen a közlés, addig népünk javarésze számára továbbra is érvényes a régi paraszti megállapítás az érdemtelenül kárlátott komárról: „rátették a törvényt”.

Egy nagyjobbigényű érdeklődő felveti a kérdést: „Mi a nyelvi helyesség próbaköve?” A rá adott válasz helyén idézi a régi igazságot: „Nem az a fontos, hogy hányan ismerik el [adott esetben valamilyen nyelvi tény helyességét]... hanem az, hogy helyes, hogy összhangban van az objektív valósággal.” Ezután értékes kifejtés következik, mely többek között idézi Ponori Thewrewk Emil és Arany János időtálló megállapításait és végül, feleletként, összegező meghatározást közöl: „Azt tartjuk helyesnek nyelvünk használatában,

ami a mai legegységesebb magyar nyelvvel tozotnak, az irodalmi nyelvnek és a művelt emberek nagyjából egységes élőbeszédének, a köznyelvnek megfelel.” – Szép, tartalmas és nyilván az igazságot is magában foglaló meghatározás. De minden meghatározásnak az ad valódi értéket és gyakorlati használhatóságot, hogy önmagán túlmutat. Sajnos, az idézett meghatározás nem tud önmagán túlmutatni, mert visszakanyarítja az elmét saját fogalmaiba. Külön meg kellene magyarázni az olvasónak, hogy mi az egységes magyar nyelvváltozat, melyik abból a legegységesebb, kit fogadunk ma el művelt embernek stb. Lehetne olyan meghatározást is adni, hogy a nyelvi helyesség jelen van akkor, amikor a közlő és a felfogó éppen a közlés útján teljesen egyetért. Ugyanis a nyelvnek ez a célja. De ettől még lehet az ilyen közlés nyelvtanilag hibás, használhat helytelen szavakat, és még sokféleképpen vétkezhet a nyelvi helyesség ellen. Jobb lenne ezt a kérdést félretenni arra az időre, amikor a nyelvtudomány még fejlettebb lesz és a maga szaknyelvét még közérthetőbbre emelte. Emellett el kell ismernünk és sok munka jelentős eredményeként dicsérnünk, hogy a Nyelvművelő levelek a nyelvi kérdéseket és jelenségeket sokkal érthetőbben tárgyalják mindenki számára, mint sok elődjük. Azonban semmiesetre se álljunk meg az elért eredményeknél.

Akik nem sajnálják a fáradságot, hogy egy nagyon értékes munka előszavát is elolvassák, azok Lőrincze Lajos bevezető szavaival sokat nyernek, könnyebben tájékozódhatnak és ezért nagyobb haszonnal forgathatják a Nyelvművelő leveleket.

BARTÓK JÁNOS